

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

As, Beringen, Diepenbeek, Genk, Ham, Hasselt
Heusden-Zolder, Leopoldsburg, Lummen
Opglabbeek, Tessenderlo, Zonhoven, Zutendaal

Provincie Limburg

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Afdeling Monumenten en Landschappen

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Inventaris Limburg

Deel 2:

As, Beringen, Diepenbeek, Genk, Ham, Hasselt,
Heusden-Zolder, Leopoldsburg, Lummen,
Opglabbeek, Tessenderlo, Zonhoven, Zutendaal

Historische tuinen en parken van Vlaanderen

Inventaris Limburg

Deel 2: As, Beringen, Diepenbeek, Genk, Ham,
Hasselt, Heusden-Zolder, Leopoldsburg, Lummen,
Opglabbeek, Tessenderlo, Zonhoven, Zutendaal

**Chris De Maegd, Herman-J. Van den Bossche
m.m.v. Roger Deneef en Miriam Van den Broeck**

Redactie: Chris De Maegd

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Afdeling Monumenten en Landschappen
Brussel 2006

Verantwoordelijke uitgever:

Joris Scheers

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Afdeling Monumenten en Landschappen
Koning Albert II-laan 19 (bus 3), 1210 Brussel - tel. 02-553 16 13 - fax 02-553 16 12

© Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs en de uitgever

D/2006/3241/178

ISBN 90-403-255-3

NUR 648

Dit boek verscheen in oktober 2006 en werd uitgegeven door het
Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Afdeling Monumenten en Landschappen

Auteurs

Chris De Maegd

Herman-J. Van Den Bossche

Met medewerking van:

Roger Deneef en Miriam Van den Broeck

Redactie

Chris De Maegd

Fotografie

Oswald Pauwels, Kris Vandevorst en de auteurs

Concept / Coördinatie

Luc Tack

Redactiesecretaris

Veerle De Houwer

Digitalisering

Maryline Verhulst

Met index op persoonsnamen Deel 1:
Gingelom, Halen, Herk-De-Stad, Nieuwerkerken
en Sint-Truiden

Brussel 2003

*“Pour embellir les champs, simples dans leurs attraits,
 Gardez-vous d’insulter la nature à grands frais;
 Ce noble emploi demande un artiste qui pense,
 Prodigue de génie et non pas de dépense.
 Moins pompeux qu’élégant, moins décoré que beau
 Un jardin, à mes yeux, est un vaste tableau”.*

Het land, aantrekkelijk in al zijn eenvoud, mooier maken
 vraagt geen gevulde beurs, wel dat men de natuur kan smaken;
 Een nobele opdracht is het voor een kunstenaar met verstand,
 voor een vindingrijke geest, eerder dan voor een kwistige hand.
 Een tuin zonder vertoon, zonder sier, is voor mij
 aangenaam en fraai, één groot schilderij.

J. DELILLE, *Les jardins ou l'Art d'embellir les paysages* (1786)
 (vertaling Chris De Maegd)

INHOUD

VOORWOORD	9
INLEIDING	
Verantwoording	11
De inventaris	12
Onderzoeksprocedure en bronnen	14
SYNTHESE VAN HET ONDERZOEK	19
INVENTARIS	
As	30
Beringen	32
Diepenbeek	40
Genk	48
Ham	56
Hasselt	60
Heusden-Zolder	136
Leopoldsburg	157
Lummen	164
Opglabbeek	188
Tessenderlo	190
Zonhoven	198
Zutendaal	200
RÉSUMÉS	203
SUMMARIES	209
OVERZICHTSTABELLEN	215
DANKWOORD	219
INDEX OP PERSONEN	
Deel 1	220
Deel 2	224

VOORWOORD

Inventariseren van onroerend erfgoed is meer dan alleen maar vluchtig registreren van wat men ter plaatse ziet. Wanneer de inventaris van onroerend erfgoed zich beperkt tot een oppervlakkige registratie van wat men ziet, mist men vrijwel altijd de essentie van het verhaal. Dan is men niet in staat oorzakelijke verbanden te leggen en juiste inzichten te verwerven. Men moet de documenten die betrekking hebben op het inventarisobject correct leren lezen en interpreteren en men moet tijd kunnen nemen om met die 'kennis van zaken' de plek te verkennen en te leren kennen.

Als gevolg van gereduceerd traditioneel onderhoud zijn onze historische tuinen en parken vandaag veelal niet alleen geëvolueerd naar relictten van cultuur maar ook naar refugia van natuur. Zij zijn dus per definitie plekken, waar het cultuurlandschap drager is van lokale natuurwaarden. Inventariseren van historische tuinen en parken vergt daarom een multidisciplinaire aanpak waarin de geschiedenis en de kunstgeschiedenis de immateriële en materiële abiotische aspecten voor hun rekening nemen en waarin de horticultuur, de dendrologie en de biologie instaan voor de immateriële en materiële biotische aspecten.

In deel 2 van de inventaris van Historische tuinen en parken van Vlaanderen – Inventaris Limburg gaat de aandacht zowel naar de grote kasteeltuinen en -parken die duidelijk aanknopen bij de grote stromingen in de tuinkunst, als naar de pastorie- en boerderijtuinen die eerder aansluiten bij de horticulturele traditie. Bijzondere aandacht wordt besteed aan het groen in de mijn gemeenten, waar de relevante tuinwijken en mijncités met hun pleinen opgenomen zijn. Ook de interessante begraafplaatsen worden niet vergeten. Onmiskenbare hoogtepunten in de inventaris zijn de abdij site van Herkenrode, de gemeente Lummen met zijn vier kasteelsites, het Koninklijk Park en het Nieuw Park in het Kamp van Leopoldsburch en de begraafplaats aan de Kempense steenweg in Hasselt. De talrijke hekwerken in de voortuinen van de woningen, bijvoorbeeld langs de Luikersteenweg in Hasselt, zijn onder meer opgenomen omdat zij niet voorkomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed.

In het geheel van de inventarissen van het erfgoed van Vlaanderen is de inventaris van historische tuinen en parken thematisch te noemen. Toch is het de bedoeling om hem gebiedsdekkend te maken teneinde een evenwichtig en verantwoord beschermings- en beheersbeleid te voeren.

De beschrijvingen zijn exhaustief, maar vlot leesbaar, zodat de aangereikte informatie goed wordt gekaderd en onmiddellijk bruikbaar is voor zowel de lezers van de inventaris als voor de eigenaars/gebruikers.

Met dit vijfde cahier wordt andermaal aangetoond dat de historische tuinen en parken en aanverwante waardevolle groenentiteiten van Vlaanderen vaste waarden in het erfgoed geworden zijn, waaraan de nodige aandacht geschonken wordt.

Dirk VAN MECHELEN

Vlaams minister van Financiën, Begroting en Ruimtelijke Ordening

INLEIDING

Het hek aan
het laantje in de
pastorietuin van
Koersel in Beringen

VERANTWOORDING

Doelstelling

Wat Vlaanderen bezit aan historische parken en tuinen is onvoldoende bekend. De tuinkunstgeschiedenis moet nog worden geschreven en zolang deelstudies ontbreken kan men geen synthese formuleren. De voorliggende inventaris wil aan de lacune verhelpen door voor een beperkt gebied een eerste overzicht van het tuinenerfgoed te bieden. Ook schept de inventaris het noodzakelijk referentiekader voor eventuele beschermingen.

Deze inventaris verzamelt bestaande tuinen en parken en bekijkt ze als historisch gegeven. Ze in een kort verhaal beschrijven en hun waarde onder woorden brengen, helpt hun concept, hun aanleg en hun evolutie te begrijpen. Maar dankzij het verworven inzicht worden ook de behoeften voor hun behoud, hun beheer en hun verdere ontwikkeling duidelijker. Immers, kennis maakt bewust en weten beïnvloedt het handelen. Dit is wat de voorliggende inventaris beoogt. Hij leerde al vast dat tuinen en parken broze ontmoetingsplaatsen zijn van cultuur en natuur.

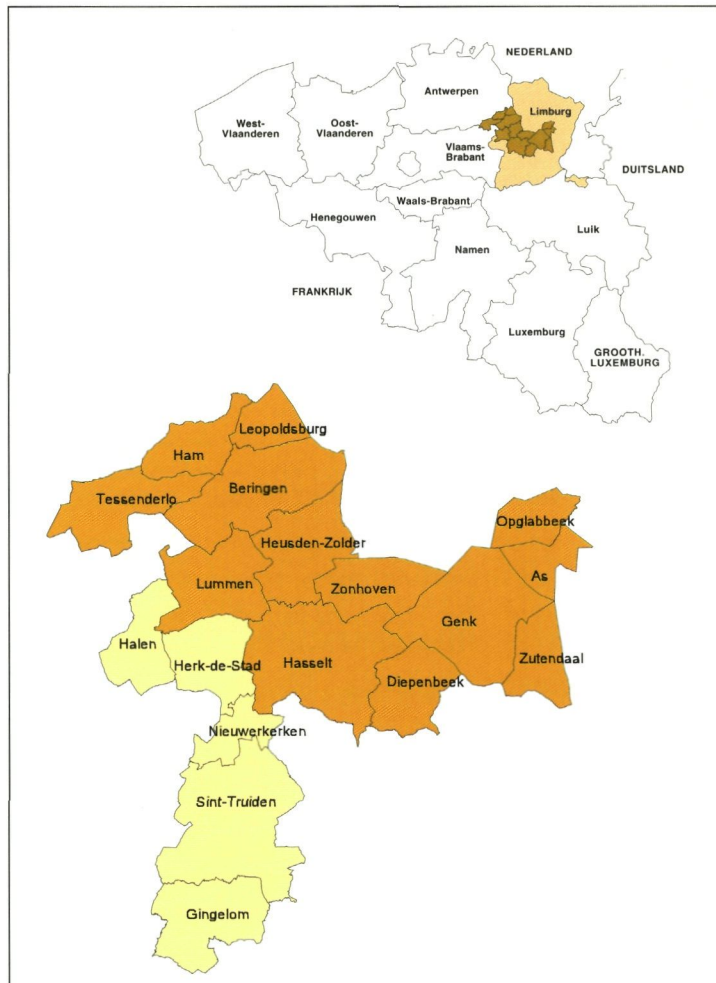
Situatiekaart
van de gemeenten
in de beide delen,
deel 1 in lichtgeel,
deel 2 in donker-
geel

Het Onderzochte Gebied

In 1994 werd binnen de Afdeling Monumenten en Landschappen het licht op groen gezet voor het proefproject van een systematische 'Inventarisatie Historische Tuinen en Parken'. Het werd een deeltijdse taak, voor een landschapsarchitect en een kunsthistorica. Zoals voor de welbekende reeks *Bouwen door de eeuwen heen*, de inventaris van het gebouwde erfgoed in Vlaanderen (1), opteerde men voor een onderzoek per bestuurlijk arrondissement: Hasselt. Einde 1999 was de inventarisatie beëindigd.

Het resultaat voor vijf van de 18 gemeenten (Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken en Sint-Truiden) verscheen in oktober 2003 (2). De overige 13 gemeenten zijn het onderwerp van de huidige uitgave.

Het gebied vertoont een grote verscheidenheid in nederzittingsgeografie, bodemgebruik, historische en economische ontwikkelingen en landschapstypes. De geografie – vooral de aanwezigheid van water – is voor tuinen een belangrijk element. In dit deel is dat het bekken van de Grote Nete met ondermeer de Asdonkbeek en het Demerbekken met de Zwartebeek en de Herk. In tegenstelling met de oude, vruchtbare landbouwgronden in zuidelijk Haspengouw met zijn boomgaarden en

rijk verleden, is het noorden gekenmerkt door de arme Kempen met uitgestrekte vage gronden en recentere economische en demografische ontwikkelingen.

De belangrijkste pool is ongetwijfeld Hasselt als provinciehoofdplaats maar ook het militair kamp van Beverlo in Leopoldsburch, dat wel 40 vierkante kilometer groot is, neemt een bijzondere plaats in het gebied in. Het centrum is dan weer uniek door de mijnen met hun tuinvijken, mijnclit s met zorgvuldig ontworpen openbaar groen. De mijnexploitatie, die pas na de eerste wereldoorlog echt op gang kwam, gaf aanleiding tot een grondige transformatie van het Kempische landschap. Een spectaculaire bevolkingsexplosie, ook al gevoed door buitenlandse immigratie, was een tweede belangrijk gevolg: het huisvestingsprobleem bood de promotoren van de tuinvijkgedachte een uitgelezen oefenterrein. Bij de Mijnen vonden ze gehoor.

De huidige provincie valt niet samen met het historisch hertogdom Limburg, dat aan de Vesder lag. Pas in 1839 kwam Limburg bij het jonge Belg e en pas in 1843 stond de definitieve begrenzing met Nederland vast (3). Het Limburgs grondgebied besloeg een deel van het oude prinsbisdom Luik, waarin sedert 1366 het oude graafschap Loon was opgegaan, en een klein deel van het oude hertogdom Brabant. De gemeenten As, Beringen met Paal en Heusden, Genk (met Zutendaal), Hasselt, Kuringen, en Tessenderlo waren oorspronkelijk Loons. Diepenbeek, en Lummen waren Luiks (4).

DE INVENTARIS

De inventaris in deze uitgave bestrijkt de gemeenten: As, Beringen, Diepenbeek, Genk, Ham, Hasselt, Heusden-Zolder, Leopoldsburch, Lummen, Opglabbeek, Tessenderlo, Zonhoven, Zutendaal. Voor de gemeenten Zonhoven, Opglabbeek en Zutendaal was de oogst mager, maar in totaal werden 140 objecten weerhouden.

De beschrijving van elk object werd aanvankelijk, naar het Waalse voorbeeld (5), opgevat als een fiche die per rubriek, de verzamelde kennis geconcentreerd samenvatte. Omwille van een optimale toegankelijkheid – maar ook omwille van de conformiteit met de in de tussentijd in Brabant eveneens gestarte en voor enkele gemeenten gepubliceerde inventaris (6) – werd op de valreep (in 2000) van dit concept afgeweken. Het manuscript werd herschreven als een verzameling korte artikels zoals men ze in het tijdschrift Monumenten en Landschappen zou aantreffen. Een geschiedenis schetst men immers best in een verhaal dat men dan rijkelijk illustreert. De teksten zelf zijn in alfabetische orde gerangschikt per gemeente, deelgemeente en straatnamen. Op een overzichtskaart vindt men de situatie van de items genummerd terug. Overzichtslijsten van de opgenomen objecten naar hun typologie, hun oorsprong en hun kwaliteiten en kenmerken sluiten het corpus, samen met een register van persoonsnamen. Zo wordt verder onderzoek ook mogelijk gemaakt. In het eerste deel verschenen wel de namen van de index, maar zonder de verwijzing naar de bladzijde. Dit werd goedge maakt in dit boekdeel.

Definities

Het onderzoek betrof niet enkel de kasteelparken, ook de tuinen bij kloosters en abdijen, begijnhoven, pastorieën, boerderijen en gewone huizen werden in aanmerking genomen naast openbare parken, plantsoenen en groene begraafplaatsen. We formuleren er volgende definities voor.

In de definitie voor ‘historisch’ in de Petit Robert (uitgave 1983) ‘*qui est ou mérite d’être conservé par l’histoire*’, kan elke monumenten- en landschapszorger zich terugvinden. Wat in de inventaris opgenomen is, werd door de auteurs als zodanig ervaren.

Voor de overige begrippen leunen we aan bij van Dale (uitgave 1984).

Een *tuin* is een omheind stuk grond aangelegd voor nut en sier, meestal horend bij een huis.

Een *park* is een afgebakend goed rond een kasteel of landhuis, bestaande uit onder meer parkbos en weiland, meestal door vijvers met kunstmatige aanleg verfraaid.

Een *plantsoen* is een aanleg met bomen en planten als openbare tuin of publieke wandelplaats.

Een *landgoed* is een eigendom rond een kasteel of landhuis met aanhorigheden, hoeve, tuinen, park, weiden, landerijen en bossen.

Een *parkbos* is een omheind bos, een *lustbos* een niet omheind bos, mede bestemd voor wandeling en recreatie (onder meer de jacht).

Een *openbaar park* is een terrein in stad of dorp dat men door beplanting van bomen en heesters tot publieke wandelplaats inrichtte.

Een *begraafplaats* is een niet rond een kerk gelegen terrein waar men de doden aan de aarde toevertrouwt.

Men brengt de bestemming van het gebouw in rekening als men het heeft over een abdijtuin, klooster-tuin, boerentuin, herenhuistuin, villatuin, pastorietaan, stadstuin, herenboerenpark, kasteelpark en – in het geval van een overtuin (aan de overkant van de straat of de beek), voor-, achter-, zijtuin – de ligging ten opzichte van het huis.

Deze items met cultuurhistorische, artistieke, architecturale, esthetische, sociaal-economische, dendrologische, horticulturele en zelfs ecologische aspecten vormen het formeel object van de inventaris. Ook verdwenen of slechts ten dele bewaarde objecten kwamen echter in aanmerking, voor zover ze belangrijk zijn voor het inzicht in de evolutie van de tuinkunst, ze een licht werpen op nog bestaande tuinen en parken of ze mogelijk een 'traditioneel landschapsrelict' zijn. Recente, hedendaagse tuinen en parken moesten, om opname te verdienen, kwaliteit in zich dragen. Subjectiviteit viel daarbij niet te vermijden.

'Geometrisch' versus 'landschappelijk'

Spreekt men over tuin en park dan vallen de termen 'formele tuin – geometrische stijl' 'informele, landschappelijke tuin – Engelse stijl'. Het zijn stromingen en stijlen die als tegenstellingen gelden en waar een eigen maatschappijbeeld aan beantwoordt. Maar ook de landschappelijke tuinstijl gebruikt geometrische vormen, de geometrische stijl creëerde ook landschappen. We plaatsen de terminologie, kenmerken en bestanddelen hier even naast elkaar en hopen zo het beeld te verhelderen en de spraakverwarring wat te ontrafelen (7).

Wat regelmatig, strak, geometrisch en symmetrisch is, beroep doet op de rede noemt men renaissancestisch, barok, klassiek of 'Frans' van stijl. Wat onregelmatig, vloeiend, afwisselend en verrassend is, beroep doet op associatie en gevoel noemt men romantisch, landschappelijk of 'Engels' (8).

Rechte lanen en strakke gazons, rechte kanalen en spiegelvijvers, halfronde of spiegelboogvormige beëindigingen, parterres van snij-, knoop- en loofwerk of broderie, bosquets (boomparterres), snoeivormen (ook van fruitbomen) en geschoren hagen, een sterrebos (met lanen in stervorm), zichtassen en ganzenvoet zijn bestanddelen van de geometrische stijl. De natuur is duidelijk zichtbaar door mensenhand bedwongen en beantwoordt aan wiskundige modellen en meetkundige lichamen. In de bloembedden krijgen planten individueel aandacht, knolplanten en bloembollen zijn geliefd en sierplanten in kuip spelen een grote rol. Vanuit een paviljoen wordt er zicht op geboden.

Kronkelvormen, meanders, slingerbewegingen, gebogen of sinuerende paden, geschulpte gazons, serpentine vijvers, ongeschoren struik- en heestermassieven, los begeleide zichtassen (ook in ganzenvoetvorm) met goed gepositioneerde bomengroepjes en solitaire bomen zijn bestanddelen van de landschappelijke stijl. De natuur ziet er 'natuurlijk', vrij en ongerept uit en oogt alsof mensenhand ze niet tot zijn ideaalbeeld heeft omgebogen. Het omliggend landschap is op de tuin betrokken én omgekeerd. Een wandeling moet voortdurend verrassen en verbazen, andere perspectieven en zichten bieden, het exotische oproepen, associatie uitlokken en het gevoel aanspreken. Kleine constructies zijn daarbij een hulpmiddel. Planten als groep behandeld, nieuwe variëteiten en de bekende corbeilles met veelkleurige en contrasterende éénjarigen in patronen uitgeplant en benadrukt door sierkammen, dragen de voorkeur. Kuipplanten blijven geliefd en overwinteren in tegen het huis aangebouwde 'wintertuinen', typische constructies van glas en ijzer.

De geometrische stijl laat men makkelijkheidshalve samenvallen met de 'moderne tijden', de periode tussen de middeleeuwen en de Franse revolutie, of het ancien régime. De landschappelijke stijl bestrijkt dan de periode na de Franse revolutie. Vanzelfsprekend overschrijden beide stijlen deze begrenzing in de tijd. Komen beide stijlenmerken in een zelfde park voor dan spreekt men, voor de tweede

helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, van de 'gemengde' stijl: een geometrische aanleg bij het huis gecombineerd met een landschappelijke aanleg verderop. De literatuur, verre van eensluidend, erkent in beide stromingen verschillende stijlen, naar tijd en land anders. Bovendien onderscheidt men naast stijl ook genres of karakters in de landschappelijke richting: groots of nobel, riant en pittoresk.

Deze inventaris gebruikt bij voorkeur geometrische, klassieke versus barokke of ancien régime-tuin voor de eerste stroming. 'Engels' nemen we enkel over als de tuin als dusdanig op het Primitief kadaster is aangeduid. Anders spreken we van een aanleg in landschappelijke stijl.

ONDERZOEKSPROCEDURE EN BRONNEN

Zien, kijken en lezen

De tuinen en parken in de inventaris zijn na terreinbezoek en bronnenonderzoek van voldoende belang geacht voor opname. Toch zijn ook tuinen en parken opgenomen waarvoor geen toegang kon worden verkregen. Lectuur van de oude kaarten gecombineerd met wat van de openbare weg af zichtbaar was, heeft in deze gevallen noodgedwongen het plaatsbezoek vervangen. Dat daarbij belangrijke gegevens over het hoofd werden gezien is onvermijdelijk, en ook fouten zullen daarbij ingeslopen zijn.

De eerste en belangrijkste bron van kennis is uiteraard het object zelf, het terreinonderzoek en de 'sitectuur' zijn dus van het grootste belang. De ligging en situering, de begrenzingen en afsluitingen, de toegang en oprit, de verschillende bestanddelen, de kenmerkende elementen en zichtassen, de relatie tot de gebouwen, de nog aanwezige kleinarchitectuur, de flora, de vegetatie en de bomen werden bekeken. Wat dit laatste betreft, de waarneming en beleving van de begroeiing in tuin en park zijn in de lente anders dan tijdens de herfst of in de zomer. De uniformiteit is in de teksten op dit vlak zoek. Als bijdrage aan de dendrologische inventaris van België werd van de belangrijkste bomen meestal de stamomtrek opgemeten.

Het literatuuronderzoek was, met uitzondering van de bekende inventaris van het bouwkundig erfgoed van het arrondissement, ontgoochelend. Lokale historici hebben de tuinen en parken als onderwerp voor onderzoek en publicatie in de tijdschriften blijkbaar nog niet ontdekt.

De Ferrariskaart

Kaarten met hun topografische informatie zijn dankbare, betrouwbare en onmisbare bronnen (9). De waarde van de Ferrariskaart moet niet meer onderstreept worden (10). De ingekleurde handschriftelijke kaart op schaal 1/11520, door artilleristen en leerlingen van de School voor Wiskunde in Mechelen uitgevoerd onder leiding van generaal graaf Joseph Jean François de Ferraris, is de eerste kaart die het ganse grondgebied van Vlaams België bestrijkt. De kaartbladen van het onderzochte gebied mogen tussen 1771 en 1775 gedateerd worden, periode waarin de terreinopname gebeurde. In voormalig Luiks gebied, waarvoor toelating moest verkregen worden, mag men zelfs versmallen tot 1773-1774 (11). De steden en dorpen, abdijen, cijnshoven en kastelen worden er op afgebeeld en hun tuinen, boomgaarden en dreven zijn duidelijk te onderscheiden van bossen, landbouwgrond, beemden en weiden. Dat ze niet over de hele lijn even nauwkeurig zijn is bekend, ook wiskundigen en militairen misrekenen zich al eens of vertonen niet de gebruikelijke discipline.

Het kadaster

Het kadaster (12) is in de eerste plaats een instrument voor het berekenen van belastingen. Maar het Archief van het kadaster, dat de 'Primitieve plans' (soms zelfs Vóór-primitieve), de 'Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel' en de 'Kadastrale Opmetingsschetsen' bewaart, – om slechts die documenten te noemen die courant werden geraadpleegd – is een uiterst kostbare bron (13). Het grondgebruik is er vertaald in op plan gebrachte, genummerde percelen, waarvan de oppervlakte werd opgemeten en de eigenaar geïdentificeerd. Omhaagde percelen boomgaard zijn bijvoorbeeld van ommuurde percelen tuin te onderscheiden.

Elke gemeente werd door het kadaster in secties verdeeld en perceelsgewijs opgemeten. Deze sectieplannen, meestal op schaal 1/2500 dragen soms al eens de naam van de landmeter maar zijn zelden gedateerd. In Verzamelplannen of Overzichtskaarten per gemeente, op schaal 1/5000, werden de sectieplannen samengevoegd. Deze kaarten met de naam van de verantwoordelijke landmeters, zijn vrijwel steeds gedateerd; dit jaartal is bijgevolg een datum antequem voor de sectieplannen. Elke wijziging aan een perceelsgrens, werd in schetsen genoteerd en opgemeten en per jaar verzameld in een 'Register der Kadastrale Opmetingsschetsen', in de wandeling ook wel mutatieschetsen genoemd. Het eerste of Primitief perceelnummer kreeg op het moment van wijziging een alfabetische coëfficiënt. De plannen zonder coëfficiënt noemt men de Primitieve kadasterplannen. De opmetings- of mutatieschetsen volgen niet altijd onmiddellijk het jaar van de wijziging. Meestal is er een verschil van twee à vijf jaar tussen wijziging en registratie, maar vooral wat de parkpercelen betreft en met name de vijvers kan de achterstand soms tien jaar of meer bedragen, en de vijver van Het Hamel in Lummen werd zelfs nooit opgemeten. De nauwgezetheid van ambtenaren, zelfs op Financiën, is niet overal dezelfde. Voor een correcte datering is confrontatie met andere bronnen geraadzaam. In de inventaristeksten moet het jaartal van de kadastrale opmetingsschets bijgevolg gelezen worden als een datum antequem. Is de achterstand groot, dan vermelden we die expliciet.

De opstelling van het kadaster is een initiatief uit de Franse of Napoleontische tijd dat in de Hollandse periode werd verdergezet. Het Rijksarchief te Hasselt bewaart voor enkele gemeenten zelfs de werkkaarten. De oudste Verzamelkaarten in het arrondissement zijn die van Kuringen, Wimmertingen en Zutendaal, die van 1812 dateren en waarvan de auteurs respectievelijk Tricot, Houben en Lefebvre zijn. Polus, Tricot en Neven tekenden respectievelijk voor Hasselt, Genk en Diepenbeek in 1813. De overige gemeenten werden door een handvol auteurs uitgevoerd, naast de reeds vermelde, ook H. Groulard, A.J. Modave, H.A. Neven, P.J. Nouwen, J.G. Quaadvlieg, G. Questienne, J.L. Reynders, J.A. Schoffelen, P.J. Sotiau, J.A. Thonissen, E.L. Tricot, J. Ubaghs,. De schrijfwijze en de voornaaminitialen kunnen soms verschillen, en ook de vermelding 'zoon' komt voor. De auteurs zijn landmeter eerste of tweede klasse, 'kwekeling' (landmeter in opleiding) of ingenieur-landmeter. De oudste plannen volgen dezelfde voorstellingswijze als de Ferrariskaarten, bijvoorbeeld door tuinen weer te geven als geaquarelleerde vierkante blokjes. De opvoering van de Stomme van Portici in Brussel, – de aanleiding voor de Belgische Opstand –, had in zekere zin in september 1830 ook gevolgen voor de activiteiten van het kadaster. Dat Limburg bij België zou horen bleef lang onzeker en de werkzaamheden van het kadaster, in 1830 stilgevallen, werden in tegenstelling met elders, pas in 1842 hervat (13). De oudste Limburgse plans – voor het onderzoeksgebied is dit 1812 - 1828, dus nog van het Franse en (vanaf 1815) het Hollandse bestuur –, dragen dan ook naast de naam van de auteur en de datum van opmeting, dikwijls de bemerking 'overzien' met een tweede jaartal en auteur. Het archief van het kadaster kan de beide plans bewaren, en dan noemen we de oudste versie 'Voor-primitieve' plans. De '*Oorspronkelijke aanwijzende tafel*', doorgaans de 'legger' genoemd, dateert voor het arrondissement Hasselt pas van 1842-44; dat betekent dus een aanzienlijk tijdsverschil met de opmaak van de plans. De legger is de per gemeente en per sectie opgestelde lijst van alle genummerde percelen met onder meer hun grondgebruik, hun oppervlakte en hun eigenaar. De aanduiding 'hof', 'tuin' of '*jardin*' betreft moestuinen, terwijl 'lustgrond' '*terrain d'agrément*', 'lusttuin' '*jardin d'agrément*' of '*jardin anglais*' siertuinen of parken zijn (14). Uit de perceelsvormen van een domein op het Primitief plan kan men soms een geometrische tuin uit het ancien régime of een vroeg-landschappelijke aanleg herkennen, of ziet men dat de huidige toestand gegroeid is uit een oudere, tot de feodaliteit opklimmende neerhof-opperhofstructuur.

De afgeleiden

Dat men van meet af aan de waarde van de kadastrale documenten inzag, blijkt uit de talrijke kaarten die er van zijn afgeleid. Bijvoorbeeld de mooie, gekleurde kaarten van de kantons, op naam van J.F. Bonniver (15), die trouwens ingenieur-verificateur was bij het kadaster. Deze kaarten, die men vanaf en rond 1825 mag dateren zijn bewaard in het Nederlandse Rijksarchief in Den Haag. Per kanton zijn de gemeen-

telijke Verzamelplannen er tot één kaart samengevoegd. De Bonniverkaarten op schaal 1/25.000 ellen zijn dus vooral als overzichtskaart interessant.

Ook de Atlas van de Buurtwegen, die per gemeente alle wegen, paadjes en voetgangersverbindingen zorgvuldig in kaart bracht en opmat en er de belendende eigenaars van opgaf, is gebaseerd op het Primitief kadaster. Voor het betrokken gebied dateert de atlas van 1844 tot 1846. In sommige gevallen – voor het kasteel van Hasselbroek in Jeuk (Gingelom) bijvoorbeeld – is de opgave van eigenaars niet dezelfde als in de kadastrale legger, omdat er zich in de tussenliggende periode een wijziging voordeed.

Ook de kaart van België op 1/20.000 van Philippe Vandermaelen (1795-1869) uit 1850-1851 heeft de kadasterkaarten als basis (16). Voor de situering van vroege industriële activiteiten, het wegennet en de spoorweg is deze kaart een goede bron, maar voor onze doelstelling is ze veeleer van secundair belang.

De zogenaamde Poppkaarten van 1850-1860, genaamd naar hun auteur Philippe Christian Popp (1805-1879) zijn bij historici geliefde bronnen. Helaas bestaan ze niet voor de provincie Limburg (17). Wel bestaan er in het Archief van het Nationaal Geografisch Instituut per gemeente volgens het bodemgebruik gekleurde "*Reductions des Plans cadastraux*" of Reductieplannen op schaal 1/20.000ste (18). Voor het onderzochte gebied dateren ze van 1845, 1848 of 1849, naargelang van de gemeente.

Stafkaarten

De gekleurde militaire topografische kaarten of stafkaarten van het Dépôt de la Guerre (Dépôt), nadien uitgegeven door het Militair Geografisch Instituut (ICM) en momenteel door het Nationaal Geografisch Instituut (NGI), met hun diverse revisies en uitgaven zijn boeiende bronnen, vooral voor het onderzoek naar parken en kasteeldomeinen (19). De eerste uitgave van de kaarten, op 1/20.000ste, dateren voor het arrondissement van 1867-68 of 1870-72 voor de terreinopname en werden uitgegeven in 1876-78. De tweede uitgave van 1896-97 met revisies van 1884-86 werd occasioneel geraadpleegd, evenals de derde uitgave van (afhankelijk van het kaartblad) 1937, 1939, 1949, 1951 die de revisies van respectievelijk 1934, 1933, 1949 bevatten. Er bestonden ook zwart-wit uitgaven op doek, die soms een tussenliggende toestand in kaart brachten. Zij werden occasioneel geraadpleegd. Met stafkaarten op 1/25.000ste, die de toestand van 1957-58 of 1971, naargelang van het kaartblad, weergeven werd op prospectie gegaan. Deze kaarten werden, bij wijze van controle occasioneel ook gerelateerd aan de orthofotoplannen (uitgave 1985-1992 voor het betrokken gebied).

Archieven

Het is onze overtuiging dat in archieven en met name familiearchieven nog ongekende informatie verschoolen ligt over tuinen en parken. Aanleg, aanplanting en verzorging veronderstellen immers initiatief, contracten en rekeningen en dat laat papieren sporen na. Dit geldt zeker voor de 19de en begin 20ste eeuw, toen brieven uitwisselen een geliefde tijdsbesteding was. Het onderzoek van privé-archief behoort niet tot onze opdracht. Een steekproef in het Rijksarchief te Hasselt leverde niettemin enkele interessante gegevens op, onder meer in het Fonds Kaarten en Plannen, het Fonds abdijarchief Sint-Truiden, het Fonds Alden Biesen en het Fonds Kleine familiearchieven. De prekadastrale handschriftelijke kaarten die er bewaard zijn, zijn voor ons studieobject vanzelfsprekend interessante bronnen. Onderzoek in het archief in Luik, hoewel voor sommige domeinen aangewezen, gebeurde niet: grondigheid moest het hier afleggen tegen het halen van de gestelde termijn.

Iconografie

Iconografie is voor het tuinkunstonderzoek een mooie bron, al is meestal het huis hoofdthema van de voorstellingen. Voor het betrokken gebied staat heel wat ter beschikking (20): enkele prenten van Romein de Hoogh van rond 1700; de talrijke gravures maar ook de onuitgegeven tekeningen van Remacle Leloup voor de aan P.L. de Saumery toegeschreven uitgave van *Les Délices du pays de Liège* uit 1738-1744 (21); de tekeningen van Philippe de Corswarem (1759-1839) die in 1825-1830 als amateur bedrijvig was (22) en die dus een goede aanvulling is in opstand van wat op het kadaster in grondplan is

genoteerd; de gravures gepubliceerd in Goetghebuer in 1829 (23) of in het kastelenboek van E. de Damseaux uit circa 1875 (24); de lithografies van Charles Joseph Hoolans (1814-1868), die in februari 1860 werkzaam was in Hasselt en van 1861 tot 1862 in Sint-Truiden (25); het album waarin gravin Louise Plantin Moretus haar tekeningen van kastelen en Limburgse landschappen uit de jaren 1866–1890 bewaarde (26). De in boekjes uitgegeven prentkaarten werden geconsulteerd, maar ook de collecties van de Dexiabank te Brussel, van het Documentatiecentrum in de Provinciale Bibliotheek Limburg te Hasselt of van enkele privé-verzamelaars. Zij illustreren vooral hoe men in de 19de en het begin van de 20ste eeuw, tijdens de hoogdagen van de Belgische sierteelt, tuin en park benutte en beplante.

NOTEN

- (1) *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 6n1 en 6n2: Arrondissement Hasselt*, Gent, 1981.
- (2) C. DE MAEGD (red.), H.J. VAN DEN BOSSCHE e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Limburg. Deel 1: Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken en Sint-Truiden*, (M&L Cahier nr. 8), Brussel, 2003.
- (3) E. VAN ERMEN, e.a. *Limburg in kaart en prent. Historisch cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg*, Tielt, Knokke, 1985.
- (4) *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 6N1 (A-Ha). Provincie Limburg. Arrondissement Hasselt*, Gent, 1981, p. XIX-XX.
- (5) *Parc et jardins historiques de Wallonie*. 1. Liège, Huy-Waremme, Liège, 1993. Ondertussen 6 uitgegeven delen.
- (6) Zie R. DENEFF (red.), *Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Inventaris Vlaams-Brabant: Holsbeek, Lubbeek en Tielt-Winge*, Brussel, 2002. C. DE MAEGD, R. DENEFF, *De inventaris tuinen en parken in het Vlaams gewest*, in *De Woonstede door de eeuwen heen*, nr. 134, juni 2002, p. 10-25.
- (7) De tegenstelling formeel – informeel vindt men ondermeer in het beknopt overzicht van de tuinkunst in België dat X. DUQUENNE schreef in G. en S. JELICOE (eds.), *The Oxford Companion to Gardens*, Oxford, 1986, p.48-49. Zie ook M. TREIB, *Formal problems*, in *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes*, 1998, nr. 2, p. 71-92.
- (8) Zie C. DE MAEGD, *Van geometrisch naar landschappelijk*, in *Rond Ruïnes*, in *Monumenten en Landschappen*, 1999, nr. 3, p. 20-22.
- (9) B. INDEKEU, *Limburg in kaart gebracht. Nut en bruikbaarheid van 19de-eeuws kartografisch materiaal*, in *Limburg*, 1990, p. 129--130. E. VAN ERMEN e. a., *Limburg in kaart en prent. Historisch cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg*, Tielt, Knokke, 1985. In E. THOEN, *Cartografie en historisch onderzoek*, in *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente. Deel III*, Gent, 19, p. 131-185, komt Limburg nauwelijks ter sprake.
- (10) L. DANCKAERT, *Ferraris: Een man, een gebouw, twee kaarten*, in *Monumenten en Landschappen*, 1997, nr. 5, p. 15. W. DRIESEN, *De kaart van Ferraris (1770-1778). De Nederlanden en Luik in stafkaart gebracht door Oostenrijkse ingenieurs*, in *Sint-Truiden in de 18de eeuw, Tentoonstellingscatalogus*, Sint-Truiden, 1993, p.43-48. De 275 kaartbladen van het Brusselse exemplaar van de Ferrariskaart zijn in de Koninklijke bibliotheek in Brussel bewaard, werden door het Gemeentekrediet van België in druk uitgegeven en fotoreproducties in kleur kunnen op de Afdeling Kaarten en Plannen van de Koninklijke Bibliotheek besteld worden, zwart-witafdrukken op het Nationaal Geografisch Instituut te Brussel.
- (11) W. DRIESEN, o.c., p. 43-44.
- (12) Over het kadaster, zie J. HANNES, *Het Primitief kadaster (vòòr 1840) als bron voor de studie van de platelandseconomie*, in *Archief en bibliotheekwezen in België*, speciaal nummer, Brussel, 1973. J. VERHELST, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)*, in *Miscellanea archivistica XXXI*, Brussel, 1982, p. 39-41. A. ZOETE, *De documenten in omloop bij het Belgisch kadaster (1835-1975)*, in *Miscellanea archivistica XXI*, Brussel, 1979, p. 1-22.
- (13) Volgens E. THOEN, o.c., p. 159 werd de kadastrale expertise of de voorbereidende fase in Limburg en Luxemburg pas in 1843-1844 afgesloten, elders al in 1834.
- (14) *Lustruinen zijn 'terrains enlevés à la culture pour le pur agrément'* en worden als de beste landbouwgrond belast; ze bestaan uit 'parterres, pieces d'eau, avenues', later samengevat als 'jardin d'agrément'. Vanaf 1841 is hun definitie 'jardins, bosquets, pieces d'eau, drèves ou avenues' (J. VERHELST, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835)*, in *Miscellanea archivistica XXXI*, Brussel, 1982, p. 85.
- (15) L. HENS-VERCAUTEREN, *De topografische kaarten van de Zuidelijke Nederlanden (1815-1830)*, in *Tijdschrift van de Vereniging voor Aardrijkskundige studíeën*, 1973, p. 333-455.
- (16) L. DANCKAERT, *De kaarten van Vandermaelen*, in *Limburg*, 1990, nr. 3, p. 153-158. L. WELLENS DE DONDER, *Philippe Vandermaelen 1795-1869. Tentoonstellingscatalogus*, Brussel, 1969.
- (17) J. HANNES, *De 'Atlas cadastral parcellaire de la Belgique' van P.C. POPP*, in *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, Brussel, 1968, p. 137-146.
- (18) VAN DER HAEGEN H., *De kadastrale reducties van de Belgische gemeenten op schaal 1/20.000ste. Een essentieel element voor de analyse van het Kempisch landschap*, in *Limburg*, 1990 nr. 3, p. 159-174.
- (19) Over deze kaarten zie C. LEMOINE-ISABEAU, *La carte de Belgique et l'Institut cartographique militaire (Dépot de la guerre 1830-1914)*, Brussel, 1988.
- (20) Zie E. HERMANS, *Limburg. Gedrukte iconografie vòòr 1900*, Hasselt, s.d.
- (21) Bewaard in de Bibliothèque Chiroux-Croisiers, Salle Ulysse Capitaine te Luik. Zie *Met Le Loup op reis. Limburg door een 18de eeuwse bril bekeken*. Tentoonstellingscatalogus, Hasselt, 1993. P.L. (?) DE SAUMERY, *Les délices du pays de Liège ou description historique, géographique, topographique et chorographique des monuments sacrés et profanes de cet évêché-principauté et de ses limites*, 4 delen, Luik, 1738-1744. X. DE

THEUX, *Les Délices du païs de Liège et leur éditeur P.L. de Saumery*, in Bulletin de la société des Bibliophiles liégeois, deel 1, 1882, p. 207-238.
 J. HELBIG (ed.), *Les Délices du pays de Liège. Fac-simile des dessins complémentaires et restés inédits de Remacle Le Loup*, (Société des bibliophiles liégeois, Publications in 4°, nr. 5), Liège, 1903. M. LAVOYE (ed.), *Les Délices du païs de Liège. Exposition. Saumery et son temps* (Bibliotheca Universitatis Leodiensis nr. 6), Liège, 1953.

- (22) Ze behoren tot een privé-collectie, maar foto's ervan kunnen besteld worden in het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Brussel.
- (23) O. GOETGHEBUER, *Choix des monuments, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-bas*, Gent, 1827.
- (24) E. DE DAMSEAUX, M. VASSEUR, *La Belgique pittoresque. Album illustré des châteaux*, Mons, 1870-1878. Limburg maakt deel uit van deel 5.
- (25) Bewaard in de Koninklijke Bibliotheek, Prentenkabinet, Brussel. Zie ook *Sint-Truiden ingekaderd. Tentoonstellingscatalogus*, Sint-Truiden, 1998, p. 48.
- (26) Bewaard in de Provinciale Bibliotheek Limburg te Hasselt.

Handleiding

Alle foto's, tenzij anders vermeld, zijn van de auteurs en werden op het moment van het plaatsbezoek in de periode 1994-1999 gemaakt, enkele uitzonderingen niet te na gesproken.

De foto's van O. Pauwels dateren van 2002-2003 of 2004-2005. Kris Vandevorst verzorgde de opname van de documentatie. De opmeting van de boomomtrek in cm gebeurde in principe op 1.50 m hoogte. De auteurs zijn tot verdere inlichtingen bereid.

Afkortingen

AK Archief van het Kadaster
 BCC Bibliothèque Chèroux-Croisiers
 Dépot-kaart staat voor 'de kaart van het Dépot de la guerre'
 ICM Instituut Carthographique Militaire
 KB Koninklijke Bibliotheek
 KIK Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
 KP Kaarten en Plannen
 NGI Nationaal Geografisch Instituut
 PBL Provinciale Bibliotheek Limburg
 RA Rijksarchief

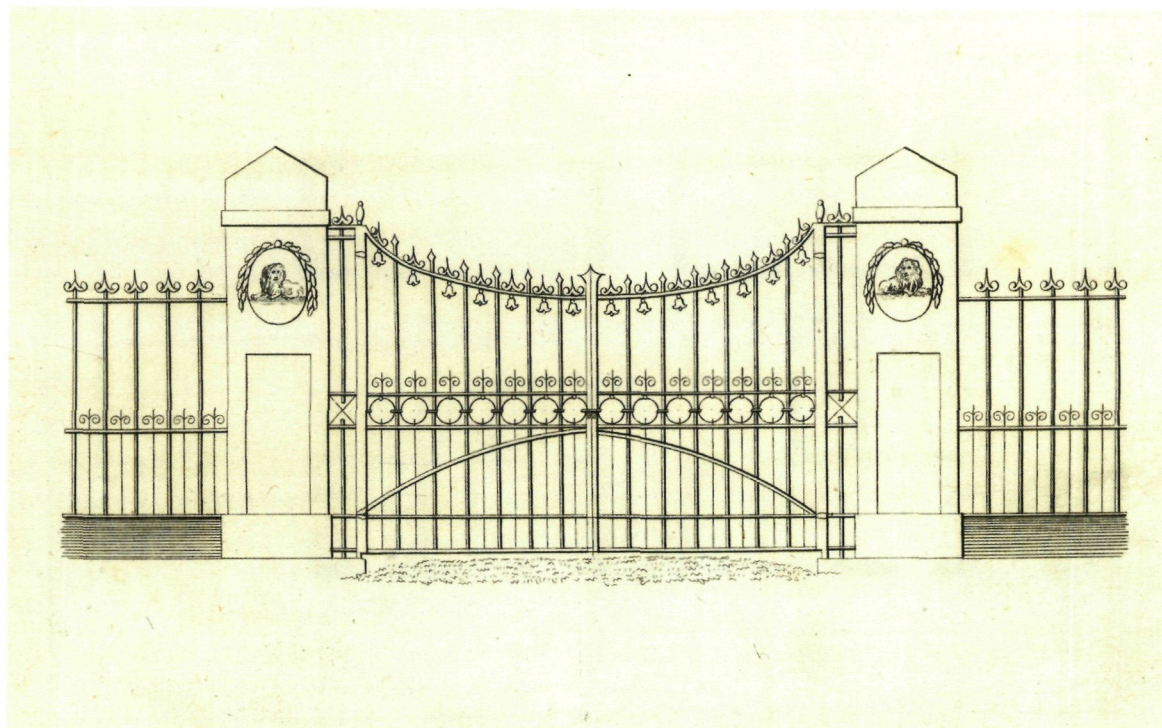
SYNTHESE VAN HET ONDERZOEK ⁽¹⁾

Groot en klein

De schaal, functie en betekenis van de in de inventaris weerhouden objecten is erg uiteenlopend: van een tuin van slechts enkele centiares groot tot een hectaren groot park, van een oude moestuinsite tot een recent aangelegde 'Japanse' tuin, van een eenvoudige boerentuin 'zonder geschiedenis' tot een uitgestrekt landgoed met een rijk verleden. Ook kregen een vermeldenswaardig tuinhok of een overgebleven 'barrier' van een boomgaard er plaats in.

Hagen, muren en hekken

Het terreinbezoek leidde al gauw tot het inzicht hoe belangrijk begrenzingsen zijn. Ze determineren niet enkel de tuin of het park zelf, maar meestal ook de omgeving, het straatbeeld of zelfs het karakter van een dorp. De moestuin ligt tussen hagen of fruitmuren, bij een herenwoning of boerderij begrenst een hek het erf, de voortuin van de pastorie ligt achter een muur met hekje en menig dorp bezit zijn kasteelmuur met inrit tussen hekpijlers. Materiaal (hagen, muren of hekken) en vormgeving hangen af van de plek, de belangrijkheid van het goed, de status van de eigenaar, de beschikbare middelen en het moment.

▲ De in 1829 in Brussel naamloos gepubliceerde 'Aperçu et nouveaux modèles sur l'art de composer, de distribuer et de décorer toute espèce de jardins' publiceert als plaat 17 een model voor een hek met hekpijlers. De begeleidende tekst is op zichzelf al leerzaam genoeg: «Hekwerk lijkt op het eerste zicht niet erg interessant te zijn, maar als ze met inzicht worden ingezet, kan het resultaat meer pittoresk zijn dan men met aanzienlijker constructies zou bekomen. Temidden van een groene omgeving contrasteren hun uniforme kleur en hun regelmatige vorm immers met de gevarieerde vorm en het schitterend koloriet van het gebladerte. Het hier afgebeelde ontwerp voor een opengewerkt ingangshek kan probleemloos met effect ingezet worden en de scène aantrekkelijker maken. Het hek kan zowel in hout als in ijzer worden uitgevoerd. De hekpijlers moeten in metselwerk zijn of van als imitatiesteen beschilderd eikenhout. Men moet dan de verf met zand bestrooien voor ze droog is». (Collectie Bibliotheek Monumenten en Landschappen)

Vanaf het midden van de 19de eeuw neemt het gebruik van giet- en smeedijzer daarvoor toe. Een monumentale inrijpoort tussen hekpijlers of een kunstig uitgewerkt afsluithek in giet- en smeedijzer zijn middelen tot statusuiting of statusverhoging. Op de Groene Boulevard van Hasselt (de Schiervellaan, Guffenslaan, Leopoldplein, Thonissenlaan), aangelegd op de gesloopte stadsvesten, ziet men hoe niet enkel de herenhuizen, maar ook de gebouwen met een openbare functie en grote scholen voorafgegaan worden door een strook bestemd voor tuinen die van de straat gescheiden zijn door meterslange hekken. Ook de reeks huizen uit rond 1900 aan de Luikersteenweg illustreren hoe een beboomde voortuin met hekken en een achtertuin met paviljoen horen bij het ideaal van het burgerlijk wonen. In enkele villa's uit het interbellum (zie Kuringersteenweg) leeft dit ideaal verder, al vervangt de garage het paviljoen. Een inrijhek gecombineerd met een vast hek sluit dikwijls ook de herenboerenparkjes af.

Opvallend is hoe dikwijls hekpijlers bekroond worden door een bolvorm, een gesteelde bol of een variëteit van een bol. Volgens de 17de-eeuwse emblematiek (Otto Venius, *Emblemata sive symbola*, 1624 naar Cesare Ripa, *Iconologia*, 1603) was het beeld van een bol op een kubus het symbool voor rust en otium (ontspanning), maar ook van een goed beheer. Dit verklaart misschien wel de talrijke hekpijlers (uitgelengde kubussen) met bolbekroning aan de ingang van kasteelparken en buitenhuizen. Mooie voorbeelden zijn het Obbeekhof in Heusden-Zolder waar hetzelfde model voorkomt als in Meylandt, ook in die gemeente. De behoefte zich als heer te onderscheiden van zijn personeel of zijn pachter, wat zich in die periode op meer dan één punt manifesteert, uit zich ruimtelijk ook in de toegangen. Die worden vormelijk gedifferentieerd, rekening houdend met de ruimtelijke en sociale hiërarchie. Kasteelmoestuinen onderscheiden zich zo ook door hun monumentale moestuinpoort.

Al deze hekken zijn steeds fraaie staaltjes van de kunde en kunst van de gieterijen en smederijen. Ze zijn in de inventaris opgenomen en beschreven. Het gebruik van giet- en smeedwerk in de streek verdient meer diepgaand onderzoek en ongetwijfeld ook behoud, bewaring en herstel.

Boomgaarden en 'barriers'

Boomgaarden waren, waar de bodemgesteldheid het toeliet, een vast bestanddeel van tuin en park. Ze waren omhaagd en voorzien van een monumentaal poorthek, in zuid Limburg een 'barrier' genoemd (2). Zoals moestuinen waren boomgaarden vitaal en hun uitgestrektheid bepaalde mee de status van de eigenaar. Ferraris noteerde ze al tijdens de 18de eeuw en hun aanwezigheid begin 19de eeuw vindt men bevestigd op de Primitieve kadasterplannen. In het Hasseltse komen ze niet zo massaal voor als in het zuiden van de provincie, en dus ziet men ook de 'barrier' hier niet in de zelfde mate; samen met de stekelige meidoornhagen moesten 'barriers' het vee op de fruitweiden houden. Er blijven nog mooie voorbeelden over, zoals bijvoorbeeld die naast het kasteel van Wimmertingen (Hasselt).

Moestuinen

Moestuin en boomgaard, als moeder van alle tuinen – in de kadastrale leggers noemt men ze eenvoudig 'tuin' of 'jardin' -, kregen in de inventaris een belangrijke plaats. Het Primitief kadaster leert dat hoe klein

ook de boerderij of hoe uitgestrekt ook het kasteeldomein, moestuin en boomgaard vaste, vitale bestanddelen waren. Parallel met de sociale en maatschappelijke evoluties van na de tweede wereldoorlog, kwam hier verandering in.

Deze inventaris noteert dus die kleine moestuinen, waarvan het grondgebruik sedert het opstellen van het Primitief kadaster ongewijzigd bleef. Moestuinen hebben een vaste structuur van in langwerpige perken onderverdeelde vierkanten. Ook voor kasteelheren was de moestuin belangrijk. Hij stond immers ook in dienst van de bezoek- en ontvangstcultuur van de

► Moestuinen, die van de kleine man evengoed als die van de kasteelheer, verdwijnen samen met het leven op en van het land

19de en 20ste-eeuw. De kasteelmoestuin, waarvan de uitgestrektheid en de uitrusting met serres, kassen, warme en koude bakken en een pottenstal de status van de eigenaar mede bepalen, wordt doorsneden door het kruisvormig meesterspad, waarlangs de eigenaar zijn gasten de variëteit aan vruchten toonde. Moestuinen dienen steeds nut en sier, zijn omhaagd of ommuurd en van een poortje of een rijkelijk opgevat hek voorzien. Omhaagde boerderijtuinen, ook die van kleine hoevetjes, onderscheiden zich van de met baksteen ommuurde kasteelmoestuinen door hun geringere oppervlakte maar ook door de keuze van beplanting: men kiest bijvoorbeeld voor stooffruit in plaats van dessertfruit. Alle planten, ook de bloemen en sierstruiken hebben hun nut: keuken- en geneeskruiden, rozenblaadjes voor de processie, buxus voor Palmzondag en voor het kruisbeeld in de huiskamer, bloemen als dahlia, gladiool, lelie, lupine, sering, stokroos en andere voor het altaar, strobloemen en hortensia ook voor het winterse droogboeket, wilgetenen voor het binden van prei en voor het leifruit. Seizoensgebonden gewas en éénjarige bloemen staan in de kwadranten, overblijvende planten en fruitsoorten in de bloembedden langs de omlopende paden. Een zitbankje op het middenpad van de boerderijmoestuin verwijst naar de formele *'master's walk'* van de kasteelmoestuin. De traditionele moestuin, geënt op een eenvoudig leven van het land, op de volksdevotie en op de volkscultuur, is samen met deze levenswijze haast verdwenen. Wat er nog van zichtbaar is zijn kostbare documentaire relictten. De moestuin van het Hamel in Lummen, hoewel volledig overhoop gehaald en gedraineerd sedert ons inventarisbezoek, blijft niettemin met zijn oude grachten, zijn hek, zijn muren, zijn serres en zijn pottenkot een voorbeeld om te koesteren.

Het boerenerf

De traditionele inrichting van het kleine boerenerf kent men uit de iconografie (3). Een smalle strook van ofwel kasseien, bakstenen of keien dient als waterwering tegen de gevel en gaat over in een deel van gestampte aarde waarop de waterput en soms het bakhuis liggen. Een haag dient als erfscheiding met de straat en aansluitend grenst er een gemengde moes- en bloementuin aan. Deze configuratie is nog slechts sporadisch aanwezig en staat op verdwijnen. De inventaris, hoewel op hun bestaan bedacht, kon er slechts een paar noteren, en dan nog bij verlaten hoevetjes.

Het Primitief kadaster leverde het beeld op dat de keuterboerderijtjes op de vage gronden en struwelen van de Kempen tuin noch boomgaard bezaten, een aardappelveld en een varken in de stal moesten blijkbaar voor de bewoners-eigenaars volstaan. Ten noorden van Hasselt trof men de configuratie aan van een huisje, boomgaard en moestuin, waarbij de boomgaard bij voorkeur ten noorden ligt, als beschutting van de tuin. Hagen van gele kornoelje komen in het Hasseltse minder frequent voor dan in het zuiden en haagliguster is vooral in het interbellum geliefd geweest.

Herenboerenparken

Het succes van de landbouw in de tweede helft van de 19de eeuw verklaart het bestaan van herenboerenparkjes bij de grote boerderijen. De fruitweek en de suikerbietenteelt verschaftte voldoende rijkdom om het boerenhuis tot een herenboerenhuis, soms met kasteelallures te verbouwen. Aansluitend daarbij werd een parkje aangelegd, bestaande uit een kleine vijver, een grasveld met enkele solitaire bomen, bloemenparterres opgevrolijkt met tuinsieraden, een tuinpaviljoen voor de uitkijk, een brede bomengordel als bescherming, al of niet met een doorkijk op het landschap of op de kerktoeren. Deze parkjes dienden sier en status, maar ook de houtbehoefte. Hoge loofbomen in het landschap verdraden de aanwezigheid van deze parkjes en bepalen er ook grotendeels het karakter van. Hun ondertussen respectabele leeftijd samen met de recentste evolutie in de landbouw, maken dat ze de laatste decennia sneuvelen, erg verminkt geraken of plaats moeten ruimen voor grootschalige fruitbedrijven: het nut prevaleert op de sier. Ze kwamen in het Haspengouwse meer voor dan in de buurt van Hasselt.

Herbestemd kerkelijk goed

De aanzienlijke kerkelijke bezittingen – van de Luikse prins-bisschop, de Cisterciënzerinnen abdij van Herkenrode, en de Norbertijner abdij van Averbode – evolueerden na de Franse uitverkoop meestal tot kasteeldomeinen met landschappelijk park. Ook het Karthuizerklooster in Zelem (Halen) deelde dit lot.

Voor het Bogaardenklooster in Zepperen (Sint-Truiden) was dit eveneens het geval, tot het bij het begin van de 20ste eeuw opnieuw een klooster met school werd.

Van de eerste industriële vestigingen (mouterij, suikerfabriek) die vaak in oud kerkelijk goed een plaats vonden en die men gemakkelijk op de reeds vermelde kaart van Philippe Vander Maelen kan traceren, is geen spoor meer over: ze zijn opnieuw louter boerderij of kasteel geworden. Ook in Herkenrode (Hasselt, Kuringen) is van de industriële activiteit die daar in de 19de eeuw heerste, geen spoor meer over. Hier greep een werkelijke 'restauratie' plaats: het kasteel werd opnieuw klooster. Ook de grote pachthoven van abdijen en kloosters evolueerden tot boerderijen met herenboerenhuizen die dikwijls kasteellallures kregen en een parkje bezaten.

Stads- en villatuinen

De tuinen bij grote burgerhuizen in de stad en de villa's in haar buitenwijken, meestal daterend uit het einde van de 19de of de eerste helft van de 20ste eeuw, hebben de ingrediënten en de vormtaal van de laat-landschappelijke aanleg: grasveld, bomengordel, solitaire, cirkelvormige plantenbedden of opgehoogde corbeilles, vijvertje. Ze liggen achter maar ook naast het huis en zijn beschermd door muren, hagen of hekwerk en hebben al of niet een poort en een oprit naar een wagenhuis of garage. Voorheen hoorde er ook een tuin voor nut en sier bij en leverde niet een boomgaard maar leibomen het nodige fruit. In een zeldzaam geval bleef deze configuratie bewaard (Hasselt, Luikersteenweg nr. 133). Even zeldzaam was de invoeging van een interbellumtuin in een oudere tuin (Hasselt, voormalig kasteel Holland nu Sint-Salvatorkliniek; Villa Cools, Luikersteenweg nr. 324; Kuringersteenweg nr. 124). Interbellumtuinen liggen meestal bij de voorstedelijke villa's en zijn al te vaak omgezet in parkeerplaats of verminkt voor een bijkomende bouwplaats, omdat het huis ook zijn woonfunctie verloor voor een herbestemming als kantoor (Hasselt, Ter Poorten, Maastrichtersteenweg nr. 65). Veranderende woonnormen, het autobezit, de hoge grondprijs en de verdichting van de stedelijke bebouwing zijn hier de boosdoeners. Deze tuinen en parkjes zijn meestal ook 'stedenbouwkundig' veroordeeld in onvoldoende fijnmazig ruimtelijke plannen gecombineerd met een geloof in woningverdichting.

De Luikersteenweg in Hasselt is, voor het gedeelte tussen de Luikerpoort en de Toekomststraat een mooi en interessant geval apart, dat nadere studie en bijzondere stedenbouwkundige begeleiding verdient. Aanvankelijk lagen hier, zoals bij alle steden tijdens het ancien régime, aan de voet van de stadswallen talrijke tuinpercelen, waarop groenten en fruit werden geteeld; op de Ferrariskaart (1773-1774) en ook op het Primitief kadasterplan van 1812 wordt dit geïllustreerd. Vanaf 1850 smelten deze perceeltjes samen tot grotere tuinen en verschijnen er architecturaal verzorgde paviljoenen. Pas de laatste jaren van de 19de en tijdens het eerste kwart van de 20ste eeuw, worden de percelen grenzend aan de straat bouwrijp gemaakt voor ruime villa's of gekoppelde burgerhuizen. Ze hebben beboomde voortuinen met hekwerk en achtertuinen met een paviljoen. De achterliggende tuinpercelen, waarop soms nog een mooi paviljoen staat, blijven toegankelijk via smalle, ook met een hekje afgesloten voetwegels.

De Ferrariskaart (1773-1774) toont hoe buiten de Hasseltse stadswal en voornamelijk geconcentreerd bij de stadspoorten langs de invalswegen tuinen voor nut en voor sier lagen. In de 19de eeuw werden bij de Luiksepoort tuin-

paviljoenen gebouwd, waarvan er nog enkele bestaan, en tegen het einde van de 19de eeuw en tijdens het eerste kwart van de 20ste eeuw kwamen er aan de Luikersteenweg ruime villa's met beboomde tuinen (Brussel, KB, Kaarten en Plannen)

De hoge bomen in de tuinen bepalen hier het straatbeeld, maar veel voortuinen zijn tot parkeerplaats gedegradeerd en hiervoor sneuvelde plaatselijk het hekwerk.

Pastorietuinen

Nogal wat pastorieën, doorgaans vrij ruime woonhuizen waar voorheen pastoor, onderpastors en huishoudster samen woonden, verloren hun oorspronkelijke bestemming, wat niet bevorderlijk is voor het behoud van de oude tuin. Van sommige is die een parking geworden of een uitbreiding van het kerkhof. Traditioneel zijn pastorietuinen dikwijls omgracht en hebben ze een bebloemde voortuin en achteraan een parkje met grasveld, bomen en bloemperk, een tuin voor nut en sier met inbegrip van fruitbomen en achteraan een beboomd perceeltje voor hakhout. Soms volgen ze in vereenvoudigde vorm het schema van de neerhof-opperhof structuur. Dat is het geval in Zutendaal. De pastorie van Engsbergen in Tessenderlo is een voorbeeld van een verloren tuin bij een sterk verbouwde en in flatjes verdeelde pastorie. Algemeen mag men ook stellen dat de 19de-eeuwse pastorietuin en de villatuin hetzelfde model volgen en hun hagen en hekwerk bezitten.

Tuinwijken

De tuinwijken van de Mijnen, exponenten van de tuinwijkgedachte uit de eerste decennia van de 20ste eeuw, zijn voor de inventaris boeiende objecten. Bij hun aanleg en onderhoud hield men rekening met de bestaande maatschappelijke standen (directeur, kader, bedienden, mijnwerkers) en had men ook aandacht voor gemeenschappelijke elementen: omheiningen, perceelscheidingen, hekjes, gescheiden voetgangerscirculatie, pleinaanleg en gevarieerde beplanting. Het onderhoud van de haagjes van de mijnwerkershuizen werd door de Mijn verzekerd door op maandagmorgen de snoeischaar af te leveren in één huis en ze op zaterdagavond zoveel huizen verder weer af te halen. Controle en continuïteit verzekerd. De evolutie in de eigendomsstructuur na de mijnsluitingen sedert de jaren 1965 maakte dat ze niet ongeschonden bewaard bleven. De meeste mijncités verloederden tot banale woonwijken waar het individueel belang primeert en de persoonlijke smaak regeert, met identiteitsverlies voor de wijk als gevolg. De voorliggende inventaris vermeldt daarom slechts enkele realisaties.

Kasteelparken

De kasteelparken nemen vanzelfsprekend een belangrijke plaats in de inventaris in. Toppers in deze uitgave zijn het kasteelpark van het Looi en het Hamel in Lummen, van Vogelsanck in Heusden-Zolder, het 'Engels' park van Herkenrode in Kuringen (Hasselt) en omwille van de bomen ook het park van Bokrijk in Genk. Maar ook kleinere parkjes zijn de moeite waard.

Een belangrijke en verrassende vaststelling is dat veel kasteeldomeinen waarvan het park vandaag niet veel bijzonders te bieden heeft, wel een uiterst boeiende geschiedenis bezitten die in de site af te lezen valt. Intrigerende configuraties van het Primitief kadasterplan blijken anderzijds op het terrein weinig of niets meer te bieden. Zo laat de geschiedenis voor sommige bezittingen slechts papieren sporen na, zoals een perceelsindeling of het tracé van een omgracht goed.

Kasteelparken maakten, en maken meestal nog steeds, deel uit van een groter landgoed dat naast het huis, de kasteelaanhorigheden, de hoeve en het kasteelpark met vijvers ook moestuinen, boomgaarden, weiden, landerijen en bossen omvatte. Ook voor die parken die zich ontwikkelden uit een religieuze bezitting of kerkelijke instelling gaat dit op. Het park, in alle gevallen in landschappelijke stijl, moet men steeds benaderen in dit breder economisch perspectief. In de eerste plaats diende het domein voor de productie van hout, hooi, vee, groenten, fruit en graan, producten die verkocht werden maar ook verstuurd naar de stedelijke residentie van hun eigenaar. Na de Franse revolutie kwam daar soms ook een industriële uitbating bij, meestal dankzij de suikerbieten, een stokerij of een suikerfabriek. De lotgevallen van de abdij van Herkenrode (Kuringen) is een treffend voorbeeld. De geschiedenis van kasteeldomeinen waarvan het park verkaveld werd, eindigt in mineur met verval, verwaarlozing of teloorgang. Het Beukenhof in Sint-Lambrechts-Herk (Hasselt) is daar dan weer een triest voorbeeld voor. De opgenomen parken dateren voor het merendeel in hun huidig voorkomen uit de tweede helft van de 19de of

het begin van de 20ste eeuw, maar slechts een gering aantal ontstond ook in die periode. De meesten zijn op een oudere structuur aangelegd en bezitten een oudere kern, die tot de zetel van een heerlijkheid uit het ancien régime teruggaat of tot een oude kerkelijke bezitting. De landschappelijke aanleg van het park Vogelsanck in Heusden-Zolder bijvoorbeeld is op oude tuinpercelen geënt en ook in Het Looi in Lummen is de oude tuinsite nog goed afleesbaar. In de overzichtslijst achteraan kan men dergelijke conclusies gemakkelijk terugvinden.

Zeker is dat de 'verlandschappelijking' niet in één keer gebeurde, maar dikwijls vertrok van de geometrische aanleg uit het ancien régime. De vroegste fase met slangvormige snel kronkelende paden, als '*jardin anglais*' aangeduid, bespeurt men op de Primitieve kadasterplannen, maar ook op de tekeningen van Philippe de Corswarem, bijvoorbeeld voor het kasteel van Trekschuren (Hasselt). In de voormalige abdij Herkenrode (Kuringen), in de kasteeldomeinen van Runkst, Stevoort en Wimmertingen (Hasselt), en in het Domherenhuis (Heusden-Zolder) mag men een vroeg-landschappelijke aanleg zien en in het 'Engels hof' of Groot Asdonk in Tessenderlo is die nog vrij goed op het terrein te ervaren. Wat men nu ziet in de meeste parken is een laat-19de-eeuwse of vroeg 20ste-eeuwse fase.

Het is trouwens boeiend vast te stellen hoe, ondanks de latere wijzigingen de oudere aanlegstructuren herwerkt werden en dikwijls nog afleesbaar blijven: de veelal door het Primitief kadaster genoteerde neerhof-opperhofstructuur, het oude grachtensysteem, de oude slotgracht, de aanwezige waterlopen, het grondgebruik en de parcellering uit het ancien régime. In sommige gevallen is de structuur van de geometrische aanleg nog afleesbaar maar is de beplanting niet meer aanwezig. Op de plannen zijn de sporen van middeleeuwse, omgrachte hofsteden veel talrijker dan op het terrein en dan dus uit deze inventaris blijkt. Waar de neerhoffunctie die van het opperhof overschaduwde, ontwikkelde zich uiteindelijk geen kasteeldomein en, als de boerderij zich geen kasteelallures aanmat, evenmin een herenboerenparkje.

Tuinornamenten

Tuinen en parken werden dikwijls gestoffeerd met kleinarchitectuur en ornamenten, die de verschillende zichten en scènes individualiseerden, ze boeiender maakten of ze een specifiek karakter bezorgden. Het was de bedoeling dat ze in de groene omgeving wit of kleurrijk oplichtten en afwisseling boden tijdens de wandeling. Vanuit het park was het zicht op het witgeschilderde of bleek gepleisterde huis dan weer een attractiepunt, dat af en toe tussen het gebladerte doorschemerde of het eindperspectief vormde voor een zichtas of doorkijk. Veel daarvan is met de tijd verdwenen en verdwijnt nog steeds richting antiekzaken: beelden, tuinvazen, gietijzeren tuintafeltjes en parkbanken met dragende delen in sierlijke zwanenvormen van gietijzer. Boogbrugjes in gietijzer over de parkvijver en tuinpaviljoentjes in neogotische, klassieke of rustieke stijl bleven hier en daar gelukkig wel bestaan. Zeldzaam is de pauwenspiegel of glazen bol die in één tuin werd aangetroffen en in een paar parken troffen we beelden, tuinvazen en tuinmeubilair aan. Een uitzonderlijke plaats tussen de kleinarchitectuur nemen de hoger reeds vermelde

▼ De uitbundige stoffering van de tuin in de Klapstraat nr. 4 in Zonhoven, hier getoond op foto's van 2004 en 1977, illustreert het archetypische gehalte van chinoïserijen, paviljoenen, beelden, grotten en pseudotakkenconstructies. Zie ook op p. 199. (Foto Archief Monumenten en Landschappen en O. Pauwels)

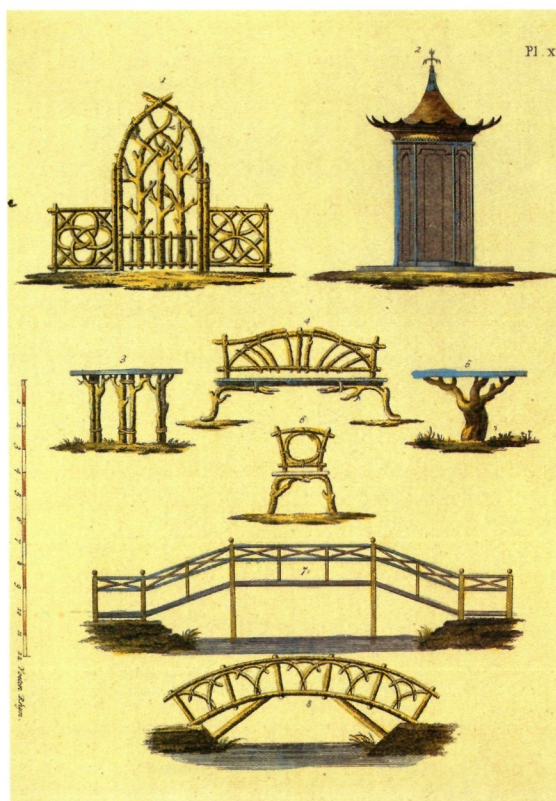

tuinpaviljoenen aan de Luikersteenweg in Hasselt in. De uitbundige stoffering van de tuinen van twee 'zelfbouwhuizen' in de Klapstraat nr. 4 en 8 in Zonhoven illustreren het archetypische gehalte van chinoiseriën, paviljoenen, beelden, grotten en pseudotakkenconstructies.

Inlijvingsoperaties en wegen

De 19de eeuw is, vooral vanaf het midden van de eeuw, de bloeiperiode van het kasteeldomein en van het kasteelpark in landschappelijke stijl. De kapitalistische, geïndustrialiseerde economie verschaftte de kasteelheren de nodige rijkdom om schitterende parken aan te leggen of ze te laten hertekenen; ze lagen bij de kastelen die ze als zomerresidentie, vakantie- of jachtverblijf tijdelijk bewoonden en waar ze in stijl konden ontvangen. De moestuin, boomgaard en boerderij waren in functie daarvan belangrijke onderdelen. De eigen producten konden dankzij het spoorwegnet ook hun stedelijke residentie snel bereiken. De invloed en macht die rijkdom met zich mee bracht, wendden kasteelheren aan om hun grondbezit te vergroten en ware enclosure- of inlijvingsoperaties door te voeren, waarbij ook openbaar domein, voetwegels, verbindingswegen en zelfs dorpen werden ingesloten (4). Het feit dat de kasteelheer zelf ook burgemeester was, of in de provincieraad, de volksvertegenwoordiging of de senaat zetelde, er anders wel een familielid had of een goede relatie, maakte de zaak alleen maar gemakkelijker. Landbouwcrisisen waren een aanleiding.

Men oefende ook druk uit om het tracé van de nieuwe wegen en van de spoorlijn (5) in zijn voordeel om te buigen. Dat verkeersinfrastructuur op de ontwikkeling van de fruitteelt invloed had is bekend. De snellere verbindingen naar de consument hebben immers de fruitteelt in Haspengouw van een bijproduct van de veeteelt tot een hoofdproduct gemaakt. Maar het bestaan van spoor- en andere wegen leest men ook af in de toegangen en opritten van parken en tuinen. De talrijke stopplaatsen van treinen maakten het bewonen en bezoeken van landelijke bezittingen gemakkelijker. Een snelle verbinding naar Brussel, Hasselt of Luik was voor kasteelheren interessant of zelfs noodzakelijk. Ze hielden er immers ook een stedelijke residentie op na waar ze de winter doorbrachten en ze waren immers dikwijls ook aan het hof verbonden of volgden een loopbaan in de politiek. Hun invloed lieten ze dus gelden om het tracé naar hun hand te zetten, dicht bij hun eigendom.

Modelboeken verspreiden de vormen voor tuinmeubilair: hek, paviljoen, brug, tafel en banken

Water, levensnoodzakelijk, ook op het erf (Hasselt, Sint-Lambrechts-Herk, Kasteel van Wideux)

In functie van het tracé werd een oprijlaan of een toegang herlegd of er werd, om van het spektakel te genieten, een belvédère in het park gebouwd. De kasteelvrouw van Bokrijk stond zelfs de grond voor de spoorlijn gratis af onder de voorwaarde dat er daar een halteplaats zou worden voorzien.

Sociale kloof ruimtelijk uitgedrukt

Dat rijkdom met het kapitalisme niet langer grondgebonden is, had ook andere gevolgen (6). Zag men er tijdens het ancien régime geen graten in zijn kasteel te bereiken via de inrijpoort en het neerhof – de mesthoop was graadmeter van rijkdom: ‘stinkend rijk’ – dan was dit in de dagen van industrie en geldmarkt niet langer het geval: ‘geld stinkt niet’. De groeiende maatschappelijke afstand en scheiding tussen kasteelbewoner en boer, dagloner of dienstmeid vond ook ruimtelijk uitdrukking. Het standenverschil creëerde een behoefte tot distantie die zich op het terrein uitte: toegangen werden verlegd, schermen opgetrokken, een boerderij of een kasteel afgebroken om verder weg door een nieuwbouw te worden vervangen (7). Toen pas – we situeren het begin van dit proces rond het midden van de 19de eeuw – kwam er in veel domeinen een einde aan de neerhof-opperhofstructuur en het ‘samen’ leven van heer en boer. Deze structuur stamt uit de feodaliteit en materialiseert de gebondenheid van de heerlijke families met grondbezit en de rijkdom die er uit voortvloeit. Ofwel gaat het neerhof (pachthof, boerderij) het opperhof (burcht, kasteel) vooraf en moet men het eerste oversteken om het tweede te bereiken; ofwel liggen ze aan weerszijde van een gemeenschappelijke toegang.

De Burg in Lummen is een mooi voorbeeld van de 19de eeuwse versterking van deze typologie: na demping van de kasteelgracht wordt er een nieuwe gebogen oprijlaan door het park gecreëerd die het oude poortgebouw en het neerhof links laat liggen en waarlangs het zicht op het kasteel langzaam gereveleerd wordt, ingekaderd in de natuur. Niet langer de mesthoop maar de lengte van de oprijlaan en de schoonheid van het park en zijn bomen zijn voortaan de graadmeters.

Vijvers, paden en horticultuur

Parken zonder vijver zijn haast onbestaand. In het zeldzame geval zonder waterpartij gaat het om een nieuwe, laat 19de-eeuwse of nog jongere creatie, of men constateert dat er voorheen wel een waterpartij bestond. Water was immers levensnoodzakelijk, evenzeer voor tuin en park als voor de bewoner. Oude inplantingen werden uitgekozen omwille van de nabijheid van water. De latere ‘verlandschappelijke’ betekende de hertekening in meer vloeiende vormen van bestaande strakke waterpartijen, slotgrachten of beekjes. Deze parkvijvers vertonen graag de niervorm die men met de landschappelijke stijl associeert, een vorm die de indruk wekt dat het een ‘oneindige’ waterpartij is en die ook de eigendom groter laat lijken dan hij misschien in werkelijkheid wel is. De 19de-eeuwse, kleinere creaties bezitten vaak een vijvertje dat niet anders is dan de met water volgelopen kleiput, gegraven in functie van het vervaardigen van bakstenen voor de bouw van het huis.

Het padenpatroon in de landschappelijke parken, – in de vroeg-landschappelijke ‘Engelse’ tuin meestal met korte kronkels -, evolueerde in de latere fase tot ruim bochtende en sinuerende paden die de belangrijkste zichtpunten en attracties aandoen. De wandeling werd veraangenaamd door het plaatsen van kleine beeldhouwwerkjes, een zonnewijzer of schalen voor éénjarige bloemen, door langs de paden rustplekken met zitbanken te voorzien en paviljoens om, beschut tegen zon en regen van het landschap te genieten, door romantische bruggetjes over de vijver of de gracht, door open terrein af te wisselen met holle wegen en donkere bosjes. De strakke dreven en rechte lanen, daterend uit de geometrische periode, bleven daarnaast ook dikwijls nog bestaan, al was het maar in het verder af gelegen lustbos of parkbos.

De 19de eeuw was in België dé periode waarin de horticultuur en dendrologie hoge toppen scheerden en het kweken van variëteiten, het aanleggen van collecties planten en bomen, het inrichten van wedstrijden en tentoonstellingen deel uit maakten van het sociaal-culturele leven. Kasteelparken waren daarbij onmisbaar en deze bloei is er begrijpelijk in af te lezen. Menig kasteelheer was een overtuigd liefhebber en zijn tuinman een gerespecteerd medewerker. In het kasteel Het Hamel in Lummen kreeg hij in het park zelfs een eigen gedenksteen. Fraaie en zeldzame bomen, dikwijls als solitair ge-

plant, maakten de trots uit van menig park. Op postkaarten kan men aflezen hoe de bloemencorbeilles met éénjarige seizoensbloemen werden gevuld en hoe kuipplanten in de zone bij het huis werden opgesteld. Ook tegen het huis aangebouwde wintertuinen die op deze afbeeldingen verschijnen, maar nu meestal verdwenen zijn, stonden in functie van het bewaren en tonen van kostbare planten. De serres, kweekkassen en broeibakken die men in de moestuinen aantrof, en die in de inventaris zijn vermeld, zijn er eveneens getuigen van.

Kerkhoven en begraafplaatsen

Het onderzochte gebied heeft, naast de nog talrijk bewaarde kerkhoven in het centrum van het dorp – in het land van Luik was de maatregel van keizer Jozef II over openbare begraafplaatsen niet van kracht –, enkele bijzondere begraafplaatsen. Het 'Oud Kerkhof' in Hasselt en de Belgische en Engelse dodenakker in het Militair kamp van Beverlo hebben elk hun eigen sfeer en karakter. De hoge bomen samen met de grafmonumenten, de gietijzeren kruisen en de sierkammen of de witte stèles die de eenvoudige dodenperken determineren, bezorgen ze veelal een identiteit die men op andere begraafplaatsen mist. Niet voor niets werden deze drie voor een bescherming als monument voorgesteld.

Oud en nieuw

Het merendeel van de opgenomen tuinen en parken is in hun huidig voorkomen 19de-eeuws, al is er dikwijls een oudere kern aanwezig. In een paar gevallen werd er een modernistische tuin in geïntegreerd, zoals onder meer toen het kasteel van Hollandt in Hasselt rond 1925 verbouwd werd tot Sint-Salvatorkliniek. Grote 20ste-eeuwse creaties hernemen de bestanddelen van de oude parken en de kleinere villatuinen getuigen van de invloed van de '*nouveau jardin pittoresque*' uit het interbellum. Slechts een paar tuinen uit de tweede helft van de 20ste eeuw werden in de inventaris opgenomen: één appartementstuin in Hasselt, een paar grote villatuinen rond Hasselt, een bedrijfstuin in de zelfde stad en één openbare tuin, met name de Japanse tuin, ook in Hasselt. Tuinontwerpers als Viviane Paelinck, Jacques van Scherpenzeel Thim, Jacques Wirtz, Bernard Nolens tekenden er voor.

Ontwerpers

Slechts enkele namen van ontwerpers, vanzelfsprekend voor kasteelparken, kwamen naar boven. De bekende architect Paul Saintenoy (1862-1952) bemoeide zich blijkbaar niet enkel met de gouverneurswoning in Hasselt, hij tekende, aanvang 20ste eeuw, ook een niet uitgevoerd ontwerp voor de tuinen ervan. Jean Gindra, de gebroeders Rosseels uit Leuven en Jan Creten uit Hasselt ontwierpen voor Lummen en Jan Creten tekende ook de aanleg van het Leopoldsplein, de Guffenslaan, de tuin van het Koninklijk Atheneum, het domein Kievit, alle in Hasselt, en het park van het kasteel van Bokrijk (Genk). Jan Creten verdient beter belicht te worden (8). Hij stamt uit een familie van tuiniers gevestigd rond Sint-Truiden en Hasselt, en werd in Hasselt geboren als Jan Hubert op 25 april 1830 en stierf er op 6 juni 1910. Zijn jongere zus Maria Angelica huwde jeneverstoker Peter Jacobs, weduwnaar van M.R.F. de Menten de Horne en vermoedelijke bouwheer van het Waerdenhof in Hasselt. Maria Angelica hertrouwde met advocaat Guillaume M.A.J. Stellingwerff, die het onafgebleven Waerdenhof voltooide. Samen bewoonden zij het Lagendal in Lummen, maar of Jan Creten daar de hand heeft gehad in de aanleg van het parkje blijft de vraag. Aan chevalier Georges de Lance, zoals hij in de literatuur genoemd wordt en bekend is van de aanleg van de promenades in Spa, wordt de aanleg toegeschreven van het wel uitzonderlijke 'Engels Hof' of Groot Asdonk in Tessenderlo; veel meer is over hem totnutoe niet geweten.

Verwantschappen

Een interessante vaststelling, die diepgaander onderzoek verdient, is hoe familiebanden kasteelparken beïnvloedden. Families verkeerden in dezelfde kringen, deelden smaken, ontwerpers en visies en wisselden ook plantenmateriaal uit. In het Hasseltse onderscheiden we de familie Sigers, Briers, de Libotton en Palmers die door huwelijken verwant geraakten en hun patrimonium deels te danken hadden aan het kopen van nationaal goed. Dit was het geval voor jeneverstoker Laurent Renier Palmers (1765-1839) en

zijn echtgenote Marie Thérèse de Borman (1779-1844). Nicolas Jean de Libotton (1723-1789), heer van Klein Stevoort, gehuwd met Marie Aldelaïde de Thier (1727-1787), was de zoon van Nicolas Anthoine de Libotton en van Marie Agnes Briers (1699-1723), zelf dochter van de Hasseltse burgemeester Arnold Briers (†1753) en van Ida van Manshoven. Dit laatste echtpaar vergaarde eveneens talrijke bezittingen, zij het tijdens het ancien régime. Hun kleinzoon Gerard Gaspard Briers (†1811) was burgemeester van Schulen en diens zoon Henri Gerard Briers (1791-1873) huwde Catherine Palmers (1809-1891), dochter van de jeneverstoker. Haar broer Louis Laurent Palmers (1803-1880) huwde in 1844 Hortense Sigers en een andere zus Marie Wilhelmine Palmers was de echtgenote van Nicolaas Cox de Hommelen (†1839). De drie zussen van Henri Gerard Briers waren respectievelijk getrouwd met Winand Arnold Sigers, Charles de Cecil en Jan van Willigen. De kinderen van Nicolas de Libotton zijn Marie Catherine (1753-1818) gehuwd met Frederik Godfried Gaspar Cox de Hommelen (1753-1823), Anne Marie Thérèse (1764-1831) echtgenote sedert 1790 van Laurent Philippe de Cecil (†1811) en Pierre de Libotton (1761-1845), die eveneens een opkoper was van nationaal goed. Ook de familie de Moffarts was via de van Willigens met deze clan verwant. Dit levert een kluwen van familierelaties op waarbij de kastelen van Kerkom en Kortenbos (Sint-Truiden), Ter Lamén (Heusden-Zolder), Stevoort (Hasselt), Runkst (Hasselt), Schulen (Herk-de-Stad), Pietelbeek (Hasselt), Wimmertingen (Hasselt), de Burg en Het Hamel (beiden Lummen) betrokken zijn. Een aantal van deze domeinen evolueerden midden 19de eeuw van boerderij naar kasteel, parallel met de groeiende welvaart en de sociale opgang van de familie (9).

Kennis Verzamelen

Veel van wat we zagen en opnamen staat op verdwijnen, is ondertussen verdwenen of verkeert in een alarmerende toestand: het hekwerk van giet- en smeedwerk, de enkel nog gereduceerd gebruikte moestuinen met hun nutsgebouwen, hun hagen en fruitmuren, de rustieke paviljoenen en bruggetjes, al wat als architectura minor of parkarchitectuur doorgaat, maar ook elementen als hoogstamfruitbomen, leifruit, hagen, paden, vijvers, grachten, oude solitaires en boomgordels. Een vaststelling die niet enkel voor kasteeldomeinen geldt. De uitgestrekte grasvelden in de parken bleven evenmin gespaard; door de lucratieve fruitteelt werden ze omgezet in fruitweiden of plantages van laagstamfruit. Gelukkig is dit wel op elk moment omkeerbaar.

Twee typische
hoevetjes in
Zonhoven,
één in leembouw
(Molenweg nr. 94),
het ander in
baksteen en
gedateerd 1844
(Zavelstraat nr. 76,

gesloopt in 1990)
en allebei verdwe-
nen sedert de
opname van 1977
voor de inventaris
Bouwen door de
Eeuwen heen.
Ze illustreren zowel
de eenvoud van

huis en dienst-
gebouw als de
elementen van het
kleine boerenerf:
een verharde zone
bij het huis, een
strook van ge-
stampte aarde en
een haag als

begrenzing van het
moestuintje.
Dit erfgoed, gebou-
den aan een
voorbij levenswijze
en aan een ander
maatschappelijk
bestel, is niet
bewaard gebleven,

maar door het te
documenteren is het
niet helemaal
verdwenen
(Archief M&L)

Een evenmin aangename vaststelling is dat de overgang van kasteelparken naar het openbaar domein zelden gunstig was voor de bewaring van het historisch karakter. Omheining, paden, bomen, planten en de architectuur varen er in elk geval niet wel bij en de asfaltering en verlichting, samen met een gewijzigd onderhoud, veranderen het karakter fundamenteel. Het meest pijnlijke voorbeeld is wel het Beukenhof in Sint-Lambrechts-Herk (Hasselt); een gelukkiger bestemming is denkbaar dan overgeleverd te zijn aan een voetbalclub en haar noden. Ook het kasteeldomein van Meylandt in Heusden-Zolder verdient een benadering die meer rekening houdt met het historisch perspectief.

Planten hebben een beperkte levensduur en dus zijn de meeste bomen en parken nu over hun hoogtepunt heen, verval is ingetreden en roept vragen op omtrent instandhouding, restauratie, vernieuwing. De iepenziekte, voor het eerst gesignaleerd in 1919-1920 maar ook de recente stormen van de jaren 1990 sloegen bressen in het bomenbestand van parken, dreven en lanen. De hoge bomen – vaak bruine beuken, soms mammoetbomen – van de herenboerenparkjes en kasteeldomeinen zijn voor hun omgeving beeldbepalend. Ze spelen echter ook een belangrijke rol in het ruimere landschap, vooral waar door de massale teelt van suikerbieten en maïs een lage, horizontale lijn overheerst. De hoge boomkruinen brengen daarin volume en kleur.

Vergankelijkheid en cyclische veranderingen zijn eigen aan tuin en park. Bedreiging, verminking en verlies zijn het gevolg van maatschappelijke evoluties en niet om te keren veranderingen. Het belang zich te documenteren, de toestand in woord en beeld vast te leggen is een noodzaak. Inventariseren en beschrijven is een momentopname. Maar is het ook niet een belangrijke, misschien wel de belangrijkste vorm van bewaren, door kennis te verzamelen?

Chris De Maegd
1 september 2000
9 februari 2005

NOTEN

- (1) Een eerste, onvolledige synthese werd door de auteurs Chris De Maegd en Herman-J. Van den Bossche, voorgesteld op de studiedag 'Tuinen en Volkskunde', te Genk, Bokrijk op 19 april 1997, maar bleef ongepubliceerd. Deze tekst haast indentiek aan de synthese die verscheen in *Historische Tuinen en Parken in Vlaanderen. Inventaris Limburg. Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken, Sint-Truiden*, Brussel, 2003, p. 21-29, is met kleine wijzigingen aangepast aan dit inventarisdeel.
- (2) C. DE MAEGD, *De Barrier*, in *Moumenten en Landschappen*, 2001, nr. 1, p. 50.
- (3) Onder meer de foto's in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel maar ook reeds die verschenen in het nog geen 25 jaar oude *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 6n1 en 6n2: Arrondissement Hasselt*, Gent, 1981.
- (4) Zie R. DENEFF, C. DE MAEGD, H. DE JAECK, J. WIJNANT, "Getemperde straklijnigheid": *Louis van der Swaelmen en de "krachtige rangschikking" van het kasteeldomein van Meldert (Hoegaarden)*, in *Monumenten en Landschappen*, 2000, nr. 2, p. 51-70. C. DE MAEGD, H.J. VAN DEN BOSCHE, *Het kasteelpark van Duras: van Europees formaat*. Brochure Open Monumentendag Vlaanderen: Via Europa, reisverhalen in steen, Sint-Truiden, 1999.
- (5) Uit de Oranjeperiode dateren, steeds in het verlengde van een aantal Brabantse lijnen, de uitbouw van de weg van 's Hertogenbos naar (1817). Vanaf 1835 volgde de verbinding van Brussel naar Hasselt over Diest, van Hasselt naar Sint-Truiden (1836), van Hasselt naar Genk (1840) en van Hasselt naar Maastricht (1847). De spoorweg van Landen naar Sint-Truiden uit 1839 werd in 1840-1850 tot Hasselt doorgetrokken en spoorlijnen verbonden Hasselt met Maastricht in 1850-1860, met Tongeren en Luik en met Diest in 1860-1870 (Zie *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 6n. Provincie Limburg, arrondissement Hasselt*, Gent, 1981, t p. XXI).
- (6) Zie C. DE MAEGD, H.J. VAN DEN BOSCHE, *De Verloren tuinen van Ordiningen*. Brochure Open Monumentendag Vlaanderen: Via Europa, reisverhalen in steen, Sint-Truiden, 1999.
- (7) Zie C. DE MAEGD, H.J. VAN DEN BOSCHE, *Het kasteeldomein van Nieuwenhoven: Engelse schone schijn in een abtelijk buitengoed*, Brochure Open Monumentendag Vlaanderen: Via Europa, reisverhalen in steen, Sint-Truiden, 1999.
- (8) Gegevens verstrekt door de heer Paul Leppens (Hasselt), waarvoor dank.
- (9) Hasselt, Rijksarchief, Fonds Kleine Familiearchieven, nr. 36 tot 40, 44, 48, 50, 53, 82, 92, 97; Fonds Enckels, nr. 80. Zie ook: *Annuaire de la noblesse*, 1875, p. 97-100. R. ENCKELS, *Bijdrage tot de geschiedenis van Landwijck van de 18de eeuw af tot op heden*, in *Het oude land van Loon*, 1961, p. 169-190. G. HANSOTTE, *Inventaire des archives de la famille Briers* (Rijksarchief Luik), Brussel, 1967. F. MET DEN ANCXT, *Recueil nobiliaire belge*, Brussel, 1911, p. 36, 44-51. J. RENMANS, *De familie Palmers in Alen, Diepenbeek en Kortesseem*, s.l., s.d. J.J. VAN OMMEINGEN, *La noblesse dans la province du Limbourg en 1815-1816*, in *Le Parchemin*, nr. 36, p. 275-284.

1. As: Lindenstraat, Tuinwijk Terheide p. 31

AS: TUINWIJK TERHEIDE LINDENSTRAAT

Tuinwijk uit 1953 met modernistische visie op het groenontwerp.

De tuinwijk die de S.V. Nieuw Dak in 1953 als mijncité bouwde, bleef vrij gaaf bewaard met haar twee fraaie plantsoenen en oude laanbeplantingen. Ze is gelegen tussen de spoorweg en de Steenweg naar As, en wordt begrensd door ten noorden de Beuken- en de Eikenstraat, ten oosten de Bilzerweg, ten zuiden de Berkenstraat en ten westen de Populierenstraat. Ze is gekenmerkt door een modernistische visie op het groenontwerp.

De weinig opvallende bakstenen bebouwing heeft een interessante typologie: 40 duplexwoningen van vier wooneenheden (twee op het gelijkvloers, twee op de verdieping), elk met individuele toegang en hofje, bestemd voor gepensioneerden en jonge gezinnen. Initieel waren er ook al 32 garages. De wijk is ook stedenbouwkundig interessant dankzij de gescheiden verkeerscircuits voor auto en voetganger, dankzij en nog versterkt door het groenconcept dat de wijk haar identiteit verschaft. De per straat gekozen boomsoort verzekert ook oriëntatie, terwijl het uniform gebruik van hagen van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) het verbindend en eenheid gevend element is.

De Lindenstraat loopt uit op en verbreedt haaks tot een langgerekt plantsoen met grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*) (110 cm) aan de buitenkant van het centraal rechthoekig grasveld, dat afgeboord is met haagliguster.

Verder ligt er een tweede, rond grasplantsoen gevormd door vier concentrische hagen van haagliguster als modernistisch labyrint.

◀ Het rond plantsoen met concentrische hagen van haagliguster als modernistisch labyrint in de wijk Terheide in As (foto Oswald Pauwels)

◀ Ook het voetgangerscircuit in de tuinwijk Ter Heide is voorzien van haagliguster (foto Oswald Pauwels)

De voortuintjes zijn afgezet met lage, rechthoekige poorthekjes met een kader van buisstaal, waarvan de onderste helft met plaatstaal gesloten is.

Recent werden betonklinkers als oprit en toegang ingebracht, en op het wandelcircuit ook betonnen trottoirtegels. Recent werd *Lonicera nitida*, *Mahonia aquifolium* en *Pinus mughus* verspreid aangeplant. Het regelmatig onderhoud van het gemeenschappelijk groen heeft het modernistisch karakter weten te bewaren, in tegenstelling tot de privétuintjes die veelal ingenomen werden door garageloodsen en tuinbergingen.

BOMEN

De straatbepalende boomsoorten zijn: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), kogelacacia (*Robinia pseudoacacia* 'Umbraculifera'), ruwe berk (*Betula pendula*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Haagdoorn (*Crataegus crus-galli*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (125-150 cm), gewone meelbes (*Sorbus aria*), geknotte gewone plataan (*Platanus x hispanica*) (190-135 cm), ramme kastanje (*Castanea sativa*), gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*) langs de voetweg en zomereik (*Quercus robur*).

◀ De Lindenstraat in As, uitlopend op een rechthoekig plantsoen, is een mooi voorbeeld van het gebruik van haagliguster als verbindend element in de mijncité Terheide (foto Oswald Pauwels)

Beringen

	P.
1. Kioskplein	33
2. Koolmijnlaan, Gemeentelijk Park	34
3. Beverlo: Laan Op Vurten, Openbaar Plein	35
4. Koersel: Pastorijsstraat Nr. 2, Kasteel Quanonne	36
5. Koersel: Pastorijsstraat Nr. 49, Pastorietuin	37
6. Koersel: Bedevaartstuin, Fonteintjesstraat	38
7. Koersel: Koersel Dorp Nr. 24, Boerentuin	38
8. Koersel: Koersel Dorp Nr. 32, Villatuin	39
9. Paal: Gestelstraat, Oude Tuinsite	39
10. Paal: Beverlosesteenweg nr. 19, Oude Tuinsite	39
11. Tervant: Pastoor Grausstraat, Driesprong	39

BERINGEN: KIOSKPLEIN

Recent gerenoveerd plantsoen, door de mijn aangelegd ten westen van de Koolmijnlaan als voorplein en kern van een tuinwijk uit 1927. Het beboomd en architecturaal uitgewerkt plein vormt de toegang tot en de kern van de tuinwijk, ligt tegenover de mijn en heeft zijn lengte-as loodrecht op de Koolmijnlaan.

De ingang tot het plein is vanaf de laan duidelijk gedefinieerd door twee lage zitmuren van baksteen met een deksteen van blauwe hardsteen, waarvan het kwartrond en concaaf beloop vertrekt aan de Koolmijnlaan en eindigt aan het plein op twee zware, vierkante pijlers met sokkel en uitgewerkte, geprofileerde bekroning van hardsteen. Deze muurtjes bakenen een voorplein af met recent geplante bomen en in de klinkerverharding uitgespaarde bloemperken.

Een convexe tegenboog op het plein zelf biedt er antwoord op, en definieert de toegang tot het centrale plantsoen. De tegenboog heeft eveneens lage bakstenen zitmuurtjes met hardstenen dekstenen en pilasters in de hoeken. Recent is het oppervlak ingevuld met blauwe hardsteen en twee hoge, slanke en gepunte hardstenen pijlers duiden de toegang tot het kioskplein aan.

De rijweg loopt tussen de voortuinen van de huizen en het centraal plantsoen, dat afgeboord is met Japanse sierkers (*Prunus serrulata*) in plantvakken

▼
De voortuinen met
muurtjes en houten
poortjes, Kioskplein
te Beringen
(foto Oswald
Pauwels)

▲
Het Kioskplein
te Beringen
(foto O. Pauwels)

met haagjes van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*). Van de centrale muziekkiosk in een kring van bomen waaieren brede wandelpaden in rode steenslag in alle richtingen uit en de grasperken zijn omhaagd met haagliguster. De achthoekige kiosk is opgetrokken op een bakstenen sokkel met gecementeerde plint en spiegels; de rieten bedaking, gedragen door acht knoestige boomstammen van geschilderde cement, verbonden met dito takhout als balustrade, geven het een pittoreske uitstraling.

Het tuinwijkkarakter van het plantsoen is nog prominent aanwezig dankzij het consistent gebruik van bakstenen muren en hagen van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) ter definiëring en begrenzing van rijweg, plantsoen en privétuinen.

Deze voortuintjes bij de gekoppelde woningen in neotraditionele stijl, naar voorstudies van architecten P. Lohest en A. Blomme in 1927-29, dragen sterk bij tot het karakter van het plein. Lage bakstenen muren dienen als kering voor de licht verhoogde voortuinen en geven de onderlinge scheiding tussen de voortuinen aan en baksteen is ook gebruikt voor de bestrating van het pad naar de voordeur. Langs de noord- en zuidzijde, in het verlengde van de voorgevels, geven rondboogpoortjes in borst-hoge bakstenen muren toegang tot een achtergelegen open portaal met twee geschilderde houten hekjes naar de achtertuinen. Elders vindt men dito hekjes met gemetselde pijlers tussen hagen van haagliguster in het verlengde van de voortuinen.

Het parkje van de directeurswoning, nu gemeentelijk bezit
(foto O. Pauwels)

- Op de korte westzijde van het plein ligt de terrassen-tuin bij het Casino uit 1929, van architect A. Blomme en ten noorden van het Casino, een ommuurde en met haagliguster omhaagde publieke tuin, met oude, mooi ingeplante fietsenstalling. Aan de buitenzijde een rij gewone platanen (*Platanus x hispanica*) (165-180 cm).

BOMEN

Gewone esdoorn met purperrode bladonderkant (*Acer pseudoplatanus* 'Purpureum') (188 cm), zilveresdoorn met ingesneden blad (*Acer saccharinum* 'Laciniatum') (279 cm), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (213 cm) rond de kiosk, *Fraxinus xanthoxyloides* (?) (114 cm).

BEZOEK: juli 1996

BESCHERMD: Het Kioskplein, de directeurswoning en het omliggend park, op 8 september 1981 als dorpsgezicht.

BERINGEN: VOORMALIG VILLAPARK, NU GEMEENTELIJK PARK

KOOLMIJNLAAN

Villapark van ongeveer 7 ha, de voormalige tuin bij de directeurswoning van de mijn, nu gemeentelijk park, daterend uit het begin van de 20ste eeuw maar veelvuldig aangepast.

Het parkje wordt begrensd door de Koolmijnlaan, de Tennislaan en de Havenlaan en ligt tegenover de Mijn ten zuiden van het Kioskplein. Na de concessie van 26 november 1906, aankoop van de gronden van baron de Turck en proefboringen in 1910, bouwde men voor de directeur van de mijn een villa op een bebost terrein van meer dan 7 ha. In 1927 volgde tegen één der bijgebouwen achter het huis een druiven- en bloemenserre en in 1936 kwam er tegen het huis een wintertuin met pergola (1).

Vandaag zijn zowel het huis, een constructie die baksteen, kunsteen en pseudo-vakwerk combineert, als de voornamelijk in kunststeen opgetrokken bij-

gebouwen, door brandstichting ruïnes geworden. Dit verleent het parkje een eigen, nostalgische sfeer.

De tuinaanleg veranderde volgens de wensen van de opeenvolgende directeurs en hun echtgenote. Slechts een deel van het terrein, de noordoostelijke hoek, werd als tuin aangelegd, het merendeel van het perceel bleef bebost. Zo voorzag een aanlegplan van 15 september 1952 in een 'Franse' tuin langs de Koolmijnlaan, een ruim gazon, een rozen- en klimrozentuin, een bloemperk bij de woning en, aansluitend bij de bijgebouwen, een tuin voor leifruit ten zuiden en een groententuin ten westen. De verdere stoffering gebeurde met struikmassieven en bomengroepjes.

Vandaag is het park gemeentelijk bezit en publiek toegankelijk, worden de paden onderhouden en gebeuren er nieuwe aanplantingen.

Het goed is van de straat gescheiden door een muurtje van kunststeen en het is toegankelijk via een witgeschilderd houten hek van eenvoudig lattenwerk geritmeerd door de kepers met bolbekroning. Voor een groter visueel contact van het park met het Mijngebouw, is de afsluiting ter hoogte van de Mijn onderbroken door een smeedijzeren hek van vijf traveeën, eindigend op twee hoge vierkante pijlers met deksteen en bekronende bol. Het hek heeft vierkante stijlen en regels en ronde spijlen met knopen afwisselend eindigend op een geprofileerde bol en een lelie. De hoofdtoegang aan de Koolmijnlaan, uit de bouw- en aanlegperiode begin twintigste eeuw, bestaat uit een smeedijzeren inrijpoort en

een dito voetgangershekje, elk gevat tussen vierkante pilasters van bleke kunststeen met geprofileerde deksteen en rood geschilderd voegwerk en knipvoegen. Het poorthek en het parkhekje volgen hetzelfde model: ringen tussen de dubbele regels, gepunte spijlen met gespiegelde krullen ter opvang van de variërende hoogte, blind (nieuw) onderbord. De hogere makelaar heeft een topstuk en de doorrit voor rijtuigen wordt door schamppalen beveiligd.

De oprijlaan in rode steenslag is een rechte dreef van Amerikaanse eik die, in functie van het voorrijden, voorbij de gebogen aftakking naar het huis, doorloopt naar de dienstgebouwen.

Achter het huis strekt zich het bebost gedeelte van het park uit. Het is voorzien van bochtige paadjes (nu met boomschors belegd) met een aangelegd licht ondulerend reliëf en bezit als afwisseling open stroken gras als doorzicht. Het parkgedeelte vóór het huis heeft bredere paden in rode steenslag, een ruim grasveld met bomengordel, een kleine verhoging met zitbank voor de uitkijk en een open doorkijk over het metalen hek richting Mijn. Enkele getuigen van een meer uitgesproken tuinaanleg bleven verspreid bewaard: de natuurstenen trappen blijven over van een voorheen bestaande rotstuint; een oude perelaar van een voormalige fruit- en moestuin; een mooi getekende betonnen kuip die vroeger zwembad was. Een met klimop overwoekerd theehuisje van baksteen met imitatieboomstammen in de gevel bewijst dat ook hier de rustieke stijl voor parkpaviljoentjes vrij laat nog geliefd was.

BOMEN

Voorkomende soorten: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), canadapopulier (*Populus x canadensis*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), gewone hazelaar (*Corylus avellana*), hemelboom (*Ailanthus altissima*), rode bastaardpaardekastanje (*Aesculus x carnea*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) (261 cm), ruwe berk (*Betula pendula*), mooie exemplaren van gewone taxus (*Taxus baccata*).

NOOT

(1) BERO-Milieugroep, *Het Gemeentelijk Park te Beringen-Mijn*, onuitgegeven nota, 1979.

BESCHERMD: als dorpsgezicht sedert 8 september 1981.

BERINGEN, BEVERLO: TUINWIJK

LAAN OP VURTEN – ALFRED HABETSLAAN

Tuinwijk en mijnclité uit 1920, vertrekkend van een half-cirkelvormig beboomd plein, waar vandaan zes straten radiëren, met speelpleinen in de binnenzone.

Ten noorden van de koolmijn en ten westen van de spoorlijn ligt een tuinwijk uit 1920-21 (met iets latere, in fasen gebouwde huizen), vermeldenswaardig omwille van het stedenbouwkundig patroon. Ze beslaat een nagenoeg driehoekig terrein tussen Laan op Vurten, de Stationkaai en de Leystraat. Het halvemaaanvormig plein, begrensd door Laan op Vurten en de omlopende Alfred Habetslaan, is de 'toegang' tot de wijk. Op dit plein werd het scholencomplex gebouwd. Het is een ruim en bol liggend plein dat aanvankelijk een beboomd grasveld was, waarvan nu een groot deel als parking geasfalteerd is; toch bleven nog enkele vermeldenswaardige bomen uit de aanlegperiode bewaard. Geknotte platanen op de stoepen aan de huizenkant versterkten de vorm van het plein, maar ook hier sneuvelen meerdere exemplaren.

Centraal in de wijk ligt er een veel kleiner cirkelvormig plein Rondplein genaamd, van waaruit vijf straten radiëren die de verbinding vormen met de beide lange rechte straten (de Leystraat en de parallelle Louis Sauvestrestraat), met de Stationstraat en met de Habetslaan. Ze zijn beboomd, hebben een gebogen verloop en worden gedwarst door eveneens gebogen verbingsstraten. De straten dragen de

▼
Laan op Vurten,
grasveld en bomen
in de tuinwijk
(foto O. Pauwels)

namen van de boomsoort die er in rijen voorkomt: linde, berken, sorbebomen, wilgen, plataan, kastanje. In de beide bouwbokken ten westen en ten oosten van Rondplein liggen twee langwerpige pleintjes (Westerspeelplein en Oosterspeelplein), die door tuinen zijn begrensd. Een smal voetgangerspad (Hovingenstraat) tussen de tuinen van de lange, rechte Louis Sauvestrelaan en de Leysestraat, verzekert gescheiden verkeer.

Niet alle bomen in de wijk bleven bewaard, de tuinen en perceelscheidingen zijn nu individueel geëvolueerd, zonder respect voor het initieel gegeven. Samen met het verwaarloosd karakter van het geheel doet dit afbreuk aan de oorspronkelijke kwaliteit van de aanleg, waar bomen een belangrijke rol in spelen; vanzelfsprekend heeft dit repercussies op de uitstraling van de wijk.

BOMEN

Vederesdoorn (*Acer negundo*) (219 cm), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*) (150 cm), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) (168 cm), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (220 cm), gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) (170 cm), viltige hickory (*Carya ovalis* of *tomentosa*) (120 cm), gewone beuk (*Fagus sylvatica*) (204 cm), *Fraxinus xanthoxyloides* 'Dimorpha' (68 cm), gewone plataan (*Platanus x hispanica*) (198 cm), Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica') (110 cm), grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*) (158 cm).

BERINGEN, KOERSEL: KASTEEL QUANONNE PASTORIJSTRAAT NR. 2

(niet toegankelijk voor het publiek)

► Het park van het kasteel Quanonne (foto O. Pauwels)

Parkje in landschappelijke stijl, ongeveer 3 ha groot, uit de tweede helft van de 19de eeuw en uitgebreid rond 1900, bij een herenhuis met kern uit de tweede helft van de 18de eeuw, dat verbouwd werd in 1850 en latere bijgebouwen bezit.

De kern van het goed is een herenboerenhuis in 1769-1770 gebouwd door Henri en Adriaan Peeten, later burgemeesters van Koersel. Hun erfgenamen verbouwen het rond 1850, geven het kasteel allures, vergroten het stapsgewijs en leggen er een

▲ Het kasteelpark Quanonne, Pastorijsstraat nr. 2, is met zijn vijvers aangegeven op de stafkaart van 1884 (Brussel, NGI)

park aan. Na de vererving door Maria Josepha Peeten en haar echtgenoot Frederik Quanonne en de bewoning door hun kinderen, wordt het domein naar hen genoemd. De dood van de laatste Quanonne in 1930 betekent het einde van de bewoning als kasteel en heeft vanzelfsprekend repercussies op het park. De neergang zet geleidelijk in, rustieke parkelementen verdwijnen en boomkappingen in 1993 tasten het uitzicht van het park erg aan. Sedert 1996 schijnen de zaken ten goede gekeerd, dankzij renovatie en heraanplantingen.

Het goed ligt in de hoek van de Pastorijsstraat met de Bredonkstraat, aan weerszijde van de Schansbeek. Het park strekt zich uit ten noorden van het huis en bestaat uit twee van karakter verschillende delen. Dat bij het huis is een grasveld met bomenrand en solitairen, aansluitend bij de landschappelijke stijl naar de school van de Franse landschapsontwerpers Bühler. Het is het ouder deel dat een

pittoresk karakter heeft ondermeer door het licht reliëf, de afbuigende wandelpaden langs rododendronmassieven en boomgroepjes en door de onderbegroeiing van gewone klimop (*Hedera helix*), adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*), welriekende salomonszegel (*Polygonatum odoratum*), lelietjeder-dalen (*Convallaria majalis*) en sneeuwklokje (*Galanthus nivalis*). De recentere uitbreiding over de beek is een vlak, langgestrekt grasveld met bomenrand en solitairen, zonder padenpatroon. De kleine vijver ontstond als kleiput voor het maken van de bakstenen van het huis.

Aan de oostkant van het huis lag een kleine boomgaard en ook een moestuin met bijgebouwen. Er zijn nog restanten van het leifruit. De voortuin is omhaagd. Een oud taxuspriecel bleef bewaard maar is doorgeschoten. Begin 20ste eeuw werd er een serre op bakstenen voet tegen de zuidgevel bijgebouwd.

Het goed met twee vijvers is op de ICM-kaart van 1896 (terreinopname 1884) aangeduid als kasteel.

Postkaarten en foto's illustreren het pittoresk karakter van het park in zijn hoogdagen. Een rustiek boogbruggetje in 'boomtakstijl' leidde over de gracht naar het tweede parkgedeelte, een tweede rechte brug en een gemetselde balustrade bood uitzicht over het water, een parasol onder rietendak zorgde voor schaduw bij de vijver en ook het fazantenhuis of 'La Faisanderie' droeg met zijn dubbel rietendak tot de gewilde pittoreske sfeer bij.

BOMEN

Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) (214 cm maar aangetast), gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) (150 cm), *Fagus orientalis* (350 cm), gewone beuk (*Fagus sylvatica*) (296 cm), gewone berk (*Betula pendula*), één gegroeid in een zomereik (*Quercus robur*), gewone beuk van ca. 60-70 jaar als solitair op het grasveld, gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), scherpe hult (*Ilex aquifolium*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) op een heuveltje, Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), veldesdoorn (*Acer campestre*).

NOOT

(1) BERO-Milieugroep, *Kasteel Quanonne met park*, onuitgegeven nota, 1999.

BEZOEK: september 1999.

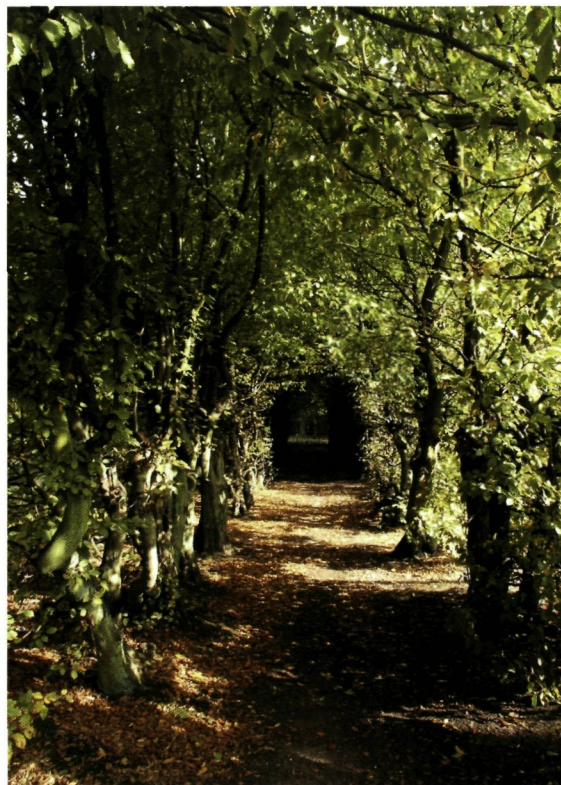
BERINGEN, KOERSEL: PASTORIETUIN

PASTORIJSTRAAT NR. 49

Pastorietuin van rond 1900 ten zuiden van de oudere pastorie, bestaande uit een grasveld met bomenrand, hoge bomen en een kerkwegel.

De pastorie werd gebouwd door de abdij van Averbode en is gedateerd door jaarankers AO 1655, maar werd aangepast in de 18de (wapenschild van Adrianus Sale 1722-1782 op een schouw) en in de 19de en 20ste eeuw.

Resten van de omgrachting zijn op het terrein nog zichtbaar, maar het goed is nu ten oosten afgebakend door betonplaten, ten zuiden en ten westen door een haag van éénstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) en aan de Pastoriestraat door bijgebouwen en een lage bakstenen muur, uit het begin van de 20ste eeuw. Deze muur heeft lisenen als steunbeer, dekstenen van beton, een lage inrijpoort en een er tegenaan gebouwde garage. In de noordwestelijke hoek, achter de muur ligt de oude moestuin. Verder is de tuin een grasveld met hoge bomen en dichte bomenrand. In de zuidoostelijke hoek loopt er een laantje van gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) als kerkwegel richting dorp.

◀ Pastoriestraat nr. 48. Het laantje van haagbeuk, als kerkwegel, met smeedijzeren poort naar de pastorietuin (foto O. Pauwels)

Dit kerkpad is afgesloten met een witgeschilderd smeedijzeren hek uit de late 19de of vroege 20ste eeuw, met vierkante stijlen, onder-, tussen- en bovenregels. De ronde spijlen zijn bovenaan half rond verbonden met een middenspijl dienend als doorstangen in de bodem verankerde hekpijlers. De ronde onderspijltjes eindigen in vlammen, de spijlen lopen uit op lanspunten, en een liggende voluut vangt het klimmend beloop naar de makelaar op.

BOMEN

Gewone esdoorn met bont blad (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') (157 cm), een 120 jaar oude zilversdoorn (*Acer saccharinum*) (356 cm) met afgebroken tak, tamme kastanje (*Castanea sativa*) (178 cm), gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*) (206 cm), gewone beuk (*Fagus sylvatica*) (279 cm), tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) (264 cm), gewone plataan (*Platanus x hispanica*) (232 cm), moeras-eik (*Quercus palustris*) (137 cm), zomereik met geel blad (*Quercus robur* 'Concordia') (92 cm inclusief de klimop), ruwe iep (*Ulmus glabra*) (179-169 cm)

BERINGEN, KOERSEL: BEDEVAARTSTUIN FONTEINTJESSTRAAT

Bedevaarttuin uit de jaren 1950.

De tuin, een staaltje van volkskunst uit het preconciliaire tijdperk, bevat een grot van kunstrots gesigineerd "M. Geysens, rotswerken, Westmeerbeek" gebouwd voor een beeld van Christus in zijn graf, en keramiek gesigineerd Paul Claes, Genk, 1964. De omgeving is bebost en heuvelig.

► De bedevaarttuin met kunstmatige rotsen
(foto O. Pauwels)

BERINGEN, KOERSEL: BOERENTUIN

KOERSEL DORP NR. 24

Gemengde moes- en bloementuin met snoelvormen, naast en achter een dorpshuis uit 1856, met blauweregen tegen de staatgevel.

De tuin is gelegen op een hoekperceel en is omzoomd met een haag van gewone beuk (*Fagus sylvatica*) en een gemengde haag van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) en gewone taxus (*Taxus baccata*) aan de straat. Nut en sier zijn er gecombineerd. Twee zijpaden en twee dwarse verspringende hagen verdelen de tuin in een erf, een moestuin en een boomgaard. Op het erf van gestampte aarde groeit een tamme kastanje (*Castanea sativa*) (272 cm) en gewone taxus kreeg een vormsnoei met priëlen als resultaat. Twee paden verdelen de moestuin in drie reeksen van groenten-, fruit- en bloemenbedden op rij. Een gewone hazelaar (*Corylus avellana*), een kwee (*Cydonia oblonga*) en enkele boompjes van buxus (*Buxus sempervirens*) zijn over de tuin verspreid. Drie mooie gesnoeide priëlen in gewone taxus: dat vooraan op het erf heeft 5 stammen, dat naast de boomgaard 7 stammen en dat bij de ingang van de moestuin ligt op een heuveltje en telt er 11. Voorheen groeide er in het midden een treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), die echter door de taxussen werd onderdrukt. Achteraan, in de hoek bij het tuinhek groeit een scherpe hulst (*Ilex aquifolium*) (83 cm).

▼ Omhaagde en gemengde tuin voor nut en sier, met gesnoeid tuinpriël van taxus
(foto O. Pauwels)

BERINGEN, KOERSEL: VILLATUIN

KOERSEL DORP NR. 32

Villatuin met grasveld en volwassen bomengordel uit begin 20ste eeuw.

In de groene gordel bij de villa uit de eerste helft van de 20ste eeuw, komen voor: vederesdoorn (*Acer negundo*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (281 cm), gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*), een jonge blauwe treuratlasceder (*Cedrus libani* subsp. *altantica* 'Glauc Pendula'), schijnicipres (*Chamaecyparis spec.*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*) (254 cm), zwarte walnoot (*Juglans nigra*) (150 cm), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) (332 cm), taxus (*Taxus spec.*), westerse levensboom met goudbont blad (*Thuya occidentalis* 'Semperaurea') (?)

▲
Villatuin met
grasveld en volwas-
sen bomengordel uit
het begin van de
20ste eeuw
(foto O. Pauwels)

BERINGEN, PAAL: Oude Tuinsite Bij de Gestelse Molen Nr. 81

Omhaagde moestuin en restant van een oude boomgaard, vermoedelijk 19de-eeuws.

Moestuin, omhaagd met éénstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) en een restant van een oude boomgaard. Haagjes van buxus (*Buxus sempervirens* subsp. *sempervirens*), kleinfruit en groenten.

BERINGEN, PAAL: Oude Tuinsite

BEVERLOSESTEENWEG NR. 19

Haag van liguster en oude fruitbomen van een oude tuinsite, vermoedelijk 19de-eeuws.

Enkel nog de haag van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) en oude fruitbomen zijn bewaard, de moestuin is niet meer in gebruik.

BERINGEN, TERVANT: Driesprong

PASTOOR GRAUSSTRAAT

Beeldbepalende bomen voor het gehucht, daterend van rond 1930.

De driesprong van het gehucht telt enkele vermeldenswaardige bomen, vermoedelijk geplant bij de bouw, in 1928-30, van de kerk, de pastorie en het plaatselijk schooltje.

BOMEN

Noorse esdoorn met donkerbruin blad (*Acer platanoides* 'Faassen's Black') (169 cm) in de voortuin van de pastorie; gewone beuk (*Fagus sylvatica*) (226 cm), Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica') (245 cm), zilverlinde (*Tilia tomentosa*) (277 cm). Ten noorden en ten oosten rond het kerkhof een rij Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*) (96 tot 160 cm); en ten zuiden als scheiding met de pastorietuin, een haag van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*).

▲
Bomen bepalen de
driesprong van het
gehucht Tervant
(foto O. Pauwels)

Diepenbeek

	p.		
1. Ganzestraat, hoek Tierstraat, Boerentuin	41	6. Onze-Lieve-Vrouwestraat Nr. 18-22, Domein de Heusch	42
2. Hoog Keizel Nr. 48, Alvergoed	41	7. Russelbeekstraat Nr. 2, erf	44
3. Keizel, Herenboerenparkje	42	8. Stationstraat, Kassteel van Diepenbeek	44
4. Kruisstraat Nr. 36 en 49, Boerentuinen	42		
5. Lutselusstraat Nr. 48, Moestuin	42		

DIEPENBEEK: BOERENTUIN GANZESTRAAT/HOEK TIERSTRAAT

Mooi voorbeeld van een oude snoeivorm bij een boerenhuis uit de 20ste eeuw.

In het voortuintje van een boerenhuis uit de twintigste eeuw, groeit een oude snoeivorm van buxus (*Buxus sempervirens subsp. sempervirens*), bestaande uit vier, in diameter en hoogte verschillende schijven, waarvan één in twee gedeeld, rond de zichtbare centrale stam, die bekroond is met een afgeplatte bol.

▲ Een als niveau
gesnoeide buxus in
het voortuintje van
het boerenhuis op
de hoek van de
Trier- en
Ganzestraat in
Diepenbeek in 1996
en in 2004

DIEPENBEEK: ALVERGOED HOOG KEIZEL NR. 48

Bosparkje op historische site, aangelegd in de 19de eeuw bij een jachtpaviljoen als onderdeel van een oudere hoeve.

Het bosparkje op de Alverberg, een historische grafheuvel, is gelegen in een gaaf landschap bij de Galgebeek. Het hoorde bij een als jachtpaviljoen gebouwd huis uit de 19de eeuw, dat aanvankelijk deel was van de naburige hoeve 'Op den Alversberg' met gebouwen daterend uit de 17de, 19de en 20ste

▼ Een markante
bruine beuk en een
meidoornhaag aan
Hoogkeizel nr. 48
in Diepenbeek

eeuw. Een haag van eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) bakent de straatzijde af, er groeit een gewone beuk (*Fagus sylvatica*) (390 cm) bij de toegang en er ligt een grasveld rond het huis. Een laantje van Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), geaxeerd op de grafheuvel achteraan, loopt naar het bos, opgevat als een klein parkbos.

BOMEN

Naast Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), ook bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Atlasceder (*Cedrus libani* subsp. *atlantica*), gewone es (*Fraxinus excelsior*), gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*), scherpe hulst (*Ilex aquifolium*), gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), moereseik (*Quercus palustris*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), en zomereik (*Quercus robur*), enkele zeer fraaie bomen: gewone taxus (*Taxus baccata*) (242 en 328 cm), tamme kastanje (*Castanea sativa*) (345 en 376 cm) en op de grafheuvel zilverlinde (*Tilia tomentosa*) (221 cm).

DIEPENBEEK: HERENBOERENPARKJE KEIZEL

Relicten van een herenboerenparkje uit de 19de eeuw waarvan de gebouwen werden vernieuwd.

Als relict van een herenboerenparkje uit de 19de eeuw, staan bij een voormalige grondig vernieuwde boerderij, een gele treurwilg (*Salix alba* 'Tristis'), een schietwilg (*Salix alba*), een gewone taxus (*Taxus baccata*) (300 cm) en een zomereik (*Quercus robur*). De haag van gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) is nieuw aangeplant.

▼ Een buxusboompje en hagen omzomen de moes- en bloementuin van de boerderij Kruisstraat 36 in Diepenbeek (toestand juni 1997)

DIEPENBEEK: BOERENTUINEN KRUISSTRAAT NR. 36 EN 49

Traditionele beplantingen en aanleg bij twee hoevetjes uit de 19de-20ste eeuw.

Gesnoeide bollen van scherpe hulst (*Ilex aquifolium*) markeren de inrit naar een hoevetje uit de 19de-20ste eeuw, met hagen van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) rond de moes- en bloementuintjes en een haag van eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) ter beveiliging van de hoogstamboomgaard ten westen. Samen met nr. 49 zijn het enclaves waar traditionele elementen in een gaaf gebleven landelijke omgeving de site bepalen.

DIEPENBEEK: MOESTUIN LUTSELUSSTRAAT NR. 48

Moestuintje bij een vakwerkschuur uit de 19de-20ste eeuw.

Het moestuintje achter een vakwerkschuurtje uit de 19de - 20ste eeuw heeft een bruine hazelaar (*Corylus avellana* 'Purpurea'), een wijnstok (*Vitis vinifera*) tegen de gevel, de gebruikelijke groenten, kleinfruit, een bloemenrand, een koudebak, zonnebloemen en een lavatera, en geeft bijgevolg een beeld van een traditionele plantenkeuze.

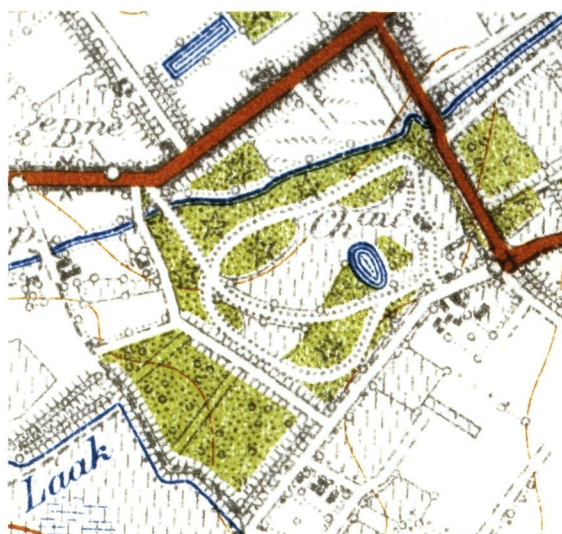
DIEPENBEEK: DOMEIN DE HEUSCH OF DE VISSERIJ ONZE-LIEVE-VROUWESTRAAT NR. 18-22.

Belangrijke restant van een kasteelpark in landschappelijke stijl uit het einde van de 19de eeuw, horend bij het voormalig kasteeldomein de Heusch.

Het Vóór-Primitief kadaster (1813) geeft voor deze site een cluster van drie gebouwen in los verband op enkele percelen die samen een ovaal vormen,

▲ Het primitief
kasterplan met
het domein
De Heusch in 1813
(Hasselt, KA)

▼ De stafkaart van
1923 registreert het
kasteelpark de

Heusch te
Diepenbeek
(Brussel, NGI)

▲ Het park de Heusch,
aan de voet van de
villa uit 1902
(foto Oswald
Pauwels)

gave van 1923 (revisies 1886 en 1908) werd een kasteelpark genoteerd met een bebost gedeelte aan weerszijde van de beek en een park met grasvelden, bomengroepjes, een ovale waterpartij, een rondweg die aansluiting geeft op vier toegangswegen en een moestuin in de zuidoostelijke hoek, gelegen aan de straat.

Sedert 1951 is het domein in het bezit van het OCMW dat er een rusthuis in onderbracht en in functie daarvan ook nieuwbouw optrok. In het zuidwesten werden nieuwe gebouwen voor het Sint-Gerardusinstituut ingeplant.

Het goed telt ook vandaag nog vier toegangen respectievelijk aan de Visserij-, de Onze-Lieve-Vrouw-, de Berken- en de Nieuwstraat. Het park bestaat uit grasvelden aan de voet van het excentrisch en hoger gelegen huis, bomen en bomengroepjes, een waterpartij, een rondweg en een parkbos. Ten zuidoosten, en ter plaatse van de voormalige moestuin, ligt het recent gebouwde rusthuis "de Visserij". Het kijkt uit op een bloementuin in

gelegen bij drie uitgestrekte vijvers bezuiden de Caetsbeek. Een kasteel werd in 1848 gekadastraard, een verbouwing in 1880, en de sloping in 1902. In de plaats kwam de huidige villa in fraaie 'Normandische' of cottage- stijl, die in 1904 kadastraal werd opgemeten (1). De familie de Heusch, die in Diepenbeek volgens de Primitieve kadastrale legger (1844) ook eigenaar was van het verdwenen Ten Waerdenhof, bezat belangen in de mijnbouw en baatte hier visvijvers uit, die gezuiverd werden met een heden niet meer bestaande cokes-filterinstallatie.

Op de Dépôtkaart (opname 1868, uitgave 1878) ligt er op die plek een naamloos goed temidden van bos, ten zuiden van de Gaatbeek. Op de latere uit-

vierkante perken, reikend tot aan de straatkant en ontworpen door architectuurbureau Dekkers, circa 1985. Rond de villa liggen nieuwe plantenborders met sierstruiken, vaste planten en klimplanten.

Het asfalt waarmee men de oprit verhardde, was zichtbaar nefast voor het bomenbestand langs de rand.

BOMEN

Bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), fijne spar (*Picea abies*), fossielboom (*Metasequoia glyptostroboides*) (jong exemplaar), gewone moerascipres (*Taxodium distichum*), sneeuwlokjesboom (*Halesia monticola*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), Weymouthsden (*Pinus strobus*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*), zuilvormige zomereik (*Quercus robur* 'Fastigiata'), naast zilversdoorn (*Acer saccharinum*) (302 cm), gele catalpa (*Catalpa ovata*) (191 cm), zuilvormige zomereik (*Quercus robur* 'Fastigiata') (282 cm), twee kleinbladige linde (*Tilia cordata*) (220 cm).

NOOT

(1) Hasselt, AK, Opmetingsschets.

DIEPENBEEK: ERFBEPLANTING RUSSELBEEKSTRAAT NR. 2, TEGENOVER DE PEPERSTRAAT

Moestuintje en traditionele erfinrichting bij een vakwerkhoevetje uit 19de-20ste eeuw.

De traditionele inrichting en aanplanting is bewaard bij een vakwerkhoevetje uit de 19de-20ste eeuw. Het moestuintje heeft oude buxus (*Buxus sempervirens*), verder perenbomen (*Pyrus communis*), gewone hazelaar (*Corylus avellana*), gewone sering (*Syringa vulgaris*), sneeuwbes (*Symphoricarpos albus* var. *laevigatus*) en bij het bakhuis okkernoot (*Juglans nigra*). Een houten hekje en restanten van een haag van eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) sluiten het erf af. Een witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (261 cm) dient als kapelboom.

DIEPENBEEK: KASTEEL VAN DIEPENBEEK STATIONSTRAAT

(Niet publiek toegankelijk)

Park in landschappelijke stijl met pittoresk karakter (4 ha), aangelegd tijdens het laatste kwart van de 19de eeuw, bij het kasteel met voormalige boerderij en schuur uit de 17de en 18de eeuw, en een 15de-eeuwse maar in de 18de eeuw aangepaste woontoren.

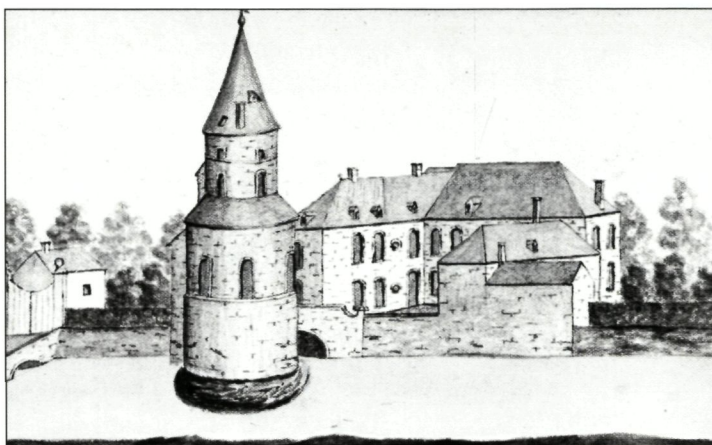
Het is een interessante, wellicht tot de 15de eeuw opklimmende site – met oud toponiem Duifhuis –, gelegen in de beemden ten zuiden van de Demer en aansluitend bij de dorpskern. Het goed was de zetel van de vrijheerlijkheid Diepenbeek, die in 1444 verdeeld werd tussen de families Schoonvorst, later opgevolgd door de familie van Gaver, en anderzijds de familie van Horne, die opgevolgd werd door de familie de Merode (1). In 1663 en 1679 slaagde de landcommandeur van Alden Biesen erin beide delen door aankoop te verenigen. Het goed werd bewoond door de rentmeesters van Alden Biesen, ondermeer door Pieter Jan Palmers (1752-1817), die naast zijn rentmeesterschap ook notaris, schepen en drossaard was van Diepenbeek (2). Het kasteel van Diepenbeek met grote en kleine tuin, land en weide bij het kasteel, samen 6 en een halve bunder groot, en meer dan 22 bunders land, kon Pieter

▼
Het kasteel van
Diepenbeek op de
kaart van Ferraris
(1774-1775)
(Brussel, KB, KP)

▲ Het Primitief
kadastroplan (1813)
door landmeter
Neven met het
kasteel van
Diepenbeek
(Hasselt, AK)

▲ De tekening van
Philippe de Cors-
warem met het
kasteel van
Diepenbeek
(Brussel, KB,
Prentenkabinet)

▲ De gravure van
Vasseur in de
uitgave van E. de
Damseaux,
*La Belgique pitto-
resque* uit 1870-78,
illustreert de
pittoreske sfeer
van het domein
in die tijd
(Namen, Facultés
Notre Dame-de-la-
Paix)

Jan Palmers evenwel niet verwerven bij de verkoop op 31 juli 1797. Het was Guillaume Claes, vrede-rechter en notaris te Hasselt die het als notoir opkoper van kerkelijk goed in de wacht sleepte. Naderhand (tussen 1817 en 1923) was het respectievelijk in handen van baron Allard de Heusch (3), baron Désiré de Favereau die de kleindochter van Guillaume Claes huwde (1874), de familie Henri Radelet - de Favereau, Etienne Radelet en ten slotte sedert 1924 notaris E. Jagenau. Diens nakomelingen bewonen het nog steeds.

Les Délices du pays de Liège (4) vermeldt in 1740 een drievoudige dreef die het kasteel verbond met de weg Hasselt-Maastricht, een eerste neerhof dat rechts grensde aan de gracht die het opperhof omringde, enkele gebouwen “*plus commode que brillants*” en een donjon in zijn eigen gracht. Die woontoren bestaat dan nog uit “een heel dikke ronde toren met een tweede kleinere ronde toren en een uitspringend gedeelte ondersteut door een hoge bogenrij staande in het water”.

Deze neerhof-opperhofsituatie leest men nog af op de Ferrariskaart (1774-1775): een dreef vanuit het zuidwesten voert naar een omgracht perceel met

verschillende gebouwen en een complex tuinen ten noordwesten. Ook op het Primitief kadasterplan van 1813(5) gebeurt de toegang nog vanuit het zuidwesten (perceel nr. 701). In de omgrachting (perceel nr. 663) liggen drie eilanden: het westelijke bestaat uit een gebouw (nr. 666) met tuin (nr. 664) en weide (nr. 665), het noordoostelijke uit een huis met tuin (nr. 668 en 667) en het zuidoostelijke (nr. 669) volledig als gebouw gekadastreerd. We interpreteren het als een neerhof, dat via een brug toegang verleent tot een opperhof met een tweede brug naar een oudere, ronde donjon (6). Het geheel was omgeven door bouwland (perceel nr. 670 en 671), weide (nr. 672), hooiland (nr. 662 en 658) en een boomgaard (nr. 657). De kadastrale legger kende in 1840 weduwe Allard Joseph de Heusch, rentenierster te Diepenbeek als eigenaar.

De iconografie van het kasteel vertelt nog meer. De tekening van Philippe de Corswarem (1759-1839) toont bijvoorbeeld de ancien régime-toestand in opstand. Een gemetselde brug over de gracht en een houten poort tussen hoge pijlers met bolbekroning leidt links naar een gebouw op het neerhof. Een tweede boogbrug verbindt het erf tussen de U-vormige gebouwen van het opperhof en de oude woontoren. Hoge hagen dubbelde de gemetselde keermuren van de gracht. Achter de gebouwen suggereert geboomte links en rechts de aanwezigheid van tuinen.

Een ets van A. Schaepkens uit 1865 (7) geeft meer details van de halfronde traptoren en de uitstekende vierkante uitbouw bij de ronde toren. Op deze ets, evenals op de prent van Vasseur (8) uit circa 1875, die een goede illustratie geeft van het pittoreske karakter van de landschappelijke stijl, en op de tekening van J. Malvaux uit 1896 (9) is de gracht aan de zuidzijde een droge gracht geworden, met gras en struiken begroeid.

De verlandschappelijking van de site valt samen met de versterking van het residentieel karakter, de grotere afstand tot en de inkrimping van de boerderijfunctie. Men speurt er ook de tijdsgeest in, die de grotere sociale distantie ook graag ruimtelijk, op het terrein vertaalde. Op de kadastrale schetsen (10) en op de Dépôt-kaarten kan men deze evolutie volgen. De samenvoeging van het vierkant tuinperceel (nr. 664) met het perceel van de boerderij, op het oude neerhof, gebeurt in 1876 samen met de afbraak van de oostelijke dienstvleugel van het kasteel, op het oude opperhof. In 1884 en 1892 (jaarstenen op de brugleuningen), wordt dit proces verdergezet en in 1906 verdwijnt op het kadaster de gracht tussen neerhof en opperhof. De demping van de gracht rond de oude woontoren, op de iconografie reeds vroeger zichtbaar, wordt pas in 1925 kadastraal genoteerd.

Een rond 1892 te dateren postkaart uitgegeven door Delée (Hasselt) geeft een uit documentair oogpunt interessant zicht vanuit het zuiden. De woontoren staat aan het opperhof dat nu als tuin is aangelegd. Het is een grasveld met links een witte tuinbank, bezijden een laantje van hoge snoeivormen dat van de voordeur naar de toren loopt. Rechts van de deur is er een haag en groeien er struiken parallel met de gevel. Op de voorgrond staan drie oranjerieplanten, twee op stam en één in piramidedvorm, geaxeerd op drie corbeilles gelegen op de aangehoogde gracht, twee ster- en één cirkelvormig.

Twee jonge treurwilgen groeien langs de waterkant en de brug naar de toren is begroeid.

De oude toegangsdreef vanuit het zuidwesten werd eerst door de spoorlijn Hasselt-Maastricht onderbroken en verdween in een tweede, latere fase volledig. Op de eerste uitgave van de Dépôt-kaart (opname 1868, uitgave 1878) is de dreef ten noorden van de spoorlijn nog zichtbaar en lijkt de situatie nog dezelfde te zijn als in het begin van de 19de eeuw, met links de boerderij en rechts het kasteel.

Vandaag gebeurt de toegang via een nieuwe gebogen en stijgende oprijlaan, in rode grind, rechtstreeks naar het kasteel, vanaf de Stationstraat. Ze is rond 1884 te dateren en behoort tot de parkaanleg in landschappelijk stijl. De gracht werd in het kader daarvan ook voor een deel weer geopend en hertekend als landschappelijke kasteelvijver met gebogen tracé en beboomd eilandje. In functie van de nieuwe oprijlaan werd een balkenbrug gebouwd naar het hoger gelegen voorplein bij het huis; ze rust op gemetselde bruggehoofden, die het jaartal 1884 en de initialen LdF (Louis de Faverau) in de metalen brugleuning dragen zodat de initiatiefnemer en het tijdstip van de verlandschappelijking bekend zijn. De brugleuning heeft een mooie constructie: de platte stijlen zijn gerivetteerd verankerd in een I-balk als onderregel en zijn onderling verbonden door de platte handgreep door Sint-Andrieskruisen, wat afgelijnde vierkanten geeft met een medaillon van gietijzer op de kruising. De leuning eindigt op een sierlijke krul en is met een voluut in het metselwerk verankerd. Op de uitgave uit 1923 van de Dépôt-kaart (revisies van 1871, 1886 en 1908) is deze nieuwe inrit genoteerd, maar ook nog de oude dreef. Deze splitsing van toegangswegen drukt de ruimtelijke scheiding uit tussen het boerenbedrijf en het residentieel wonen op het kasteel, een gegeven dat ook elders menigmaal werd vastgesteld, meestal van af het midden van de 19de eeuw.

Van het kasteelerf naar de oude woontoren ligt nu een metalen brug die de oude bakstenen brug van de tekening van de Corswarem vervangt. Ze draagt de initialen RdF (de opvolger van Louis de Faverau) en het jaartal 1892 in de brugleuning. Haar constructie is nagenoeg dezelfde als in 1884.

De nieuwe toegang is aan de Stationstraat aangeduid door nieuw gemetselde pijlers van bak- en hardsteen. Nu de oude dreef niet langer bestaat, takt er een tweede weg af die rechtstreeks naar het pas gerenoveerde gebouw op het oude neerhof loopt. De cirkel van gescheiden toegangswegen is rond.

De ringgracht, ten zuidwesten niet gesloten, kreeg

◀ Het kasteel van Diepenbeek (foto O. Pauwels)

bij de jongste herwaarderingswerken (in 1996 aan de gang) een nieuwe beschoeiing van tropisch hardhout. Een jonge taxushaag werd aan drie zijden van het domein aangeplant en een haag van *Cupressocyparis x leylandii* ten zuiden. Het bodemreliëf werd geëgaliseerd en integraal in grasveld omgezet.

BOMEN

Naast overblijfselen van de boomgaard, ook buxus (*Buxus sempervirens*), gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), Oosterse levensboom (*Thuja orientalis*), scherpe hulst (*Ilex aquifolium*), treures (*Fraxinus excelsior* 'Pendula') bij de gracht grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*). Bosperceel ten zuidoosten. Tamme kastanje (*Castanea sativa*) (245 cm), gewone es (*Fraxinus excelsior*) (231 cm), Japanse notenboom (*Ginkgo biloba*) (194 cm), Hongaarse linde (*Quercus frainetto*) (261 cm), een rij van acht Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*) (167 cm) parallel met de straat.

NOTEN

- (1) *Bouwen door de eeuwen heen* ... deel 6n1, o.c., p. 101-103. A. DAENEN, *Diepenbeek in de Franse tijd 1795-1814*, Diepenbeek,

1985. A. DAENEN, *Diepenbeek onder Alden Biezen 1662-1795*, Diepenbeek, 1989. E. HERMANS, *Limburg, Gedrukte iconografie voor 1900*, Hasselt, s.d. J. PAQUAY, *Diepenbeek voorheen*, in *Verzamelde opstellen*, 7, 1931, p. 42-79. P. PIPERS, *Diepenbeek*, Antwerpen, 1936, p. 45.

- (2) J. RENMANS, *De families Palmers en Alen, Diepenbeek en Kortesseem*, s.l., s.d.
- (3) E. DE DAMSEAUX, *La Belgique pittoresque. Album illustré des châteaux. Provinces d'Anvers, de Limbourg en de Luxembourg. Notices et vues photographiées. Lithographies de M. VASSEUR de Tournai*, Mons, 1872-1878, geen paginering.
- (4) P.L. DE SAUMERY, *Les Délices du pays de Liège*, (Liège, 1744), Anastatische herdruk, Brussel, 1977, deel 4, 1744.
- (5) Hasselt, AK, *Verzamelkaart opgemeten door landmeter H.A. Neven 22 februari 1813, getekend in 1817 door A. Modave; sectie B 6de blad niet gedateerd*.
- (6) F. DOPERE e.a., *De donjon in Vlaanderen. Architectuur en wooncultuur*, Brussel, Leuven, 1991, p. 148-151.
- (7) In *Publication de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, 1865.
- (8) In E. DE DAMSEAUX, o.c., geen paginering.
- (9) A. JOURDAIN e.a., *Dictionnaire encyclopédique de Géographie historique du royaume de Belgique*, Brussel, deel 1.
- (10) Hasselt, AK, *Opmetingsschetsen*.

BEZOEK: oktober 1996

BESCHERMD: De slottoren van het kasteel als monument, op 13 augustus 1953.

	P.
1. Dominikanenlaan en Rodenbachlaan, Tuinwijk Termien	49
2. Hasseltweg zonder nummer, Boerentuin	49
3. Hasseltweg Nr. 383, Normalschoof Sint-Jozef	49
4. Vlakveld, Tuinwijk Vlakveldplein	49
5. Winterslag: Margarethalaan, Tuinwijk	50
6. Zwartberg: Arbeidstraat, Volkstuinjes	51
7. Zwartberg: Cockerillplaats, Openbaar plein	51
8. Zwartberg: Delcourtplaats, Openbaar plein	51
9. Zwartberg: Marcel Habetslaan, Villatuinen	52
10. Bokrijk: Herkenrodeplein, Provinciaal Domein Bokrijk	52

GENK: TUINWIJK TERMIEN

DOMINIKANENLAAN EN RODENBACHLAAN

Voormalige mijncité van het tuinwijktype uit 1922-30 en vanaf 1947, met hagen en straatbomen als verbindende elementen.

De tuinwijk werd als mijncité ontworpen tussen 1922-1930 door architect Van Camp en vanaf 1947 door De Paepe & Van Mallegheem. De hoofdas van het ontwerp is de Dominikanenlaan (1). Hagen van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) werden gebruikt als bindend en voor éénheid zorgend middel, ter afscheiding van de voor-, zij- en achtertuinen. Eén boomsoort werd gekozen per straat: gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), ruwe berk (*Betula pendula*) (98-65 cm), treurberk (*Betula pendula* 'Youngii') (54-67 cm), tweestijlige meidoorn (*Crataegus laevigata*) (40-65 cm), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) (170-138 cm), krulwilg (*Salix matsudana* 'Tortuosa') (88-120 cm), Krimlinde (*Tilia x euchlora*) (90-100 cm).

NOOT

(1) Genk, Archief S.V. Nieuwdak 1922-1972.

GENK: BOERENTUIN

HASSELTWEG ZONDER NUMMER.

Enkele oude bomen bij een zonevreemd gelegen vakwerk-hoevetje.

Het hoevetje in vakwerk vermoedelijk uit de 19de of het begin van de 20ste eeuw, op de grens met Hasselt, ligt achter commerciële gebouwen, maar bij en aan de rand van een bos, maar is stedenbouwkundig veroordeeld want gesitueerd in een bedrijvengene. Men treft er enkele oude bomen aan, vermoedelijk even oud als het gebouw: gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) (226 en 160 cm), Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*) (223 cm), gewone es (*Fraxinus excelsior*) (216 cm), zomereik (*Quercus robur*) (274 cm).

GENK: NORMAALSCHOOL SINT-JOZEF

HASSELTWEG NR. 383

Pinetum, sterrebos en moestuin van een klooster uit begin 20ste eeuw.

Bij de klooster- en schoolgebouwen werd aan de straatkant een Pinetum aangelegd. Achter in het goed ligt nog de restant van een sterrebos met Amerikaanse eik ((*Quercus rubra*), Europese lork (*Larix decidua*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), gewone Douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*), Kaukasische spar (*Picea orientalis*), zomereik (*Quercus robur*). Een niet ommuurde groentetuin, bij de voormalige tuinmanswoning, heeft twee kweekserres en is van het wandelpad gescheiden door een haag van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*).

▲
Coniferen bij de
Normaalschool
Sint-Jozef
(foto O. Pauwels)

GENK: TUINWIJK VLAKVELD

Openbaar plein als centrum van een tuinwijk uit 1949-1957, met interessante aanleg aanleunend bij het modernisme.

De gaaf bewaarde tuinwijk met 276 wooneenheden, is ter plekke in een steen gesigneerd en gedateerd: "gebouwd door de Gewestelijke Woonmaatschappij Het Nieuw dak naar plannen van bouwkun-

▲ Het Vlakveldplein, hart van een volkshuisvestingsproject in Genk, sluit nog aan bij de tuinkunst van het interbellum (foto O. Pauwels)

digen Van Mallegheem en De Paepe, aanbesteed in 1949, ingehuldigd op 7 augustus 1951 en voltooid in 1957. Het is een realisatie in toepassing van de wet Brunfaut, waarbij de wegenis, de riolering en de groenaanleg gefinancierd werden door de overheid. Tegelijk is het een vroeg voorbeeld van de overgang van werkmanshuizen naar sociale woningbouw (1).

Het centrum van de wijk is een fraai plein waarop de Koningin Astrid-, de Leopold II-, de Peter Benoit-, de Uitbreidingslaan en de Vooruitzichtlaan op uitmonden. Het plein is een verhoogd ovaal in gras met trappartijen, zitjes, een zandbak en pergola's, alles in verzorgd baksteenmetselwerk uitgevoerd. De paden zijn bestraat met flagstones, er ligt kiezel rond de zandbak en het omlopend voetpad is met dolomiet verhard.

► Detail van pergola van het Vlakveldplein in Genk (foto O. Pauwels)

BOMEN

Beshulst (*Ilex aquifolium* 'Pyramidalis'), treurwilg (*Salix x sepulchralis* 'Tristis') (208 en 220 cm), leivormen van grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*), Noorse esdoorn met donkerbruin blad (*Acer platanoides* 'Faassen's Black') (65-100 cm) tussen de rijweg en het plein, gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), blauwereggen (*Wisteria spec.*) op de pergola's.

NOOT

(1) Genk, Archief S.V. Nieuwdak 1922-1972.

GENK, WINTERSLAG: MARGARETHALAAN

Mijn cité in meerdere campagnes aangelegd van 1913 tot 1948, met als hoofdas een brede, beboomde laan met grasveld en een plein waarrond de gemeenschapsgebouwen.

De uitgestrekte tuinwijk werd als mijn cité, naar ontwerp van architect A. Blomme, in meerdere campagnes gebouwd. Er werd gestart in 1913, verdergebouwd in 1917-1918 en de laatste campagne liep van 1931 tot 1948 (1). De Margarethalaan is als hoofdas beplant met 4 rijen grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*) langs een breed grasveld. Ter hoogte van de H. Hartkerk werd een plein aangelegd, waaraan ook de schoolgebouwen liggen. Op de kruising met de Kerkstraat staat het monument 'De Mijnwerker' van Raf Valleux.

NOOT

(1) J. BLEUS, *7500 jaar bouwkunst in Limburg*, Leuven, 1984, p. 208-209.

▼ In de stedenbouwkundige aanleg van de uitgestrekte Mijn- cité van Winterslag, naar ontwerp van architect Blomme, is de Margarethalaan een belangrijke as (Sint-Truiden, Archief M&L, Stafkaart van 1955)

De Cockerillplaats, een ovaal plein in gras, versterkt door massieven van ligusterhagen en een kring van bomen, is het hart van de mijncité in Genk (foto O. Pauwels)

GENK, ZWARTBERG: VOLKSTUINTJES ARBEIDSTRAAT

Enkele overblijvende volkstuintjes.

Rijen volkstuintjes voor nut, sier en ontspanning, gelegen tussen de Spoorweg en de straat, blijven als laatste restanten van een voorbijge tijd en levenswijze over.

GENK, ZWARTBERG: COCKERILLPLAATS

Openbaar plein met mooie aanleg, als toegang tot een vanaf 1920-1922 gerealiseerde mijncité.

Het ovaal plein, geopend aan de Torenlaan tegenover de school, is de kern en de 'poort' van een mijncité met grotere kavels. De Macartstraat en de Adolf Greinerstraat lopen er op uit. Het ovaal ligt in gras, wordt onderlijnd met cirkelvormige stro-

ken haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) en een ring van witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*). Aan de huizenkant beantwoordt daar een tweede ring van witte paardekastanjes (125-160 cm) aan.

GENK, ZWARTBERG: DELCOURTPLAATS

Rond, openbaar plein met vier er op uitgevende beboomde straten, horend tot een mijncité.

Ook dit ronde plein is het hart van een mijncité. Het ligt eenvoudig in gras en heeft nu een jonge beplanting van bomen, maar in de stoep aan de huizenkant groeien oudere exemplaren. Diverse bomen werden voor de vier er op uitkomende straten gekozen. De oorspronkelijke erfscheiding met haagjes van haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) is plaatselijk goed bewaard. Witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (185-210 cm) en eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) (105 cm) horen tot de dikste bomen.

▲ De Habetslaan is een brede laan van vijf bomenrijen, waaraan de villatuinen liggen van de mijn van Zwartberg in Genk (foto O. Pauwels)

GENK, ZWARTBERG: MARCEL HABETSLAAN

Indrukwekkende laan met vijf rijen bomen, die de villa's en tuinen van het mijnpersoneel van de mijngebouwen scheidt.

Deze brede laan scheidt de voormalige Mijn van Zwartberg van de aan de overzijde gelegen en door ruime tuinen omringde villa's gebouwd voor het hoger kaderpersoneel. Alleen de directeurswoning, in een ruim park gelegen, ligt aan dezelfde kant als de Mijn: een duidelijk statement. De laan zelf heeft vijf rijen bomen: een dubbele rij van zomereik (*Quercus robur*) (120-240 cm), een dubbele rij Noorse esdoorn (*Acer platanoides*) (100-135 cm) en een enkele rij Amerikaanse eik (*Quercus rubra*). Aan de laanzijde zijn de villatuinen afgesloten door lage bakstenen muren met pilasters en houten hekken.

Als voorbeeld nr. 27: het hek met stijlen en regels in brede houten kepers en met ronde metalen spijlen met speerpunt hangt in bepleisterde en witgeschilderde vierkante hekpijlers met geprofileerde dekstenen.

De tuin van de voormalige directeurswoning is nu ingericht als dierentuin.

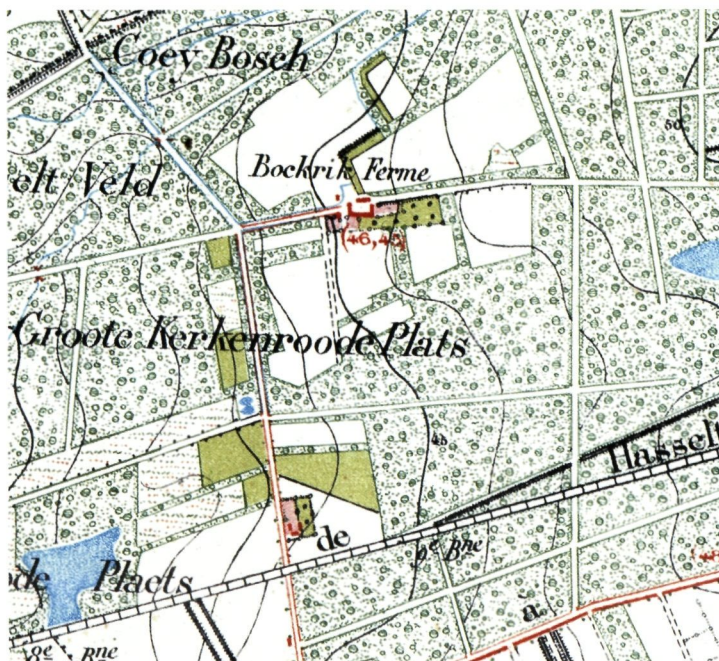
BOMEN

In de tuinen aan de Habetslaan:

Amerikaanse eik, bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Californische schijnpijncipres (*Chamaecyparis lawsoniana*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), grauwe abeel (*Populus x canescens*), grove den (*Pinus sylvestris*), Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica'), moerasedik (*Quercus palustris*), Oosterse levensboom (*Thuja orientalis*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*).

▲ Het Primitief
kadasterplan van
landmeter Reynders
(1813-1842) met
het goed te Bokrijk
(Hasselt, AK)

▲ De Dépot-kaart van
1868 toont Bokrijk
nog zonder park,
maar met een
ruime moestuin
(Brussel, NGI)

GENK, BOKRIJK: PROVINCIAAL DOMEIN BOKRIJK HERKENRODEPLEIN

Domein van meer dan 540 ha, in 1938 door de provincie aangekocht, bestaande uit: het park in landschappelijke stijl met riant karakter uit het laatste decennium van de 19de eeuw, bij het kasteel van Bokrijk uit dezelfde tijd, met aanhorigheden en moestuin; het sedert 1954 geopend Openluchtmuseum; het Arboretum, eveneens in de jaren 1950 ingericht, met een Natuurwetenschappelijk Museum uit 1970; het Natuurreservaat De Wik; en tenslotte zones voor sport, spel en recreatie. Het geheel is gelegen temidden van bossen met proefaanplantingen met tal van exotische soorten en uitgestrekte natuurgebieden. Belangrijke toeristische trekpleister.

Bokrijk ligt in de Kempen, ten noorden van de steenweg Hasselt-Genk, plaatselijk de Hasseltweg genaamd, in de vallei van de Kapelbeek en in van oudsher waterrijk en moerassig gebied.

Het domein kwam via de graven van Loon in 1252, als bos 'Buscurake' genaamd, in het bezit van de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode, die het tot de Franse Revolutie liet uitbaten. Op de Ferriskaart (1774-1775) wordt de plek vermeld als 'Boeckraeck' en ligt er een cluster van gebouwen,

met ten oosten en ten zuidoosten van de binnenplaats een complex tuinen. Zoals de overige abdijgoederen werd het goed in 1797 verkocht en het evolueerde in de loop van de 19de eeuw van een hoeve met uitgestrekte landerijen naar een kasteel in neorenaissancestijl met neerhof, park en eveneens landerijen. In 1797 verworven door ex-minderbroeder Marcel Geelen uit Maastricht, wordt in 1826 Willem Boddin uit dezelfde stad er eigenaar van. Tot 1850 was het in handen van Rittweyer, directeur bij de *Société Générale de Belgique*, nadien en tot 1859 van zijn schoonzoon graaf Coghen, minister van Financiën. In 1890 werd Bokrijk verworven door de familie Edgard Maris-Vanhees. Zij lieten het kasteel naar ontwerp van architect Van Mansfeld bouwen en het park naar plannen van Jan Creten (1830-1910) uit Hasselt aanleggen (1). Op haar beurt verkocht deze familie Bokrijk in 1897 aan graaf F. de Meeüs en zijn echtgenote Idalie de Potesta. Hun erfgenamen, Charles en Alphonse de Meeüs en hun zus Ida, gravin de Hemptinne, verkochten Bokrijk in 1917 aan een consortium van makelaars. Of de pas gestarte steenkoolwinning in Genk daar voor iets tussen zat is de vraag. In 1927 werd de Belgische Boerenbond eigenaar van het kasteel dat in 1938 tenslotte met nagenoeg 540 ha akkerland, bos, moeras, vijvers en weide aan de provincie Limburg verkocht werd (2).

Het Primitief kadasterplan, opgemeten in 1813 (3), toont een gesloten hoeve (perceel nr. 398) met aansluitende ruime moestuin ten oosten (nr. 396) en één ten zuidwesten (nr. 403). In de verschillende dreven en brandgangen herkent men de huidige Bokrijklaan; de dreef Craenevenne genaamd, waaraan de hoeve ligt, tussen de Bokrijklaan en de Landwaartslaan in Genk; de dreef parallel met de Zusterskloosterbeek; en tenslotte twee secundaire dreven langs het Eikbos, tussen de hoger vermelde beek en Craenevenne. Deze dreven vindt men ook terug op de kaart van Vander Maelen (1854) en op de Dépôt-kaart (revisies 1886 en 1908, uitgave 1923). Vergelijkt men deze laatste met de eerste uitgave van 1878 (opname 1868), dan ziet men dat de eerste, kleinere hoeve iets noordelijker lag en ten zuiden en zuidoosten ook een boomgaard bezat. Ook de dreven en brandgangen uit de tweede helft van de 19de eeuw zijn nu integraal nog aanwezig.

De aanleg van een lustpark ten noordwesten en de bouw van een neorenaissancekasteel worden respectievelijk in 1890 en 1896 op het kadaster genoteerd (4) en mogen op naam geschreven worden van de familie Maris-Vanhees uit Hasselt. Ook voordien reeds waren er botanisch interessante boomsoorten, onder meer moerasedik, aangeplant onder invloed van de blinde Louis baron de Villenfagne van Vogelsanck in Heusden-Zolder. Die lag aan de basis van veel botanische introducties in ons land. Bossen van Amerikaanse eik werden in 1881

▼ De voormalige moestuin van het kasteel van Bokrijk met zijn bewaarde fruitmuur (foto O. Pauwels)

ter plaatse ingezaaid door notaris Isidore Goetbloets met zaad mogelijk afkomstig van het kasteelpark van Vogelzang.

Het park in landschappelijke stijl met riant karakter, ligt ten westen van het kasteel en bestaat uit uitgestrekte glooiende grasvelden met solitairen en bomengroepen en lange dreven van onder andere gewone Douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*). Het park zou zijn getekend door landschapsarchitect Jan Hubert Creten (Hasselt 1830-1910), telg uit een familie van tuiniers die in de streek Alken-Hasselt-Sint-Truiden werkzaam was (5). Een geslaagde recente vijvertuin werd aangelegd vertrekkend van een bestaande waterpartij, grenzend aan de kruidentuin van het Openluchtmuseum, aan de rand van het park, ten westen van de laan van het kasteel naar het Arboretum.

Een fraai laantje van leilinden (*Tilia spec.*) loopt van het kasteel naar het Openluchtmuseum. De tegenoverstaande bomen zijn verbonden door dwarsgroeierende takken als guirlandes.

Het Openluchtmuseum beslaat 90 ha en her en der zijn bij de landelijke constructies tuintjes naar oude voorbeelden aangelegd.

De voormalige moestuin, 1 ha groot, werd recent heringericht met materialen uit de staalkaart van de betonindustrie. De monumentale fruitmuren van baksteen met een afschuining als randafwerking, bleven op de noord- en oostzijde behouden. Het huidige hek is van industriële makelij.

Aankankelijk enkel als natuureservaat bestemd, evolueerde het Provinciaal domein Bokrijk sedert 1951 naar een recreatieoord waar natuur en cultuur hand in hand gaan. Het kasteel is sedert 1951 als restaurant in gebruik en in 1958 ging het Openluchtmuseum open, dat het westen en het zuidwesten van het domein inneemt. Daar werd in 1995 naast een veentuin ook een kruidentuin aangelegd.

Het Arboretum (6) werd ten noordwesten, eveneens in de jaren 1950, door ingenieur G. Geerts, beheerder van het domein samen met botanist G. Gielen aangelegd. Plantgoed werd geleverd door Florent Tips uit Herk-de-Stad. Het is nagenoeg 20 ha groot en ligt op het Koeibos, een waterrijk perceel. Het is grotendeels thematisch ingedeeld, heeft ook vaste planten met oog voor de aangename wandeling. Het bezit de referentiecollecties van hulst (*Ilex*) en bamboe. Sedert 1938 zijn er door de Provincie ook intensieve aanplantingen van bossen gebeurd.

◀ Het kasteelpark
van Bokrijk
(foto K. Vandevorst)

BOMEN

Voorkomende soorten: Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), Atlasceder (*Cedrus libani* subsp. *atlantica*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*), Krimlinde (*Tilia x euchlora*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), reuzenlebensboom (*Thuja plicata*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula') in het park.

In de bossen: moeraseik (*Quercus palustris*), tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), sikkelpalm (*Cryptomeria japonica*) en talrijke dennen- en sparrensoorten.

In het Arboretum:

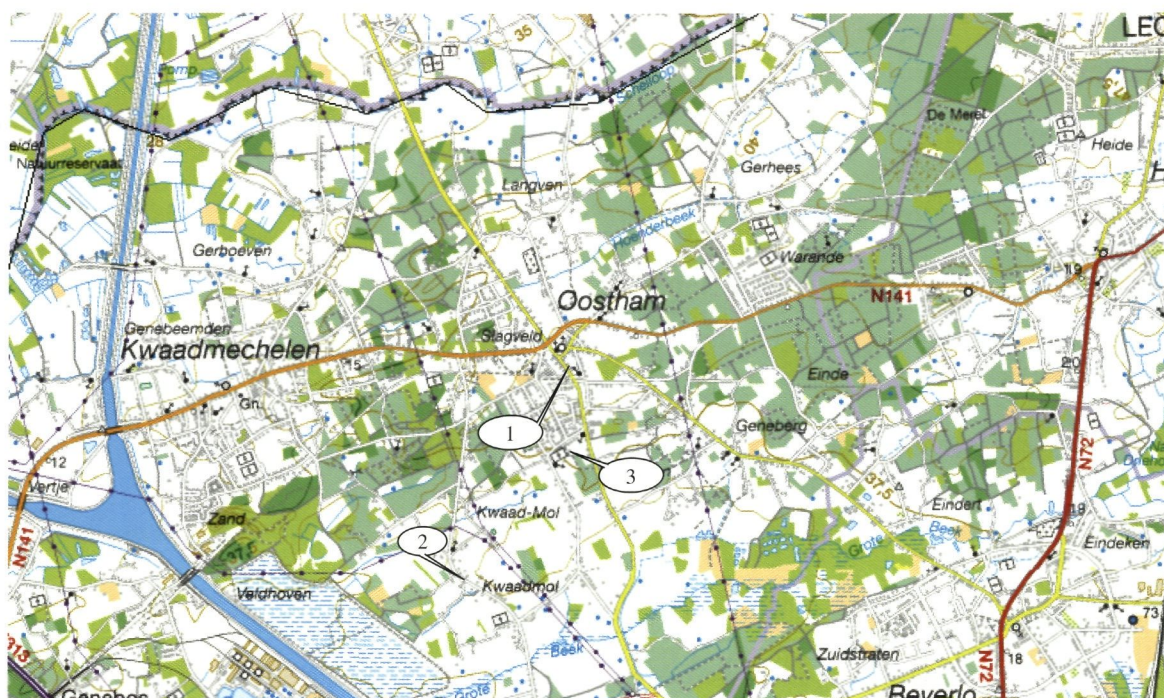
Vederesdoorn, variëteit (*Acer negundo* var. *californicum*) (256 cm), *Acer x zoeschense* (170 cm), *Alnus x spaethii* (198 cm), cedrela (*Cedrela sinensis*) (140 cm), *Fagus orientalis* (140 cm), *Fagus sylvatica* 'Rotundifolia', maackia (*Maackia amurensis*) (170 cm), maackia, variëteit (*Maackia amurensis* var. *buergeri*) (160 cm), Japanse rode den (*Pinus densiflora*) (130 cm), *Pinus 'Umbraculifera'* (77 cm), Bosnische den (*Pinus leucodermis*) (162 cm), *Pinus monticola* (120 cm), *Tilia mandshurica* (369 cm), torreya (*Torreya nucifera*) (80 cm).

NOTEN

- (1) Informatie verstrekt door de heer Paul Leppens, waarvoor dank.
- (2) M. LAENEN, *Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk. Gids*, Brussel, 1992. R. VAN KELST, *Bokrijk nu*, in Volkskunde, Speciaal nummer ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van het Openluchtmuseum te Bokrijk, 1978, p. 187. P. VAN BAELEN, *Bokrijk in historisch perspectief*, s.d., p. 7-15.
- (3) Hasselt, AK, Primitief plan, 'opgemaakt in het jaar 1813, & overzien in het jaar 1842', landmeter Reijnders. Er bestaan van Bokrijk drie verschillende Primitieve plans, in twee verschillende kaartbladen ondergebracht, opgesteld door drie verschillende auteurs.
- (4) Hasselt, AK, Opmetingsschets.
- (5) *Kroniek van Hasselt*, p. 219: nota van 16 augustus 1891. Met dank aan de heer Paul Leppens voor de gegevens over Jan-Hubert Creten en zijn familie.
- (6) J.C. BAUDOUIN e.a., *Bomen in België. Dendrologische Inventaris 1987-1992*, Brussel, 1992. J. VAN MEULDER, e.a., *Bomen en struiken in Bokrijk*, Hasselt, 1984.

BEZOEK: juli 1999

BESCHERMD: Het landschap gevormd door het domein van Bokrijk, op 12 februari 1947, als landschap. Het Openluchtmuseum van Bokrijk, als monument, op 7 september 1996.

	p.
1. Oostham: Heldenplein Nr. 2, Herenhuistuin	57
2. Oostham: Nijverheidslaan Nr. 47, Villatuin	57
3. Kwamol: Leugenstraat Nr. 5, Oude Pastorie	57

HAM, OOSTHAM: HERENHUISTUIN

HELDENPLEIN NR. 2

Ommuurde ruime tuin bij 18de eeuws herenhuis in het dorpscentrum.

De tuin achter een boerenburgershuis uit 1786 in de rij gebouwd, bezit enkele vermeldenswaardige bomen: gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*) (217 cm), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (300 cm), een jonge gewone vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) en twee okkernoten (*Juglans regia*) (171 cm) waarvan één gebarsten.

HAM, OOSTHAM: VILLATUIN

NIJVERHEIDSLAAN NR. 47

Beboomde voortuin bij een villa met poorthek en haag, uit het begin van de 20ste eeuw.

De voortuin van de villa uit het begin van de 20ste eeuw, is van de straat gescheiden door een wit geschilderd smeedijzeren hek van drie traveeën met centraal poorthek. Het hangt tussen vierkante pijlers van gele baksteen met speklaag van rode baksteen en platte deksteen van blauwe hardsteen. Het vast hek heeft hoge spijlen met lanspunt en dubbele onder- en bovenregels met tussenliggende ringen. Het poorthek is voorzien van een lagere makelaar en een liggende voluut ter opvang van het klimmend beloop naar de stijlen en is uitgewerkt met een gespiegeld C-motief ingeschreven in een ovaal in elk spijlenvlak en met V-motief tussen de onderste regels. De tuin is verder omhaagd met scherpe hult langs de Nijverheidstraat en meidoorn langs de Stationstraat. De achtertuin is verruigd tot bos en de houtkant op de berm langs de vroegere spoorwegbedding, is nu aangelegd als fietspad.

BOMEN

In de voortuin: twee gewone beuken (*Fagus sylvatica*) (160 cm), een zilverlinde (*Tilia tomentosa*) en een Noorse esdoorn met geelgerand blad (*Acer platanoides* 'Drummondii') (?) (80 cm).

In de achtertuin: gewone hazelaar (*Corylus avellana*),

▲
Het inrijhek met
haag en voortuin
van de villa,
Nijverheidstraat
nr. 47

taxus (*Taxus baccata*), gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*), gladde iep (*Ulmus minor*), ruwe berk (*Betula pendula*), en gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*).

HAM, KWAMOL: OUDE PASTORIE

LEUGENSTRAAT NR. 5

Omgrachte tuin uit de tweede helft van de 20ste eeuw, bij de voormalige pastorie daterend uit de 17de eeuw.

De pastorie figureert in het kaartboek van de abdij van Averbode, opgesteld door Cornelis Lowis in 1650-1680 (1) als een omgracht goed met meerdere bouwvolumes en met rechthoekige perken in de tuin binnen de omgrachting. De huidige pastorie werd gebouwd in 1671-1680, aangepast in 1734, uitgebreid in 1839 en gerestaureerd eerst in 1947 en een tweede maal in 1969-70. De huidige tuinaanleg, op de korte laan van zomereik (*Quercus robur*) en Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*) (272, 276 cm) bij de inrijpoort na, is niet ouder dan de jaren 1970.

▲ Het Primitief
kadastroplan door
P.L. Thonissen met
de pastorie
(Hasselt, AK)

Op de Primitieve kadasterkaart bezit de pastorie naast de gracht (perceel nr. 1076), in U-vorm opgestelde gebouwen met een erehof (perceel nr. 1080) en een langwerpige tuin (perceel nr. 1078). Zowel het erf als de tuin bestaan vandaag nog als ruimte.

De voortuin is nu ommuurd en toegankelijk via een poorthek van zwart geschilderd smeedijzer uit de tweede helft van de 19de eeuw, tussen vierkante pijlers van baksteenmetselwerk eindigend op een piramide met kleine bolbekroning van hardsteen. Het hek heeft rechthoekig stijl- en regelwerk met gebogen bovenregel, hogere makelaar en tussenregel, ronde spijltjes en spijlen met klimmend beloop en speerpunt. De tuin ligt in gras, heeft een gekasseid pad met randpalm (*Buxus sempervirens*) en een centraal bloemperk voor éénjarigen met in het midden een waterbekken van natuursteen als bloemkorf. Anno 1680 in witte keien werd bij de aanleg van de voortuin in de jaren 1970 geschreven in de boord van Maasgrind tegen de gevel. De beboomde achtertuin is een grasveld met middenpad en

▼ De tuin van
de Oude Pastorie
(foto O. Pauwels)

▲
De achtertuin van
de Oude Pastorie
(foto O. Pauwels)

bloemperken. Achteraan ligt een bebermd perceel, nu met sierbomen.

BOMEN

Californische schijncipres (*Chamaecyparis lawsoniana*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*), oude penbomen, een rij oude Ierse taxus met gele naalden (*Taxus baccata* 'Fastigiata Aurea') en in kandelaar geknotte grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*) (127, 215, 232 cm).

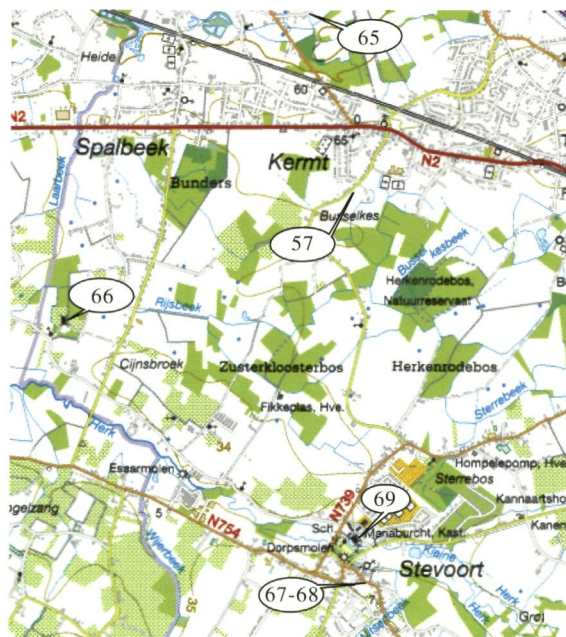
NOOT

- (1) E. VAN ERMEN, *Het kaartboek van Averbode*, Brussel, 1997, p. 107.
- (2) Hasselt, AK, Primitief plan van sectie B door P.L. Thonissen, niet gedateerd.

BESCHERMD: De pastorie op 19 januari 1935 als monument.

BEZOEK: Zomer 1995. Sedertdien verdween de linker hekpijler en het hek.

Hasselt

1. Badderijstraat, Hollandse Iep	p. 62	41. Mombeekdreef Nr. 96-98, Kasteel Van Mombeek	93
2. Bampslaen Nr. 17, Tuinhek	62	42. Oude Maasstraat, Villatuin	97
3. De Gerlachestraat Nr. 10, Appartementsuin	62	43. Pietelbeekstraat, Kasteel Van Pietelbeek	97
4. De Schiervellaan Nr. 26, Tuinhek	63	44. Runksterdreef Nr. 6, 8 en 10, Villatuinen	99
5. Eikendreef Nr. 4, Eikenhof	63	45. Runksterkiezel tegenover nr. 32, Treures	99
6. Gouverneur Verwilghensingel, Japanse Tuin	64	46. Runkstersteenweg, Kasteel Van Runkst	99
7. Groenplein, Publiek plein	65	47. Schrijnwerkersstraat/hoek Lombaardstraat, Stadstuintje	102
8. Guffenslaan Nr. 18, Rijkswachtkazerne	65	48. Salvatorstraat, Kliniek Sint-Salvator	102
9. Guffenslaan Nr. 27, Virga Jessecollege	66	49. Sint-Truidersteenweg, Stedelijke Begraafplaats	103
10. Guffenslaan Nr. 29, Voortuinhek	66	50. Thonissenlaan Nr. 43, 45, achter 55, 59, 67: Voortuinen en een paviljoen	104
11. Guffenslaan Nr. 33, Villatuin	67	51. Toekomststraat, Stadspark van Villers	104
12. Guffenslaan Nr. 39, Provinciale School voor Vroedvrouwen	67	52. Toekomststraat Nr. 56, Villatuin	105
13. Guffenslaan, Koninklijk Atheneum	68	53. Tomstraat Nr. 123, Boerderijtuin	106
14. Herkenrodesingel Nr. 10, Kantoortuin	69	54. Trekschurenstraat Nr. 245, Kasteel van Trekschuren	106
15. Kempischesteenweg, Oude Begraafplaats	70	55. Zuivelmarkt: Begijnhof	107
16. Kiewitdreef Nr. 7, Domein Kiewit	73	56. Kermt: Monninxstraat Nr. 1, Holrakkerswinning ..	109
17. Koningin Astridlaan Nr. 38, Voortuinhek	75	57. Kermt: Hoeve Ten Rooye, Kermtstraat Nr. 43	110
18. Kroonwinningstraat/hoek Singelbeekstraat, Gemeentelijk park	75	58. Kuringen: Overdemerstraat Nr. 50, Jesseshof of Belvédère	110
19. Kuringersteenweg Nr. 44, Villatuin en hek	76	59. Kuringen: Prinsenhofweg, Kasteel Van Kuringen ...	111
20. Kuringersteenweg 124	77	60. Kuringen: Billikstraat Nr. 40, Park Hage-Goetbloets	113
21. Leopoldplein	77	61. Kuringen: Herkenrodedreef, Voormalige Abdij Herkenrode	114
22. Lombaardstraat Nr. 25, Residentie van de Gouverneur	78	62. Kuringen: Stevoortsekiezel Nr. 192, Kasteel van Schimpen	120
23. Luikersteenweg Nr.33, Villatuin	79	63. Sint-Lambrechts-Herk: Bosstraat, Beukenhof	121
24. Luikersteenweg achter Nr. 33, Tuinpaviljoen	80	64. Sint-Lambrechts-Herk: Grote Rooststraat, Kapel van Wideux	123
25. Luikersteenweg Nr. 37, Villatuin	80	65. Sint-Lambrechts-Herk: Grote Rooststraat, Kasteel Van Wideux	124
26. Luikersteenweg achter Nr. 37, Tuinpaviljoen	81	66. Spalbeek: Herkkantsstraat Nr. 177, Hof Te Rijsbeek	126
27. Luikersteenweg Nr. 41, Villatuin	82	67. Stevoort: Alkenstraat Nr. 5, Voormalige Pastorietuin	127
28. Luikersteenweg Nr. 45, Villatuin	82	68. Stevoort: Alkenstraat Nr. 8 en Kolmenstraat Nr.12. Voortuinen	128
29. Luikersteenweg Nr. 47, Villatuin	83	69. Stevoort: Hasseltsdreef, Kasteel van Stevoort, nu Mariaburcht	128
30. Luikersteenweg Nr. 49-51, Villatuin	83	70. Wimmertingen: Luikersteenweg Nr. 741, Kasteel Van Wimmertingen	132
31. Luikersteenweg Nr. 55-57-59, Villatuin	84		
32. Luikersteenweg Nr. 61, Villatuin	84		
33. Luikersteenweg Nr. 62-64, Voortuinhekken	85		
34. Luikersteenweg Nr. 66-74, Voortuinhekken	86		
35. Luikersteenweg Nr. 133, Villa Les Glycines	86		
36. Luikersteenweg Nr. 138, Villatuin	87		
37. Luikersteenweg Nr. 143, Villatuin	88		
38. Luikersteenweg/hoek Kasteellaan, Kasteel Van Henegauw	88		
39. Maastrichtersteenweg/hoek Pietelbeekstraat, Voormalig Kasteel Ter Poorten	91		
40. Minderbroedersstraat, Kloostertuin	92		

HASSELT: HOLLANDSE IEP BADDERIJSTRAAT

Beeldbepalende, zeldzame Hollandse iep van rond 1890.

Een zeldzaam geworden Hollandse iep (*Ulmus hollandica* 'Major') (468 cm) bepaalt de hoek met het Kolonel Dussartplein en de Martelarenlaan en met een ook de toegang tot de Provinciale Bibliotheek. Vermoedelijk werd de boom rond 1890 geplant bij de bouw van de keramiecfabriek die hier voorheen stond (1). Sedert de vernieuwing van de bibliotheek in 2002 en de onderkeldering en de bouw van de luifel als toegang, wordt de boom kunstmatig in leven gehouden.

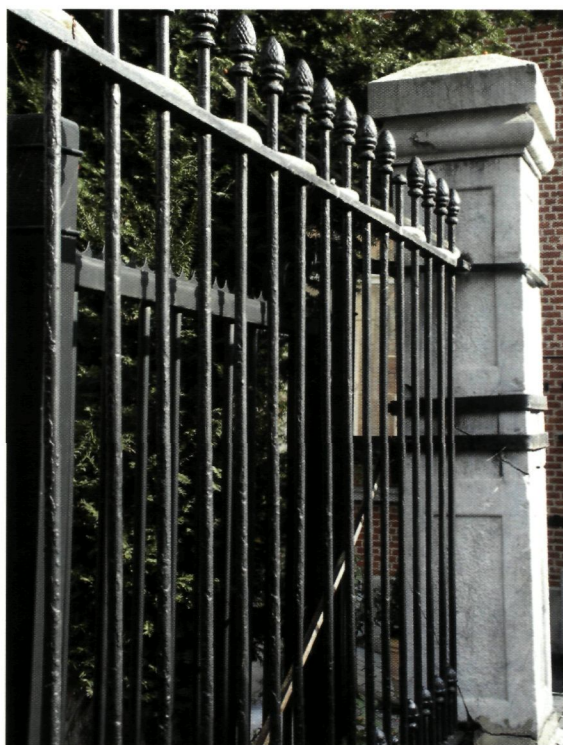
NOOT

(1) Informatie van de heer René Christiaens, waarvoor dank.

HASSELT: TUINHEK BAMPSLAAN NR. 17

Smeed- en gietijzeren straathek uit 1878 van een herenhuis uit 1875.

Hasselt, Bampslaan,
tuinhek
(foto K. Vandevorst)

Het grote tuinperceel naast het neoclassicistisch herenhuis dat op het kadaster verschijnt in 1875, ontstaat enkele jaren later, in 1878 (1). Vermoedelijk werd toen ook het tuinhek geplaatst. Nu is de tuin omgezet in een geasfalteerde parkeerplaats, maar twee oude taxusexemplaren (*Taxus baccata*) en een vederesdoorn (*Acer negundo*) bleven bewaard. Het straathek telt elf traveeën op een lage, gecementeerde plint met een ezelsrug van blauwe hardsteen. Het inrijhek is van moderne, industriële makelij maar de hekpijlers met sokkel, schacht met gebouchardeerde spiegels en een geprofileerde deksteen met diamantpunt, alles in blauwe hardsteen zijn 19de-eeuws, evenals het zwart geschilderd hek van smeedijzer, met platte onder- en bovenregel, ronde spijlen en korte onderspijltsjes met acanthusknop (deels ontbrekend). Een derde gelijkaardige pijler beëindigt het hek links. De initialen JS in het wapen boven de voordeur verwijzen naar de bouwheer, notaris Jan Schoofs (2).

NOOT

- (1) Hasselt, AK, Opmetingsschets.
- (2) Met dank aan de heer R. Christiaens voor deze informatie.

HASSELT: APPARTEMENTSTUIN DE GERLACHESTRAAT NR. 10

Recente tuin bij een appartement, aangelegd in 1988.

De appartementstuin werd in 1988 aangelegd naar plannen van tuinontwerpster Viviane Paelinck, vertrekkend van een oudere aanleg waarvan voornamelijk de bomenrand bewaard bleef. De tuin is gestructureerd in drie tuinkamers aan de voet van een houten terras van waarop een aantrekkelijk uitzicht op de lager gelegen tuin wordt geboden. De tuin is toegankelijk via een door de Hasseltse architect Delhaize ontworpen trap vanaf het terras. Onderaan de trap ligt een massief van bamboe en hortensia (*Hydrangea spec.*). De grootste tuinkamer heeft een grasveld, bloemenborders en een rand van bamboe (*Arundinaria japonica*), gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*), gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*), gewone aucuba met bont blad (*Aucuba japonica* 'Variegata') en verschillende soorten tuinhortensia's. Hieraan beantwoorden twee kleinere tuinkamers begrensd door hoge hagen van gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*). De eerste is een

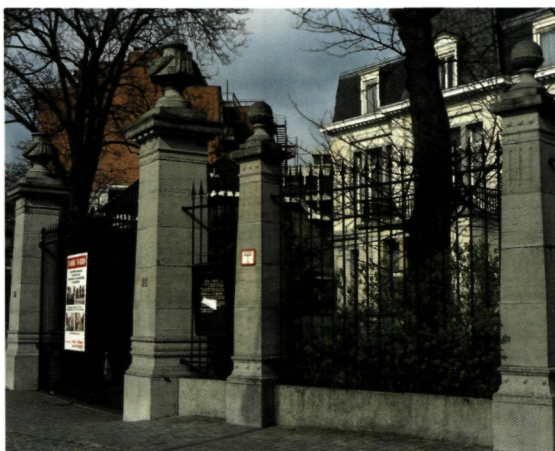
▲
De door V. Paelinck
getekende tuin van
het appartements-
gebouw de Gerla-
chestraat nr. 10
te Hasselt
(foto O. Pauwels)

vijvertuin, als recyclage voor een zandbak, met snoeivormen in de hoeken, de tweede is een rozen-tuin met een randbeplanting van buxus (*Buxus sempervirens*).

HASSELT: TUINHEK DE SCHIERVELLAAN NR. 26

Beboomde voortuin en tuinhek met 'hertaalde' neo-classicistische detaillering, bij de stadsvilla van 1908, gebouwd voor de Nationale Bank van België.

De stadstuin bij de als stedelijke villa opgevatte zetel van de Nationale Bank van België, die kadast- raal in 1908 werd geregistreerd (1), is nu groten- deels ingenomen door nieuwbouw en parkeerplaats. Het afsluithek van zwart geschilderd smeedijzer bleef echter behouden. Het staat op een plint van

◀ Het neoclassicistisch voortuinhek in giet- en smeedijzer aan de Schiervellaan in Hasselt (foto K. Vandevorst)

blauwe hardsteen, met breed, centraal inrijhek en mooi gedetailleerde pijlers met art-deco-inslag. De monumentale poortpijlers, naar boven toe verslan- kend, hebben een geprofileerde sokkel, een gesti- leerd triglief- en metoopmotief onder de dekplaat, de initialen BN op de spiegel en hoge siervazen ter bekroning. De acht gelijkaardige maar slankere en minder hoge hekpijlers, zijn bekroond met een knop. Het hek van ronde spijlen met lanspunt tus- sen platte regels bleef eenvoudig.

BOMEN

Twee gewone esdoorns met bont blad (*Acer pseudo- platanus* 'Leopoldii') en twee gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*).

NOOT

(1) Hasselt, AK, Opmetingsschets.

HASSELT: EIKENHOF EIKENDREEF NR.4

(privé-domein, niet toegankelijk)

Villatuin uit de late jaren 1970 naar ontwerp van Jacques Wirtz.

In dit villadomein uit het einde van de jaren 1970 werden, bij de excentrisch geplaatste woning, tui- nen naar ontwerp van Jacques Wirtz aangelegd. Een haag van gewone taxus (*Taxus baccata*), onder-

broken door de bakstenen pijlers van het houten ingangshek, begrenst het goed langs de straat en een laantje van rododendrons begeleidt de toegang naar het huis.

De tuinen strekken zich uit achter het huis en zijn evenwichtig opgebouwd met lijnen en volumes, schijnsymmetrie en schijngeometrie wegens de onregelmatigheid van het perceel. De uitgestrekte tuinkamers hebben een gedifferentieerde functie als gazon, wandeltuין, watertuין, bloementuין, moes-tuין en tennisveld en liggen op verschillende niveau's, tussen strak geschoren hagen en conische snoeivormen of vierkante blokken, alles van gewo-ne haagbeuk (*Carpinus betulus*). Lange laantjes in blauwe hardsteen en dolomiet of bredere lanen in gras geven doorkijk of verbinden de elementen.

De Japanse tuin uit 1992-1993, ontworpen door de Japanse landschaps-architect Inoe (foto O. Pauwels)

De watertuין vormt de noord-zuid-as ten zuiden van de woning en ligt op drie niveaus: een water-partij met moeras- en waterplanten, een met blauwe hardsteen omrand rechthoekig waterbekken met fontein, en tenslotte een in een bowlingrin gelegen smal kanaal met waterplanten. Ten oosten, dient een klimoptralie als loofgang en parallel is er een langgerekte pottentuין tussen hoge hagen. Ten westen, aan weerszijde van de lange oost-west as in gras gelegd, situeren zich een moestuין en een bloe-mentuין, een siertuין en een tennisveld tussen hagen. In het zuidelijk gedeelte loopt een geknikte dreef naar de Genkersteenweg, tussen twee uitge-strekte weilanden, omgeven met dreven, bomen-rijen en heestermassieven.

HASSELT: JAPANESE TUIN GOUVERNEUR VERWILGHENSINGEL

Openbaar park uit 1992-1993 naar ontwerp van de Japanse landschapsarchitect Inoe.

De Japanse tuin van 2,5 ha, aangelegd in 1992-1993 op een drassig weiland bij de Demer als een imitatie van een Japans landschap, is een ontwerp van de Japanse landschapsarchitect Inoe, het resul-taat van de vriendschapsbanden tussen Hasselt en de Japanse stad Itami. De tuin sluit aan bij het park Kapermolen (1982, 115 ha groot) en bestaat uit het Kerselarenpark, een overgangsdeel in westerse stijl naar de centrale tuin die is opgevat als een wande-ling langs een waterval, een Irisvijver en brug, een keienstrand, een ceremoniehuis en een theehuis.

BOMEN

Japanse kerselaar, onder meer *Prunus mume*, gewone en Japanse esdoorn, Japanse honingboom, kastanje en op Japanse wijze gesnoeide dennen.

HASSELT: OPENBAAR PLEIN GROENPLEIN

Voormalige ommuurde stadstuin uit de 17de eeuw, nu openbaar plein.

Het stadhuis werd als stedelijke residentie gebouwd omstreeks 1630 door Herman van der Straten, secretaris van Hasselt. Het bezat een ommuurde tuin die tot de Schrijnmakersstraat en de Walputsteeg reikte. In 1675 werd het huis verbouwd door Jan van Hilst, eveneens burgemeester van Hasselt. Zijn dochter Barbara van Hilst erfde het en bewoonde het na verbouwing samen met haar tweede echtgenoot Adrien, baron de Heusch. In Donk, Herk-de-Stad, bouwden deze echtparen in de achttiende eeuw een buitenhuis, het nog bestaande, maar sterk verwaarloosde hof van Landwijk. Zoals in Donk voorzagen ze ook het fronton van het huis in Hasselt van hun wapens, die echter bij de Franse revo-

lutie verdwenen en sedert 1804 door een uurwerk vervangen werden. Het huis werd eerst verhuurd aan de stad en in 1779 verkocht (1).

Na afbraak van de tuinmuur in 1780, werden er achteraan 12 linden geplant, als 'bomenplantatie' genoteerd op het kadaster, dat dan ook op het Primitief plan achter het stadhuis een blok van vijf rijen van vier bomen noteerde (2). Vandaag is deze voormalige tuinsite een gekasseid en beboomd plein achter de nieuwbouw van het stadhuis.

NOOT

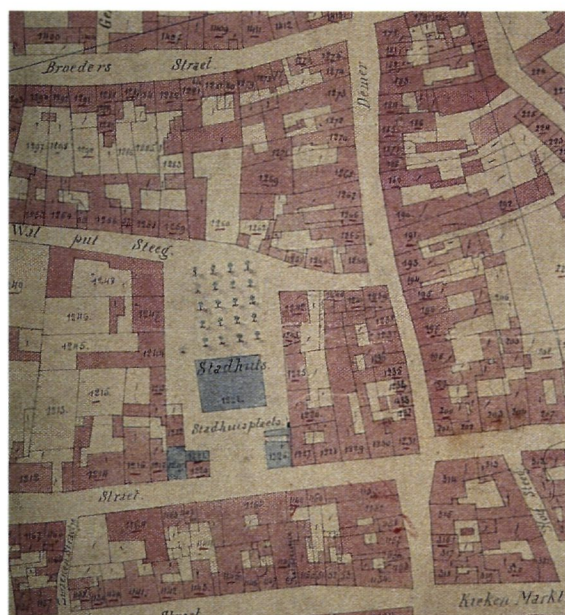
- (1) J. RENMANS, *De families Palmers en Alen, Diepenbeek en Korteseem*, s.l.s.d. B. MAUS DE ROLLEY, *Un huillier de Heusch-van Hilst*, in *Le Parchemin*, 36, 1986, p. 239-243. Zie voor Donk, *Historische Tuinen van Vlaanderen, Limburg, Deel 1*, 2003, p. 95.
- (2) Hasselt, AK, Vóór-Primitief plan, 1813, herzien 1839, door Polus.

BESCHERMD: Het stadhuis, als monument, op 28 juli 1983.

HASSELT: RIJKSWACHTKAZERNE GUFFENSLAAN NR. 18

Voortuinhek in neoclassicistische stijl bij de rijkswachtkazerne uit 1879.

▼ Het Primitief kadasterplan van Hasselt met het beboomd plein achter het stadhuis (Hasselt, AK)

◀ Het hek van de Rijkswachtkazerne, aan de Guffenslaan nr. 18 te Hasselt is niet zonder symboliek (foto O. Pauwels)

Het hek van het
college aan de
Guffenslaan
(foto O. Pauwels)

► De voortuin van de 'Anno 1879' gedateerde kazerne in neoclassicistische stijl, gebouwd naar ontwerp van de Hasseltse architect Herman Jaminé (1) is afgezet met een monumentaal, zwartgeschilderd hek op een geprofileerde voet van blauwe hardsteen. Het wordt geritmeerd door vijftien gietijzeren zuilen, waaraan de vaste hekdelen en poortvleugels zijn vastgeklonken. Het zijn ronde zuilen met gecanneleerde schacht van gebundelde en met een gekruist lint samengebonden roeden, niet zonder symboliek trouwens, die bekroond zijn met een bijl op platte sokkel. Ze zijn in de bodem verankerd door middel van ronde stangen, onderaan voorzien van volutes. Hek- en poortvleugels kregen een identieke uitwerking: dubbele vierkante onder-, tussen- en bovenregels, de beide laatste verbonden door ringen. De onderspijltjes en spijlen kregen lanspunten.

De voortuin werd nieuw aangelegd met gras en een buxushaag bij het hek en met behoud van enkele oudere bomen, onder meer zuilvormige beuk (*Fagus sylvatica* 'Dawyck').

NOOT

(1) Informatie van de heer René Christiaens, waarvoor dank.

HASSELT: VIRGA JESSECOLLEGE, VOORTUINHEK GUFFENSLAAN NR. 27

Monumentaal voortuinhek bij het neogotisch complex van 1882.

De in verharde parkeerplaats omgezette voortuin van het bakstenen complex in neogotische stijl, door gevelankers gedateerd anno 1882 en ontworpen door architect Léon Jaminé, is door een monumentaal hek van het openbaar domein gescheiden. Het vast hek rust op een lage plint van blauwe hardsteen en telt achttien traveeën. Het centrale poorthek is verwijderd. Het traveeritme is aangegeven door een zware vierkante en hogere stijl, bovenaan omgekruld en van een weerhaak voorzien, gedubbelde door een tweede vierkante staaf die in de bodem is verankerd en die door een voluut met de hekstijl boven en onderaan is verbonden. Dubbele krullen verbinden de vierkante boven- en onderre-

gels met de op lanspunten eindigende spijlen, die afwisselend ofwel getorst en verankerd zijn in de plint ofwel glad maar halfweg voorzien zijn van een dubbele, gespiegelde C en onderaan uitlopend als een ankertje.

HASSELT: VOORTUINHEK GUFFENSLAAN NR. 29

Voortuinhek bij een herenhuis uit het begin van de 20ste eeuw.

Het mooie voortuinhek bij een kleiner herenhuis uit het begin van de 20ste eeuw, werd vermoedelijk later in de eeuw herzien, toen een lager gelegen garagepoort werd aangebracht. Twee monumentale zuilen van gietijzer met versierde sokkel uitlopend op de gekanneleerde en verslankende schacht, met dekplaat en zware bekroning, geven de eigendoms-grens aan. De gecementeerde plint is links onderbroken door de huisingang en rechts door de garage-toegang; ze draagt twee smeedijzeren stijlen, gevormd door bovenaan driehoekig verbonden staven met centrale spijl, uitlopend op een bekroning. De beide smeedijzeren hekken hebben het zelfde mo-

▲ De rijk uitgewerkte gietijzeren zuil van het voortuinhek aan de Guffenslaan nr. 29. Het poorthekje is in smeed-ijzer, een mooi contrast met het industrieel vervaardigd naburig hek (foto O. Pauwels)

del: platte stijlen, onder-, dubbele tussen- en bovenregels, en naar de makelaar toe klimmend beloop voor de ronde spijlen uitlopend op eikels.

HASSELT: VOORMALIGE VILLATUIN MET HEK GUFFENSLAAN NR. 33

Ten dele bewaard voortuinhek van een 19de-eeuwse stadsvilla.

De tuin van deze neoclassicistische stadsvilla, uit het einde van de 19de eeuw, is slechts ten dele bewaard. Het huis en de tuin werden naderhand ingenomen voor de uitbreiding van de kliniekgelbouwen. Het hek aan de Gerlachestraat sneuvelde en werd vervangen door een breukstenen muur en eenvoudige spijlen, vermoedelijk in de jaren 1950. Aan de Guffenslaan bleef het oude hek behouden over acht traveeën. Het wordt geritmeerd door ge-

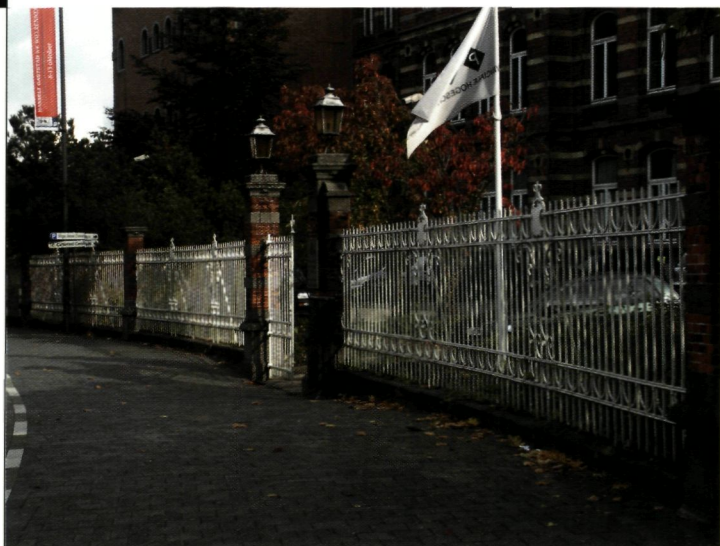
◀ Het hek van de voortuin van de stadsvilla, Guffenslaan nr. 33 (foto O. Pauwels)

detaillieerd uitgewerkte, gietijzeren zuilen met bolle sokkel en een 'goedendagbol' als bekroning; de exemplaren van de inrijpoort zijn hoger en dikker en niet alle bollen bleven behouden. Het hek heeft vierkante regels en ronde spijlen met lanspunt die door hun lengte een golvend beloop vormen; de centrale spijlen van elke travee zijn geaccentueerd met krulmotieven in spiegelbeeld. De korte onder-spijltjes zijn gevat tussen de dubbele onderregel.

HASSELT: VOORTUINHEK, PROVINCIALE SCHOOL VOOR VROEDVROUWEN GUFFENSLAAN NR. 39

Deels bewaard afsluithek van de voormalige voortuin bij de school van 1912.

De voortuin van het in gevelstenen anno 1912 gedateerde bakstenen gebouw, ontworpen door de provinciale bouwmeester L. Jaminé, zoals in de gedenksteen van de inhuldiging valt te lezen, is momenteel verworden tot parkeerplaats voor de Provinciale Hogeschool Limburg, Departement

▲ Het voortuinhek van laan 33, bepaalt de voormalige Provinciale School de Hasseltse voor Vroedvrouwen, aan de Guffens- Boulevard (opname O. Pauwels)

Gezondheidszorg, opvolger van de aanvankelijke Vroedvrouwenschool. Het witgeschilderd afsluithek, dat voorheen vermoedelijk drie inritten telde, is over zeven ongelijke traveeën bewaard. Het hek volgt het gebogen beloop van de Hasseltse boulevard en wordt geritmeerd door acht hoge, slanke pijlers van baksteen en blauwe hardsteen; een lan- taarn bekroont de twee centrale pijlers van het poorthek. De twee uiterste hekken zijn verdwe- nen.

HASSELT: VOORTUIN EN AFSLUITHEK, KONINKLIJK ATHENEUM GUFFENSLAAN NR. 80

Beboomde voortuin bij het neoclassicistisch gebouw uit 1865 met afsluithek uit de late jaren 1930.

Het Atheneum, een neoclassicistisch gebouw van architect J. Gérard uit 1865, bezat een voortuin die ontworpen werd door Jan Creten (Hasselt 1830-1910), een tuinarchitect die ook werkzaam was voor de kasteelheren van Bokrijk en van Kiewit. Ook zijn plannen voor het stadspark in Sint-Trui- den (1876) en voor de aanleg van het Leopoldplein

(1852-1856) in Hasselt werden uitgevoerd (1). De iconografie van 1935 toont geen hek als afsluiting. Het huidige hek moet van iets later zijn want het bezit de geest van het interbellum.

De beboomde voortuin bij de schoolgebouwen is hoger gelegen en is nu aan de straatkant afgezet door een lage keermuur van breuksteen, onderbro- ken door een brede trappartij en gedubbeld met een laag hek er achter. Het zwart geschilderd smeed- ijzeren hek van zes plus zestien traveeën met een dubbel poorthek, en twee maal drie haakse traveeën aan de toegang, verkrijgt zijn ritme dankzij de accoladeboogvorm van de bovenregel en de uitwer- king van de stijlen. Die bestaan uit vier in een vier- kant geplaatste platte stangen, met ringen onder- ling verbonden en bovenaan halfrond samenlopend in het met een bol bekroond centraal punt. De gepunte platte spijlen volgen het accoladebeloop. In de tuin werden stenen, afkomstig van het Alver- goed in Diepenbeek (zie aldaar) opgesteld (2).

BOMEN:

Blauwe Atlasceder (*Cedrus libani subsp. atlantica* 'Glaucá') (228 cm), twee oude exemplaren van gewone plataan (*Platanus x hispanica*) (338 en

▼ De beboomde voortuin met afsluithek van het Koninklijk Atheneum aan de Guffenslaan te Hasselt (opname O. Pauwels)

◀ De door Japanse tuinkunst geïnspireerde aanleg, ontworpen door Jacques Wirtz voor de binnentuin van het kantoorcomplex aan de Herkenrodesingel te Hasselt (foto O. Pauwels)

345 cm), struiken van gewone taxus (*Taxus baccata*) (42, 43, 70 cm), goudiep (*Ulmus carpinifolia* 'Wredii') (59, 78 cm), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (395 cm), Hollandse linde (*Tilia x vulgaris*) (183) (3).

NOOT

- (1) Deze gegevens over tuinarchitect Jan Hubert Creten, telg uit een familie van tuiniers, danken we aan de heer Paul Leppens (Hasselt).
- (2) Informatie van de heer R. Christiaans, waarvoor dank.
- (3) De opmeting is voor een deel gebaseerd op M. ANDRES, R. DENEFF, *Inventaris van de bomen en houtachtige gewassen in de binnenstad van Hasselt*, onuitgegeven rapport van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landchapszorg, 18 oktober 1976 (Archief Monumenten en Landschappen Leuven).

HASSELT: KANTOORTUIN HERKENRODESINGEL NR. 10

Binnentuin van kantoorgebouw naar ontwerp van Jacques Wirtz uit de jaren 1970.

De binnentuin bij het modernistisch kantoorgebouw van de uitgeverij Concentra, naar ontwerp van landschapsarchitect Jacques Wirtz uit de jaren 1970, wordt gekenmerkt door elementen met een Japans karakter. Het is een verdiepte tuin, in terrassen gelegd naar een langwerpige, niervormige waterbekken. Aan de zuidkant, is er een groene voet van geschoren *Lonicera nitida* op een met gewone klimop (*Hedera helix*) begroeide stapelmuur van Zweeds graniet. De geharkte bodem ligt in zand gemengd met dolomiet, parelgrind en kift. Er groeien enkele snoeivormen van buxus (*Buxus sempervirens*) en schijnhulst (*Osmanthus heterophyllus*). Aan de

noordkant, is een bamboemassief aangeplant. Naast drie Japanse Kersen (*Prunus serrulata*) en een Japanse rondbladesdoorn (*Acer japonicum*), staan er verder Japanse vingeresdoorn met ingesneden bruin blad (*Acer palmatum* 'Dissectum'), Enkianthus campanulatus, toverhazelaar (*Hamamelis spec.*) en daglelie, Japanse anemoon, iris, kleine lisdodde, mansoor, vrouwemantel, waterdrieblad en waterlelie.

HASSELT: OUDE BEGRAAFPLAATS KEMPISCHESTEENWEG

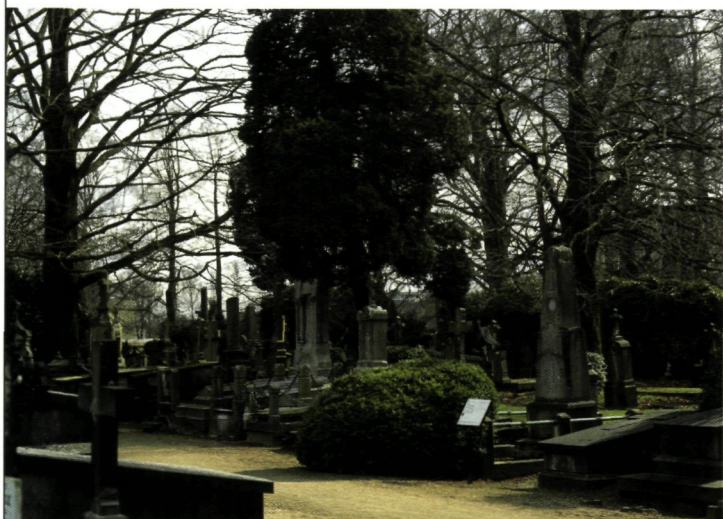
Beboomde en ommuurde begraafplaats met hekken langs de straat, aangelegd in 1796 en later meermaals uitgebreid, ook met een soldatenkerkhof. Eén der oudste van het land.

Een interessante evolutie

De begraafplaats, bestaande uit een ruimte voor burgers met dodenkapel en een kleine hof voor gesneuvelden uit de eerste wereldoorlog, hoort tot het type parkbegraafplaats, is uitzonderlijk mooi, volledig ommuurd, ligt buiten de middeleeuwse omgrachting ten noorden van de stad, in de hoek gevormd door de steenweg en de Vilderstraat.

De begraafplaats verving het 'groot kerkhof' van Hasselt, dat uit drie sites bestond: één voor rijke inwoners van de stad, één voor armen en pestlijders en één voor kinderen. Dit 'groot kerkhof' was tussen de huizen gelegen in de buurt van de huidige Vismarkt en de Dekenij en het was einde 18de

▼ De oude begraafplaats aan de Kempische steenweg te Hasselt (foto Kris Vandevorst, maart 2002)

▲ Het hek van het soldatenkwartier (foto K. Vandevorst)

eeuw overvol geworden. In 1796, in de Franse tijd, werd elke begraving binnen de stadswallen verboden, wat een einde maakte aan begraving in de kerkvloeren en in de hoven bij kerken. Met het Napoleontische decreet van 1804 werd dit verbod bekrachtigd en zo kwam er in Hasselt ook aan het 'groot kerkhof' een einde.

De stadsmagistraten kochten dat zelfde jaar nog van de Zusters van het H. Graf een perceel land aan de Vilderstraat, buiten de Kempische poort gelegen, 16 bunders groot (iets minder in ha). Dit werd het huidige 'oud kerkhof' met zijn typisch 19de-eeuwse aanleg als parkbegraafplaats. Het besloeg een ongelijkzijdige rechthoek die niet aan de steenweg grensde maar wel van daar af toegankelijk was via een oprit tussen een huis en een tuin van een privé-eigenaar. Aanvankelijk bezat de nieuwe begraafplaats een door een muur afgescheiden zone voor niet-katholieken. In 1807 werd het terrein ommuurd en in 1809 bouwde men een centraal ingeplante kapel met dodenhuisje.

De verdere uitbreiding van de begraafplaats kan men op de kadastrale opmetingsschetsen (1) volgen: in 1864 de aankoop van het hoekperceel aan de Kempische steenweg; in 1893 de aanzienlijke uitbreiding met een veel breder perceel achteraan; in 1929 de verwerving en inrichting van het overblijvend perceel aan de Kempische steenweg als soldatenhof voor gesneuvelden van de oorlog 14-18; in 1954 de aanpassing in functie van een monument voor de slachtoffers van de tweede wereldoorlog.

Deze evolutie is ruimtelijk af te lezen in de begrenzings van de begraafplaats. De hoge bakstenen muur met steunberen aan de Vilderstraat werd na de vergroting verlengd en doorgetrokken langs de nieuwe perceelsgrenzen (huidige schoolparkeerplaats); een naad is zichtbaar in het metselwerk. Een hek van giet- en smeedijzer (1868) op een lage bakstenen muur werd langs de Kempische steenweg gebouwd en een andersoortig hek (mogelijk deels hergebruikt materiaal) eveneens op een muur sluit het soldatenhof van de steenweg af. De toegang gebeurt via een smeedijzeren poorthek (1868) tussen vierkante pilasters.

De padenstructuur van de begraafplaats is eenvoudig en gehiërarchiseerd. Een breed pad leidt van de toegang naar het licht gedesaxeerd ingeplant dodenhuisje in classicistische stijl, dat later verlengd werd. Het kruist een eerste dwarspad dat aansluit op een rondweg parallel aan de ommuring. Een gebogen pad definieert de beboomde kavel bij de kapel en sluit aan bij het padenpatroon met assenkruis in het oostelijk deel, achter de kapel.

De verscheidenheid in graftekens reflecteert de sociale status van de doden: van verzorgde kleinarchitectuur en monumentaal beeldhouwwerk, over omvangrijke of bescheidener monumenten, stenen en zerken, tot gietijzeren grafkruisen en simpele grafveldjes met gietijzeren kammen. Pas in 1864 werden de eerste grafconcessies verkocht, gekoppeld aan een verplichte schenking van een even grote som aan het Stedelijke *Bureau de Bienfaisance*. Gevolg was de oprichting van monumentale gedenktekens voor vooraanstaande Hasseltse families. Deze monumentjes bepalen samen met de aanleg en de begroeiing, het uitzicht, de sfeer en het karakter van de plek.

Ook op dit punt kan men het oudste deel van de uitbreiding onderscheiden: in het eerste deel primeren de coniferen met hun symboliek, op de overgang zijn vier bruine beuken in een halve cirkel geplant en in de uitbreiding overheersen de bruine beuken. De voorkeur voor groenblijvende planten en bomen is niet toevallig.

Sedert 1930, met de aanleg van een nieuwe stedelijke begraafplaats aan de Sint-Truidersteenweg, worden er nog uitsluitend in bestaande familie-kelders lijken bijgezet. De oorspronkelijke functie van begraafplaats is verschoven naar die van monumentale gedenkplaats. Sedert de door de Koning Boudewijnstichting in 1995 gevoerde campagne (Bouwkundig erfgoed en toerisme in cultureel perspectief), hier resulterend in het herstel en de

herinrichting van het dodenhuisje tot info-ruimte, is de plek ingeschakeld in het Hasseltse cultuurbeleid. Door het uitstippelen van wandelingen in het park verwierf de begraafplaats zelfs een rol in de toeristische valorisatie van het plaatselijk erfgoed. Her en der langs de paden zijn borden met gedichten opgesteld (2).

Vandaag

De hoge bakstenen muur met steunberen en ezelsrug, sluit de site langs drie zijden af; hij telt 42 traveeën langs de Vilderstraat, en respectievelijk 11, 15 en 4 traveeën langs de oostelijke en zuidelijke grens. Langs de steenweg werd, na de in 1868 gekadastreerde verbreding van de steenweg (1854), een afsluithek op een lagere muur gebouwd. Fraaie gietijzeren schamppalen met gestileerde roos in het bovenvlak, beschermen de vierkante bakstenen pijlers van het toegangshek. Het zwart geschilderd poorthek is samengesteld uit vierkante, gesmede staven voor de structuur en uit twee panelen serie-smeedwerk boven elkaar als poorthek: getorste spijlen onderbroken door een knop met x-motief, dubbele regels met ringen en driekwartcirkels; enkelvoudige, naast elkaar geplaatste gelijkaardige panelen vormen het afsluithek. De poortstijlen en -makelaar lopen uit op een kruis.

Het hek van het soldatenhof sluit er op aan, maar is van een andere factuur. Het is van giet- en smeedijzer, gemonteerd op een hogere muur en het hergebruikt oudere elementen, ondermeer een gekanneleerde zuil van gietijzer met uitgewerkt postament in neorenaissancestijl, identiek aan die van het Witkasteel van Kerkom bij Sint-Truiden. De zuil als hekstijl is van een andere makelij: hoog, vierkant voetstuk, achthoekige schacht met ringen, dekplaat en gesteelde bol als bekroning. Het hekje ter hoogte van de sokkel, in gietijzer, met onderregel en fries van gekoppelde U-motieven is bekroond met omgekeerde C-krul. Erboven, is het hek recenter en van seriewerk, met hetzelfde thema als het poorthek, maar met een bijkomende versiering van S-motieven in art-nouveaustijl onder- en bovenaan de getorste spijlen. Deze lopen afwisselend uit op een geplatte punt met oog of zijn gedecoreerd met een lans.

Het oudste, westelijk deel van de begraafplaats heeft een aanleg met graspartijen tussen de paden en graven, hoge bomen en verspreide grafmonumenten tussen sterk gevarieerde beplanting als aucuba met bont blad (*Aucuba japonica* 'Variegata'), buxus (*Buxus sempervirens*), jeneverbess (*Juniperus spec.*),

► De centrale laan
naar het
dodenhuisje
(foto K. Vandevorst)

gewone taxus (*Taxus baccata*), Californische schijn-cipres (*Chamaecyparis lawsoniana*), gesnoeide Japanse kardinaalsmuts (*Euonymus japonicus*), gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*), mahoniestruik (*Mahonia aquifolium*), oosterse levensboom (*Thuya orientalis*), palmlilie, rododendron, Ierse taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata'), en verwilderde voorjaarsbloeiërs, ondermeer lelietje-der-dalen. Centraal werd een bakstenen kapel gebouwd, met een neo-classicistische voorgevel en een lager dienstgebouw in het verlengde. Het is een bakstenen gebouw met zadeldak, fronton en oculus; de rechthoekige deur is omlijst met arduin en ingeschreven in een bakstenen rondboog, die zelf geflankeerd wordt door dubbele muurpilasters onder een kordonlijst. De ruimte is bepleisterd en met basèclesteen bevloerd en is sedert 1997 als informatie-ruimte ingericht.

Het tweede, oostelijk deel is opgevat als een schaduwwijk park met hoge bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en moerascypres (*Taxodium dystichum*) en een centrale open plek. Langs de grafveldjes, komen nog typische 'perkkammen' in wit geschilderd of geëmailleerd gietijzer voor, wisselend van model en daterend uit de 19de en 20ste eeuw.

Verder biedt de begraafplaats een mooie waaier aan grafmonumenten, gaande van kleinarchitectuur in eclectische of neogotische stijl, omvangrijke of eenvoudige beeldhouwwerken, strakke of meer monumentaal uitgewerkte grafstenen, uiteenlopende stijlen van grafstèles tot simpele grafperkjes of ijzeren kruisen met naamplaat, foto of kleine versiering. Samen bieden de graven ook knappe staaltjes van steenkapperskunde, van ijzerbewerking en van lapidaire kalligrafie. Hiërarchie in de paden is er door hun breedte en, op de driekwartcirkel van het pad rond de kapel na, zijn ze allemaal recht. Het hoofdpad van het ingangshek naar de kapel, ligt in dolomiet, de overige zijn van gestampte aarde.

Het soldatenhofje vormt een afzonderlijke entiteit en neemt een lang, smal, verhoogd perceel in, afgebakend door ten oosten de oude, met geglazuurde dakpannen afgedekte kerkhofmuur, het straathek van drie traveeën en ten zuiden het monument voor de gesneuvelden van 1940-45. De tijdsgeschiedenis valt af te lezen in de art-deco getinte afwerking van de lage pijlertjes bij de ingangstrappen en in het gebruik van breuksteen voor de hekmuur. Haaks op de steenweg, liggen de rijen van

gelijke zerken met knielbankjes van blauwe hardsteen en lage hekjes van zwart geschilderd gietijzer.

BOMEN:

Monumentale valse christusdoorn (*Gleditsia triacanthos*) (308 cm) (gekapte in 1999), bij de ingang van het kerkhof en ook een treurhoningboom (*Sophora japonica* 'Pendula') (125 cm). Aan de Vilderstraat, een rij van gekandelaberde beuken (*Fagus sylvatica*) parallel met de kerkhofmuur; in de uitbreiding, een halve cirkel en een rij van bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), alternerend met moerascypres (*Taxodium dystichum*) parallel met de ommuring. Verder een rij populieren, 2 reuzen-exemplaren zuilvormige taxus (*Taxus baccata* 'Fastigiata'), treurvorm van gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), treurwilg (*Salix alba* 'Tristis').

In het oudste, westelijke deel overheersen de coniferen, in het oostelijke de bruine beuken. Onderbegroeiing van sneeuwkllokje (*Galanthus nivalis*) en crocus (*Crocus spec.*).

NOOT

- (1) Hasselt, AK, Opmetingsschetsen 1852,7; 1865,39; 1886,7; 1893,3; 1929,17; 1954,53.
- (2) Hasselt, *Het Oud-Kerkhof, 19de-eeuwse parkbegraafplaats* (Stedelijk Museum Stellingwerff-Waerdenhof, 31), Hasselt, 2000. H. BALTHASAR (ed.), *Funerair Erfgoed. Verslagboek zesde ontmoetingsdag van de Vlaamse Contactcommissie 20 en 21 maart 1999*, Brussel, 1999.

BESCHERMD: De oude Begraafplaats als monument sedert 12 februari 2004.

HASSELT: DOMEIN KIEWIT KIEWITDREEF NR. 7

Park in landschappelijke stijl op naam van de Hasseltse tuinarchitect Jan Creten uit het einde van de 19de eeuw, deel van het voormalig kasteeldomein Kiewit, circa 64 ha groot.

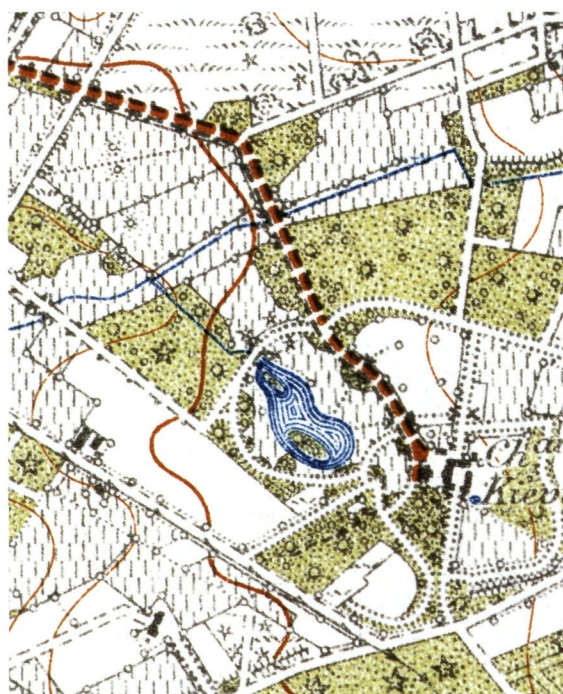
Het goed ligt ten noordoosten van de stad, in een bronnenrijk gebied, ten zuiden van de Schrijnbroekbeek en grenst aan het Provinciaal Domein Bokrijk in Genk.

In 1857 worden er in 'Kieviet', dat in 1844 eigendom was van een rentenierster uit Luik, nieuwe ge-

▲ Het kadastrale werkplan met landschappelijk park en vijver van het domein Kiewit (Hasselt, AK)

bouwen opgericht, waarbij ook een distilleerderij hoorde. Op het Vóór-Primitief kadasterplan door Groulard (1813) leidt een lange dreef (perceel nr. 96) naar twee haakse gebouwen (perceel nr. 82) (1). Op de Dépôt-kaart (opname 1868, uitgave 1878) ligt op deze plaats, nu ten noorden van de spoorlijn, een goed dat door een noord-zuidgerichte landweg doorsneden is. Ten oosten daarvan liggen de in U-vorm opgetrokken boerderijgebouwen met ruime moestuin en ten westen het landhuis met aanhorigheid en een boomgaard ten noordwesten.

◀ De stafkaart van 1949 toont het kasteeldomein van Kiewit in Hasselt, met het kasteel, de aanhorigheden rond een binnenkoer, de parkvijver en het padenpatroon (Brussel, NGI)

▲ Het kasteelpark en de landschappelijke vijver van Kiewit in Hasselt (foto O. Pauwels)

De stafkaart met de revisies van 1886 en 1908 toont een ontwikkeld kasteeldomein waarvan de kern wordt gevormd door een kasteel met ten oosten een hoeve met vierkante binnenplaats. Het park, dat volgens de Hasseltse Kroniek (2) ontworpen werd door tuinarchitect Jan Creten uit Hasselt, strekt zich ten zuiden en ten westen uit, een uitgestrekte, in de landschappelijke aanleg geïntegreerde boomgaard ligt ten noorden en een moestuin sluit bij het neerhof aan. Hoeve en kasteel hebben gescheiden toegangswegen, zoals dat sedert het midden van de 19de eeuw gebruikelijk was geworden, een rondweg omsluit het kasteeldomein en sinuerende paden verbinden de bestanddelen. Dit alles mag op rekening geschreven van Hubert Vroonen uit Tongeren. Hij verwierf het bestaand landhuis met boerderij in 1869 en verbond het ten westen met de Kempischesteenweg door een lange, geknikte eikendreef en met de Putvennestraat ten zuiden door een beukendreef. Het kadastrale werkplan geeft deze toestand eveneens gedetailleerd weer.

Na oorlogschade en langdurige leegstand werd het kasteeldomein, toen 64 ha groot, door de erven Vroonen aan de stad verkocht (3). Eerst werd het verhuurd maar vanaf 1975 zijn er een kinderboerderij en het Natuureducatief centrum van de stad in ondergebracht. Ten zuiden van de boerderij werd in de jaren 1980 een educatieve ecotuin naar concept van bioloog M. Hermy aangelegd. Tot voor enkele

jaren herbergde het kasteel, dat momenteel leeg staat, het Instituut voor Natuurbehoud.

De toegang is nog steeds een lange dreef van Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) en zomereik (*Quercus robur*) die naar het nu leegstaand kasteel voert. Een fraai, zwart hek van giet- en smeedijzer uit de tweede helft van de 19de eeuw, sluit het recent heringericht erf tussen de boerderij- en dienstgebouwen, nu als café in gebruik, van het kasteel af. Het L-vormig hek staat op een bakstenen plint met deksteen van blauwe hardsteen en een hoge hardstenen sokkel aan de poort. Het heeft gietijzeren kolommen met gecanneleerde schacht, geprofileerde sokkel en een zilverkleurig geschilderde bekroning van een vuurpot op een composietkapiteel. De platte onder- en bovenregel, en de ronde spijlen met lansbekroning zijn eveneens in zilverkleur geschilderd. Gelijkaardig opgevat poorthek met platte stijlen, makelaar, tussenregel en ronde onderspijltjes.

Een wandelpad voert door het park, rond de vijver, over een rechte brug van houten balken. Deze rust op I-profielen en een gemetselde voet en heeft een recentere leuning van zwart geschilderde buizen, uit de jaren 1950. De brede zichtas vanuit het kasteel naar het noordwesten wordt begeleid door solitairen. Verder heeft de vijver eilandjes, loopt er langs de grasvelden een bomengordel en ligt er ten zuiden een lustbos.

BOMEN

Bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zomereik (*Quercus robur*), gewone esdoorn (*Acer pseudo-platanus*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), grove den (*Pinus sylvestris*), gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), ruwe berk (*Betula pendula*), schietwilg (*Salix alba*), scherpe hult (*Ilex aquifolium*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), gewone taxus (*Taxus baccata*), vederesdoorn (*Acer negundo*), een jong exemplaar van wintereik (*Quercus petraea*) en grootbladige linde (*Tilia platyphyllos*). Verder ook bruine beuk (306 cm), gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) (210 cm), moerascipres (*Taxodium distichum*) (303 cm), gewone plataan (*Platanus x hispanica*) (215 cm), Hongaarse linde (*Quercus frainetto*) (270 cm), mispelbladige wintereik (*Quercus petraea* 'Mespilifolia') (249, voetent), (*Quercus robur* Cucullata') (95 cm), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) (348 cm), zomereik (471 cm), kleinbladige linde (*Tilia cordata*) (218 cm), witte paardekastanje (*Aesculus hippocastanum*) (230 cm).

NOOT

- (1) Hasselt, AK.
- (2) Hasseltse Kroniek, p. 216 en 219: op 4 juli 1889 vermelding van de vijver met berg en op 16 augustus 1892 het park. Met dank aan de heer Paul Leppens voor deze gegevens en die over Jan-Hubert Creten en zijn familie.
- (3) Domein Kiewit, Gemeentelijke gids.

HASSELT: VOORTUINHEK

KONINGIN ASTRIDLAAN NR. 38

Voortuinhek uit de tweede helft van de 19de eeuw.

Een fraai 19de-eeuws hek van giet- en smeedijzer bakent de voortuin af van een herenhuis uit circa 1850. Het centraal poorthek is gevat tussen twee classicistische vierkante pijlers van blauwe harsteen, met sokkel, schacht met spiegels en uitspringende ringen, en deksteen met diamantpunt. Het zwart geschilderd hek heeft vierkant stijl- en regelwerk met makelaar en tussenregel, ronde onderspijltjes en spijlen met geajoueerde lanspunten. Voluten vangen het naar de stijlen kimmend beloop der spijlen op of ondersteunen de makelaar. Het hek telt links twee en een halve en rechts twee traveeën, en is gevat in de gevels van de buurhuizen. Vijf gietijzeren zuilen op een hoge sokkel, met gekandelerde en gecanneleerde schacht en kapiteel bekroond met een gepunte bol, bepalen de traveeën. De sokkels zijn onderling verbonden door een twee rijen hoog motief van geajoueerde ruiten in gietijzer. Verder zijn de onderspijltjes gepunt en de spijlen afgewerkt met een lanspunt.

HASSELT: GEMEENTELIJK PARK DE KROONWINNING

KROONWINNINGSTRAAT,
HOEK SINGELBEEKSTRAAT.

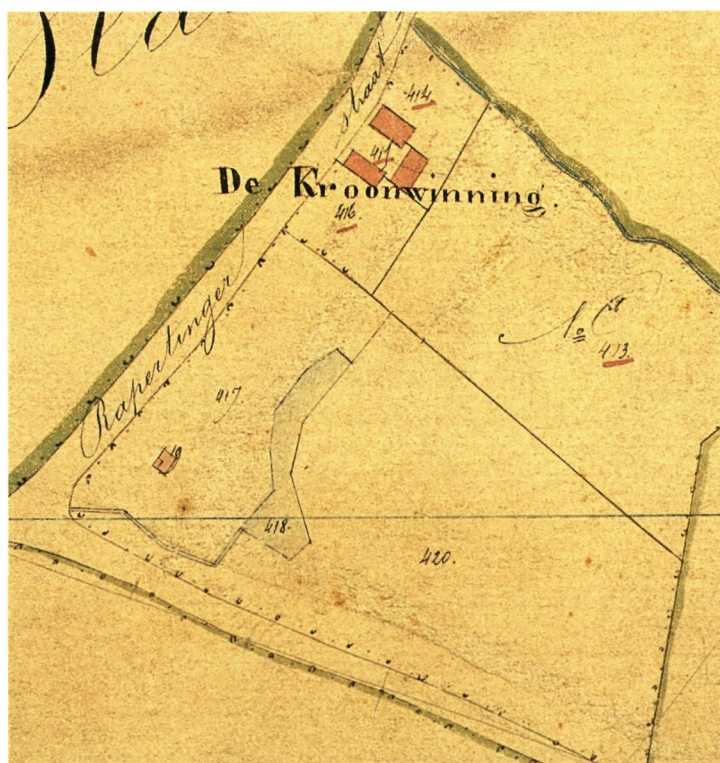
Parkje in landschappelijke stijl uit de tweede helft van de 19de eeuw, aangelegd bij de Kroonwinning, een oude site, die naast de boerderij ook een herenhuis bezat. Nu vrij verwaarloosd gemeentelijk park dat vooral succes heeft als hengelvijver.

Het goed is gelegen ten oosten van de samenvloeiing van de Sint-Jansbeek met de Rapertingenbeek, halfweg tussen het gehucht Rapertingen ten zuiden en het gehucht Singelbeek ten noorden en ten zuidoosten van de stad.

De Ferrariskaart (1774-1775) blijkt hier niet zeer betrouwbaar, toch niet voor de situatie of de benaming van het gehucht 'Fingelbrock' en 'Rouberdingen'. Ten noorden van de (Rapertingen)-beek noteert ze een complex tuinen tussen een alleenstaand huis en een U-vormige hoeve. Of het om de Kroonwinning gaat is echter niet zeker.

Het Vóór-Primitief kadasterplan door Ubaghs, vermoedelijk van 1813 (1), geeft voor de site naast een boerderij met kleine boomgaard en tuin (respectievelijk percelen nr. 414, 415 en 416), een huis met lustbos, lustvijver en lusttuin (respectievelijk nr. 419, 420, 418 en 417). De Kroonwinning had zich bij het begin van de 19de eeuw blijkbaar tot een residentieel buitenverblijf met hoeve ontwikkeld. De Vander Maelen kaart (1845) situeert op de plek een 'De Kroek Ferme' en bevestigt de bestanddelen boerderij, huis, vijver, lusttuin en bos. Op de Dépôt-kaart (opname 1868, uitgaven 1878) ziet men een klein gebouw liggen ten zuiden van een vijver en van een bos. Pas op de stafkaart van 1951 noteert men een parkje met vijver.

▼
Het Primitief kadasterplan van J. Ubaghs (1813) geeft voor de Kroonwinning in het Hasseltse gehucht Rapertingen een boerderij en een alleenstaand herenhuis met bos (Hasselt, AK)

Ondanks de sloping van de gebouwen, bleef het parkje bestaan. De toegang ligt aan de Singelbeekstraat. Het eenvoudig ingangshek telt vier traveeën, de twee middelste als poortvleugels, gevat tussen twee vierkante, aan de kop gepunte monolitische pijlers van blauwe hardsteen. De twee vaste hekken staan op een plint van baksteen met deksteen van blauwe hardsteen. Het witgeschilderd smeedwerk van platte stijlen, onder-, tussen- en bovenregels, heeft spijlen met roodgeschilderde lanspunten. De hoekstijlen zijn fraaie zuiltjes van gietijzer met geprofileerde sokkel, gladde schacht en kleine, ook rood geschilderde pagodelantaarntjes als bekroning. Het is fraaie makelij uit de 19de - 20ste eeuw. Het hek onderbreekt de haag van gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) en de gracht langsheen de Kroonwinningsstraat en de Singelbeekstraat die het goed begrenzen. De oprit ligt deels in kassei, deels in maasgrind. Verderop werd een recentere, brede doorgang voor dienstauto's geopend.

Het park bestaat uit een grasveld met een vijver en een bomengordel die ten noorden overgaat in parkbos met veel zomereik (*Quercus robur*) en tamme kastanje (*Castanea sativa*).

BOMEN

Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), fijne spar (*Picea abies*), gewone beuk (*Fagus sylvatica*), gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*), gewone lijsterbes (*Sorbus aucuparia*), scherpe hult (*Ilex aquifolium*), V-vormige tamme kastanje, vederesdoorn (*Acer negundo*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*) en zomereik. Moseik (*Quercus cerris*) (396 cm, ent op 1 m hoogte) met een kruin van 16 m naar het oosten, 15 m naar het zuiden, 20 m naar het westen en 10 m naar het noorden, waar concurrentie van een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zomereik, cultuurvariëteit 'Heterophylla' (*Quercus robur* 'Heterophylla') (178 cm incusief de klimop), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') (362 cm, ent op 1 m).

NOOT

(1) Hasselt, AK, Primitief plan zonder jaartal. Baseert men zich op de datum van de kadastrale opmeting van Hasselt in 1813, dan mag men dit plan daaromtrent dateren.

HASSELT: HEK EN VILLATUIN KURINGERSTEENWEG NR. 44

Tuinmuur en hek in art decostijl, bij een villa uit de jaren 1940.

Ten dele bewaarde tuin bij een ruime voorstedelijke villa in interbellumstijl, uit de jaren 1940, gelegen naast en achter het huis. Mogelijk mag dit toegeschreven worden aan architect Arthur Baas, die voor de opdrachtgever magazijnen ontwierp gelegen in de Bremstraat te Hasselt. De gepubliceerde huizen van deze ontwerper vertonen verwantschap met deze villa (1). Het bakstenen gebouw onder plattendak heeft een arduinen voorgevel van drie brede traveeën met centrale inrijpoort, gekenmerkt door het strakke spel van in- en uitspringende erkers en balkons en het wisselend ritme van de ramen. Het reliëf met mijnwerkerslamp en gekruiste hamers in de bekroning van de rechtertravee, verwijst naar de steenkolenhandel van de opdrachtgevende familie Ruland. De zijtuin is aan de straatzijde begrensd door een tuinmuur van arduin, geritmeerd door vier iets hogere pijlers, eveneens van arduin en versierd met art-decomotieven. De muur is bekroond door een smal hek van smeedijzer en is onderbroken voor een inrijpoort in de licht achteruitspringende centrale travee. Het patroon van het hekwerk is een raster van vierkanten in twee modules gevormd door evenwaardige stijlen en regels, het geheel gedicht door plaatwerk. Vertikale, ronde staven op de makelaar dienen als handgrepen en dikke vierkante stijlen met gepunte bolbekroning als hekstijlen. Met geometrische motieven versierde metalen platen verbinden hek, stijlen en arduinen muur.

NOOT

(1) *Bâtir*, februari 1937, p. 1104.

► Het poorthek in de tuinmuur van het interbellumhuis aan de Kuringersteenweg nr. 44 in Hasselt (foto O. Pauwels)

